

A-4822

ALEKSANDER VAIGLA

EESTI GRAMMATIKA

I

1933

ED. ROOS'I KIRJASTUS. TARTU

A-4822

AKADEEMILISE EMAKEELE SELTSI TOIMETISED XXV

Eesti Üliõpilaste Seltsile

15. aug. 1933.

A. Vainla.
edraas.

E E S T I G R A M M A T I K A I

HÄÄLIKU- JA VORMIÕPETUS

ÜHENDUSES

ÕIGEKEELSUSJUHISTEGA JA HARJUTUSÜLESANNETEGA

KESK-, KUTSE- JA TÄIENDUSKOOIIDELE

KOOSTANUD

ALEKSANDER VAIGLA

1 9 3 3

ED. ROOS'I KIRJASTUS, TARTU

GRAAMATIKA

ESTI

I

HÄÄLIKU- JA VORMIÕPETUS

õppes

2

ÕIGEKIRJALISE KIRJAVORMI ÕPETAJATE KÕRVALDUSE KIRJAVORMI ÕPETAJATE KÕRVALDUSE KIRJAVORMI ÕPETAJATE KÕRVALDUSE

Raamatukogu
78866

KOOSTAJAD

ALEKSANDER VAIOJA

ÕIGEKIRJALISE KIRJAVORMI ÕPETAJATE KÕRVALDUSE KIRJAVORMI ÕPETAJATE KÕRVALDUSE KIRJAVORMI ÕPETAJATE KÕRVALDUSE

1933

Saateks.

Esitav „Eesti grammatika“ I on mõeldud kursuseraamatuks gümnaasiumidele, kutse- ja täienduskoolidele, abiraamatuks kursustele, rahvakoolidele ning iseõppijaile.

Raamatu koostamisel on kasustatud lätematerjalina ning osalise eeskujuna meie uuemat keeleõpetuslikku kirjandust, samuti on soome eeskujud olnud mitmeti kasuks käesolevale teosele.

Autor on tänulik kõigile oma eelkäijaile ning õpetajaile, eriti härradele Joh. Aavik'ule, J. Ainel'ole, M. Airila'le (Soomes), O. Loorits'ale, E. Muugile, Fr. Puusepale, A. Saarest'ele ja Joh. V. Veski'le, kellede töötulemuste järelviljana ongi võimaldunud selle raamatu esitamine.

Erilisi tänumeeli mainib teose koostaja meie keelekorralduse vanameistrilt, emakeele meetodika õpetajat Joh. V. Veski't, kelle usaldatavat nõu, hääd abi ning parimaid soove on küündinud sellegi teose tekkeks ja kelle keelemehelik terav silm on hooletdi aidanud jälgida korrektuurset viimistlustööd poognast poognasse.

Hinnatava tähendusega on ka professor A. Saarest e keelelised avaldised, mille põhjal käesoleva grammatika koostaja on leidnud nii mõnegi küsimuse lahendamiseks autoriteetse eeskujuga, näiteks nimetatagu käänete järjestikku, deklinatsioonide ja konjugatsioonide süsteemi asendust tüüpsõnade — käänd- ja pöördtüüpide järjestisega jne.

Tänu on pälvinud käsikirja lugemise ja kasulikkude märkuste tegemise eest õpetaja P. Viire. Samuti kiitus keeleteaduse magistrile P. Arist'e'le, kes lahkesti aitas taadelda mõne häälikuõpetusliku küsimuse täpsustamist.

Tänuulikult mainitagu ka kunstnik J. Nõmmik'u töövaeva raamatus esitatud pöördmuudete moodustamise kavandi väljatöötamisel (tabel III).

Kirjastajale Ed. Roos'ile raamatu välisilme eest innuga hoolitsemise ja parandipoognate lugemise abi tasuks — tänu.

Lõpuks — tänu literaatile, kelle loomingu löiked on sobinud meie keeleehituse selgitusnäiteiks ning harjutusülesandeiks.

• Tartus, lõikuskuul 1933.

A. Vaigla.

Lühendid ja märgid.

ains.	= ainsus	nn.	= nõndanimetatud
alaleütl.	= alaleütlev	nud-kesks.	= isikulise tegumoe mineviku kesksõna
alaltütl.	= alaltütlev	näit.	= näiteks, näiteid
alalütl.	= alalütlev	olev.	= olevik
da-teg.	= da-tegevusnimi	omast.	= omastav
ilmaütl.	= ilmaütlev	osast.	= osastav
isik.	= isikuline tegumood	p.	= pööre
jj.	= ja järgmised	p. o.	= peab olema
jm.	= ja muud	ptk.	= päätükk
jne.	= ja nõnda edasi	seestütl.	= seestütlev
järgm.	= järgmine	seesütl.	= seesütlev
kaasaütl.	= kaasaütlev	sisseütl.	= sisseütlev
kse-olev.	= umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi olevik	s. o.	= see on
l.	= loe, loetagu	st.	= see tähendab
lihtmin.	= lihtminevik	tud-kesks.	= umbisikulise tegumoe mineviku kesksõna
lk.	= lehekülj	umbisik.	= umbisikuline tegumood
ma-teg.	= isikulise tegumoe ma-tegevusnimi	vrđ.	= võrdle, võrreldagu
min. kesks.	= mineviku kesksõna	vt.	= vaata, vaadatagu
mitm.	= mitmus		
nimet.	= nimetav		

Nurksulgudesse [] on harilikult asetatud (püstkirjaga) sõnaseletused, tõlketähendused jm. kaastekstist kaugemad märkused. Kaldkirjaline sõna või sõnaosa esitab vähemsoovitatud kuju (näit.: [ˈkee]le, lōoke[ne], kurb[t]us).

Ümmarsulgudesse () on paigutatud ligema kaasteksti täiendusõnu, lisa- ning viitemärgusi jne.

~ tähendab rööpvormide esinemist (näit.: kee[]lesse ~ keel[]de). Tabel III-s ~ asendab sõna tüve (ära ~ = ära hüppa).

Vältemärk `silbi ees (näit.: `taevas, alma`nahh) märgib järgneva silbi ülipikkust. On tarvitatud harilikult tarviduse järgi.

Peenendustähist ' on tarvitatud vastavas päätükis hammashäälikute märgi pehmenemise tähistamiseks (näit.: jut't, jut'i).

Silbirõhumärgid: ' vokaali märgi kohal tähendab päärõhku (näit.: inimestel); ` vokaali märgi kohal tähendab kaasarõhku (näit.: elajätel).

z = heliline s (Zola), vastab umbes saksa s-le, näit. sõnas „singen“ (või vene зepкало).

A. Häälikuõpetus ehk foneetika.

I. Algmõisted.

Lause, sõna, silp, häälik ja täht.

1. Tekstnäide.

Ööbik ja lilled.

Ilusal kevadel laulis koplis ööbik. Samal kevadel hakkasid sääl ka lilled õitsma.

Ja kui ööbik neid ilusaid lilli nägi, mõtles ta:

„Nad õitsevad ainult seepärast nõnda ilusasti, et mina laulan.“

Ja ööbik laulis veel ilusamini.

Aga lilled, kes ööbiku laulu kuulsid, mõtlesid:

„Ta laulab ju ainult seepärast nõnda ilusasti, et meie õitseme.“

Ja nad õitsesid veel ilusamini. (A. H. Tammsaare.)

2. Mõtteid avaldame kõnes ja kirjas lauseti. Keeleliselt väljendatud mõte on **lause**. Ülaltoodud A. H. Tammsaare *Ööbik ja lilled* koosneb lauseist. „*Ilusal kevadel laulis koplis ööbik*“ on lause. See lause koosneb sõnadest: *ilusal, kevadel, laulis, koplis, ööbik*. **Sõna** on lause lihtsaim ning väikesim, iseseisva tähendusega osa. Kõik sõnad (lihtsõnad) kirjutatakse üksteisest eraldi. Sõnad koostuvad silpidest (või silbist). Sidejoonekesega eraldatud sõnaosised *i-lu-sal ke-va-del lau-lis kop-lis* on silbid. Silpide vahepiiril võime tunda väikest muudatust, vaheldust häälduses, kuna ühtlase (pideva) õhuvooluga väljendatav sõnaosis või

sõna on silp. Silbid koosnevad häälikuist (liht- või liithäälikuist ehk häälikühendeist). Nii koosneb esimene silp sõnas „*i-lu-sal*“ liithäälikust *i*; teine silp koosneb liithäälikuist *l, u*; kolmas silp — samuti liithäälikuist *s, a, l*. Sõnas „*lau-lis*“ aga koosneb esimene silp liithäälikust *l* ja liithäälikust *au*. Iga liithäälik jaguneb liithäälikuiks. Nii võime meie näites esineva liittäishääliku *au* jaostada liithäälikuiks *a, u* ja sõnas „*õitsma*“ liitkaashääliku *tsm* — liithäälikuiks *t, s, m*. Seega: häälik on lihtsaim keeleline kõlaväljend, häälimise algühik, mis tekib väljahingatavast õhuvoolest kõneelundeis. Häälikuid märgitakse kirjas tähtedega. *I, l, u, s, a* jne. on tähed. Täht on hääliku kinnismärk (kirjamärk).

II. Tähestik ehk alfabeet. Võõrtähtede tarvitamine eesti nüüdiskirjas.

3. Tähestik.

Nagu tähendatud, märgitakse häälikuid kirjas tähtede abil. Eesti häälikute märkimiseks tarvitatakse järgnevat tähtede kogumit: *A, a; B, b; D, d; E, e; G, g; H, h; I, i; J, j; K, k; L, l; M, m; N, n; O, o; P, p; R, r; S, s; T, t; U, u; V, v; Ö, ö; Ä, ä; Ü, ü*. Tähtede kogum kindlas järjestikus moodustab tähestiku ehk alfabeedi.

Toodud tähestikust nähtub, et tähed kujult ja suhteliselt suuruselt jagunevad suur- ja väiketähtedeks (*A, R, U; e, l, ö*). Suurtähti tarvitatakse lausete, nimede ja viisakuskõnetluste algustähtedena. Näit.:

Ja nad õitsesid veel ilusamini. Mida Juku ei õpi, seda Juhan ei mõista. Palun Teie kaasabi, Härra Direktor.

4. Harjutusülesanne.

Kirjutada oma klassi õpilaste perekonnanimed sedelikestele ja seada need alfabeedi järjestikku. Korraldada Eesti linnade nimistu tähestikulisse järjestikku.

5. Tähtede tüüpe. Fraktuur. Antiikva.

Tekstnäiteid.

a) Esimesest eestikeelsest trükkteosest a. 1535:

Nhnda muhsta se kolmandes palve / Armas Issa erakeelba
shnu arman tachtman faes / medh lehafen kurhan tachtman /
Nhnck sen kurhan suckun / mea meil sündnüt on / Seysa faes
armas Issa sedda köhenretthd / nhnck sedda ylma wafta / kexkejes
mea shnu Sumalan auwu ninck tachtmas eb tahta /

(Wanradt — Köll.)

b) Kolmesaja-aastasest trükkteosest a. 1632:

D Reicke weggiwenne Iggawenne Summal / ke finna ollet
se weffi tousmiffe lebbi sünnno kangke Kochto perrast se usck-
matta Ilma errahupputanut / ninck sedda uscklicko Noa kadira-
kesja omma suhre armo perrast hoidnut / ninck se söggeda
Pharao keicke temma weggi kaks se Punnase Merre fiddes
errahupputanut /

(Henricus Stahl.)

c) Tänapäeva trükkteosest a. 1932:

Kui ühiskonna vaimsed nähtused võivad areneda kõrgele tasemele suurel määral majandusliku jõukuse ja hariduse kasvu rööbikteil, siis nende eelduslikkude tegurite hilinemine on olnud eriti tunduv kogu eesti kunstikultuuri arengus.

(Rud. Paris.)

Tähtede välise kuju järgi eristatakse mitmesuguseid kirju (trükke). Vaadeldes ning võrreldes toodud tekstnäiteid nähtub, et tähistamisviis eesti kirjas on aeg-ajalt arenenud. Vana kirjaviis on asendatud uuega, minevikulise **gooti** kirja ehk **fraktuuri** (näide a, b) asemele on astunud rahvusvaheline **ladina** kiri ehk **antiikva** (näide c). Fraktuur esineb meil tänapäeval veel ajalehekirjana ja mõnes üksikus trükkteoses.

Näitest ilmneb, et ladina tähestik ei sisalda f-i ja w-d. Seepärast mitte enam „wafta“, vaid 'vasta' (vastu); mitte „weffi“, vaid 'vesi' jne.

Märkus. Võõrkeelseis nimedes ja lausungeis võib esineda *W ka l a d i n a* kirjas; näit.: *Wanradt, Wiedemann, Wilde*¹⁾, *Wells*²⁾, *Darwin* (aga: *darwinism*), *Watt* (vrd. *kilovatt*), *Newton, well*³⁾ [= hää, hää küll; ingliskeelne sõna], *auf Wiedersehen!* jne.

6. Võõrtäht eesti nüüdiskirjas.

Eesti kodusema häälikvara märkimiseks ei tarvita me kogu ladina tähestikku. Mõned neist tähtedest esinevad **võõrtähtedena** eesti kirjas võõrsõnade⁴⁾, võõrnimede ja kõnekäändude kirjutamisel. Näiteid:

c [l. *k*]: *carpe diem* [= hoia, kasusta päeva], *cum laude* [= kiitusega];

[l. *ts*]: *Cicero, Caesar* [= vanad rooma nimed].

Märkus. Vanades laensõnades⁵⁾ asendab *c-d k, s* või *ts*; näit.: *kandidaat, komplekt, seeder, sidrun, sirkel, sentimeeter, tsirkus*.

f: *faas* [= arenemisaste, nähe], *fennism* [= soomepärusus — keeles, stiilis], *Friedrich Faehlmann, Gottfried Forselius* [= võõrnimed].

Märkus. Kodunenud sõnades asendab *f-i (ph-d) p, v*, või sõna sees *hv*; näit.: *proua, põld, vaarao* (vrd. *Stahl'il*; ptk. 5), *variser, vorm, veebruar, elevant, tahvel, prohvet* (vrd. *professor*).

q(u) [l. *kv*]: *quantum satis* [= tarvilisel määral, küllaldaselt], *modus obliquus* [= kaudne kõneviis], *Quasimodo, Quintus, Don Quijote*⁶⁾, *Lindequist* [= nimed].

Märkus. Kodunenud laenudes asendab *qu-d kv*; näit.: *kvantiteet, pluskvamperfekt* (vrd. *modus obliquus*).

x [l. *ks*]: *ex officio* [= ametikohustust mööda, ametikohustusest], *Xenokrates* [= kreeka nimi], *Xerxes* [= kuulus pärslaste kuningas].

Märkus. Kodunenud laenudes asendab *x-i ks*; näit.: *Aleksander, eksam, ekstra* [= eriti].

1) L. uäild; 2) l. uélz; 3) l. uéll.

4) Võõrsõna on keeleline hilislaen, mis pole suutnud koduneda ega mугaneda meie keele ehitusega.

5) Laensõna on kodunenud, eesti keele ühisvaraks saanud keeleline laen, mis muutub vastavalt meie keele ehitusele.

6) L. kihhóte.

y [l. **ü**]: *Aischylos, Lydia, Odysseus, Pyramos, Pythagoras, Olympos* (~*Olympus*).

Märkus. **y** esineb eesti kirjas ainult võõrais pärisnimedes, üldnimedes asendatakse see **ü**-ga (*olümplane, glütseriin, poliühnikum, püroksüliin*).

z [l. **dz**]: *zooloogia* [= loomateadus], *kenozoikum* [= uus aegkond] *Zakynthos* [= Kreeka saar], *Zenon* [= kreeka filosoof];

[l. **z**]: *Zola, Balzac* [= prantsuse kirjanikkude nimed], *Aivazovski* [= vene kunstnik]; [l. **ts**]: *Zeppelin, Leipzig* [= saksa nimed], *Benozzo Gozzoli* [= itaalia kunstnik].

Märkus. Vanemais laenudes asendab **z**-i **s**; näit.: *seniit* [= kiird- ehk lagipunkt], *silinder, seejir, horisont*.

Neile ladina tähtedele lisanduvad veel mõned märgid võõraste häälikute tähistamiseks. Näiteid:

š [**sh**]: *šansid* [= lootmed], *brošüür, finiš* [= lõpppunkt jooksus, ujumises, sõudmises jne.], *Šiskin* [= vene perekonnanimi].

Märkus. **sp**- ja **st**-ühendid rahvusvahelisest sõnavarast hääldatakse eesti keeles **sp**-na, **st**-na (mitte **šp**-na, **št**-na); näit.: *spioon, sport, spetsialist, spiraal, staap, stiil, streik, stuudium, mastap*.

tš [**tsh**]: *Tšitsikov, Tšehhoslovakkia* [= nimed], *tšello, tšardašš* [= ungari rahvustants].

ž [**zh**]: *žürii* [= (au)hindekomisjon], *miraazž* [= (õhu)kangastus, terendus], *peisaazž* [= maastik], *büdzet* [= eelarve], *Mandžuuria, Žemtšuznikov* [= nimed].

Vene liithäälik **u**, märgitakse eesti kirjas tähtühendiga **štš**; näit.: *Vereštšagin*.

Märkus. Tähti **š** ja **ž** võib trükitehnilistel põhjustel asendada tähtühenditega **sh** [= **š**] ja **zh** [= **ž**]. (Seega: **tš**=**tsh** ja **štš**=**shstsh**). Saksa **š**-hääliku märkimiseks tarvitame (pärisnimede puhul) vastavat tähtühendit **sch**; näit.: *Schmidt, Schwarz*.

Eesti tähestik ühes tarvitataivate võõrtähtedega on seega järgnev: **a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, š, z, ž, t, u, v, w, õ, ä, ö, ü, x, y**.

7. Harjutusülesanne.

Kirjutada järgnev tekst eesti keele vihikusse ja kriipsutada alla kõik esinevad võõrtähed.

Kui loodusteaduse võidud nõrga kajana kirjandusse on tunginud (Wells, Rosny¹), siis just teadusliku unistuse, teadusliku fantastika, bizarse [= veidra, pentsiku] utopia näol. Mitte mingisugust avaruste paatost à la Flammarion või edenemisõpi romantikat Bölsche kombel! Neil on palju fantaasiat, kuid E. T. A. Hoffmann'i, Poe või Quincey²) fantastika on neile võõras. Järgnevas on ainult üks samm edasi mindud, kuni zooloogilise maailmani. Ja jälle päädasjalikult psühholoogilises ja filosoofilises mõttes, vaadates selle imeliku vaateprisma läbi, mille poolest Waldes'el ühtegi sugulast kogu kirjandusemaailmas ei leidu.

(F. Tuglas.)

III. Häälikud. Häälikute jaotus.

Häälikute laadiline (kvalitatiivne) jaotus.

8. Vokaalid ja konsonandid.

Hääliku kujundamisprotsessilt ehk hääldamislaadilt erineb iga häälik teisest. Takistusetu õhuvooluga kujundatud häälikud on täishäälikud ehk vokaalid. Neid on eesti keeles 9: *a, e, i, o, u, õ, ä, ö, ü*. Õhuvoolu takistusega või suluga kujundatud häälikud on kaashäälikud ehk konsonandid. Eesti konsonandid on järgnevad: *b (p), d (t), g (k), h, j, l, m, n, [ŋ]³, r, s, v*.

Märkus. *p, t, k* ei ole eesti keeles eri häälikud, vaid *b, d, g* pikema esinemise kirjamärgid; näit.: *kaba, kapa; sadu, satub; piga, pika* (vrd. *kasi, kassi; kepi; keppi* jne.).

Võõrsõnus, nimedes ja kõnekäändudes esinevad mõned võõrkonsonandid, nagu *f, š, tš, z, ž*. (Vt. võõrtäht eesti kirjas; ptk. 6.)

1) L. rozni. 2) L. kuinsi. 3) Vt. märkust lk. 15.

Häälikute kumu- (kõla-) ehk resonantsruumi ja õhu-
voolu takistuse paiga ning laadi kohaselt võime koostada
järgneva eesti keeles esinevate häälikute tabeli.

Vokaalid	Eesvokaalid	Keskvokaalid	Tagavokaalid
Kõrged	i ü		u
Keskmised . .	e ö	õ	o
Madalad . . .	ä		a

Konsonandid	Labiaalid e. huulhäälikud	Dentaalid e. hammashäälikud	Palataalid e. lagihäälikud
Klusiilid ehk sulghäälikud	b p	d t	g k
Spirandid e. piluhäälikud	v (f)	s (š z ž)	j h
Nasaalid e. ninahäälikud	m	n	n [=ŋ]
Liikvidad e. sulahäälikud		l r	

Märkus. Eesti *r* ja *j* on poolvokaalse iseloomuga konsonandid (spirandid).

Lagihäälik *n* esineb ainult *g, k* ees: *pange sang, vankris*. Kirja-
keeles selle hääliku erimärk puudub ning seda asendab hammashääliku
(dentaalne) *n*. (Vrd. *santkond — vangikong*). Keeleteaduslikus kirjan-
duses tähistatakse palataalne *n* η -ga (näit. *viŋg, paŋk* jne.).

9. Harjutusülesanne.

Hääldata peegli ees kõiki neid tabelis esinevaid hää-
likuid ning pidada silmas nende liigipäraseid tekkimistingi-
musi, pannes tähele keele asendit suus, suu avause kõrgust
hääldusel jne.

10. Helilised ja helitud häälikud.

Hääliku moodustamisel, nn. hääldamisel ehk artikulee-
rimisel on tegevad kõneelundid, esijoones kops, millest

tulev õhuvool tungib hingekõri kaudu kõrisõlme ja paneb liikvele (võngutab) häälepaelu. Kui artikuleerimisel häälepaelad võnguvad (perioodiliselt vähemalt 16 korda sekundis), siis tekib **heliline häälik**; kui aga häälepaelad ei helise (üksikud kõneelundid takistavad õhuvoolu läbipääset), tekivad **helitud häälikud** (kahinad). Eesti klusiilid (sulghäälikud **b (p), d (t), g (k)** ja spirandid (piluhäälikud **h, s**, samuti võõrapärased **f, š, z**) on **helitud**; kõik muud häälikud on helilised.

11. Harjutusülesanne.

Kirjutada see tekst eesti keele vihikusse ja kriipsutada alla kõik helitute häälikute märgid.

„Kalevipoja“ lugemisel võib kergesti tähele panna, et lugulaulu looja teose lõpus otsekui väsinult on töötanud, Esimene pool sündis kümne aasta vältusel, mil oli aega tarvilikku materjali koguda, põhjalikult läbi töötada ja ühtlaselt kokku liita. Viimane osa sündis aga juba siis, kui väljaandmise mured ja aja nappus sundisid ruttama. Nähtavasti oli Kreutzwald kaua kahevahel, mitmesse ossa lugulaul jagada: kas Faehlmann'i kavatsuse järgi kaheteistkümneks või viieteistkümneks kuni kahekümneks lauluks. Juba see kahevahel-olu segas töö ühtlust ja tasakaalu. Ka ei suutnud Kreutzwald, nagu teame, leppida ainult rahvalugude ümberjutustamisega. Ta tahtis teosest teatud ajaloolis-filosoofilist põhimõtet läbi viia, „Kalevipojast“ kogu eesti rahva allegoorilist kehastist luua. Seepärast lõpetab ta „Kalevipoja“ raudrüütlite meie maale tulekuga, s. o. rahva iseseisvuse lõpu ja ajaloolise aja algusega. (F. Tuglas.)

Ortograafilisi juhiseid.

12. Sõnaalguline **p, t, k**.

Tekstnäide.

Harva kuuldus kõrgel kurgede kaeblik kruuksumine ja pilvele joonistatud punktiline kolmnurk liikus pikkamisi lõuna poole. Algasid vihmasajud, päeva kolm kihutasid

hallid pilved hundikarjadena üle taeva, läbi vihma tiheda võrgu paistsid metsa tumedad piirjooned ja õues ning teedel olid lainetavad veelombid. (Mait Metsanurk.)

Juhis. Eestipäraseis sõnades (algupäraseis ja kodunenud laenudes, mida üldiselt otsekohe laenudeks ei tajuta) asetseb sõna algul (ka liitsõna osistes) klusiilidest **p, t, k**.

Täiendavaid näiteid:

p, t, k liitsõna järelosise algul: *tulipunane, sedapidi, lambatall, kammerteener, reisikott, kummikaloss, kiirkiri, vingerpuss.*

Liide **-kond** kirjutatakse alati **k**-ga (ka helilise hääliku märgi kõrval); näit.: *lugeja[s]kond, ostja[s]kond, kihelkond, piirkond.*

p laensõna algul: *pagas, palderjan, palkon, pallast (ballast), palsam, panderoll (banderoll), parh, pass (bass), piibel, piljard, priljant (briljant), pronks jne.;*

t laensõna algul: *taanlane, teemant, teng, tohter, tosin, tukat jne.;*

k laensõna algul: *kindral, kips, kitarr, kraad, krahv, kreeklane, kuberner, kummi jne.*

Märkus. Toodud üksinäiteis on algupäraselt esinenud sõna algul **b, d, g**. Rööpkujuliselt lubatav kirjaviis mõnes sõnas kinnitab seda võõrapära (*pallast* - *ballast*, *pass* - *bass*, *priljant* - *briljant*, *pooraks* - *booraks*).

13. Sõnaalguline **b, d, g**.

Valitud näited võõrsõnust.

b võõrsõna algul: *Balkan, Balti (meri), Berliin, Bulgaaria, baas [= alus], bakter, ballett, bariton, barrikaad [= kaitsevall, tõke, sulg], bassein [= vesistu],¹ bensiin, botaanika, bronh, bulvar, börs, büroo, jne.;*

d võõrsõna algul: *Dublin, daam, deklamatsioon, dentaal, detsember, dežuur [= valvekord], dialoog [= kahekõne], diameeter [= läbimõõt], diivan, diktaat, diplom jne.;*

g võõrsõna algul: *Ganges, Gröönimaa, gaas, garaaz [= autokuur], geenius [= suurvaim], genees [= tärge*

teke], *geomeetria*, *grafiit* [= pliiatsitina], *gramm*, *grammofon*, *graniit*, *gümnaasium jne.*

Juhis. Võõrsõnade algul säilitatakse eesti kirjas algupärane *b*, *d*, *g*.

Märkus. Võõrsõnade sõnaalgulise klusiili helilist algupära tuleks säilitada ka eesti artikulatsioonis (häälduses).

14. *b*, *p*; *d*, *t*; *g*, *k* sõna sees konsonantide kõrval.

Tekstnäide.

Mis siin kasvab, kasvab iseenesest: mõni pihutäis kannarbikku sääl, kus liiviku selja äärest hakkab mõni igav, üksik rohukõrreke, mis oma seltsimehe järele hüüab, ja saare ühes otsas jändrik määnd. See on jumal-teab kuidas siia saanud, ja tal näib nagu eneselgi kahju, et ta on siin.

(Juhan Liiv.)

Juhis. Helitute häälikute märkide: *b*, *p*; *d*, *t*; *g*, *k*; *h*; *s*; (*f*; *š*; *z*) kõrval sõna sees on eesti keeles *p*; *t*; *k*; heliliste häälikute märkide kõrval aga *b*; *d*; *g*.

Täiendavaid näiteid.

-p-, -t-, -k-:

Haapsalu, Võõpsu, Lobotka, apsat, kapsas, kopsud, kopsud, otsad, kitsid, lootsik, tantsud, oksad, saksik, paksud, hammustati, kastan, osatan, kaitsta, võtku, nähku, sammaste, otsustus, kaeb[t]us.

-b-, -d-, -g-:

Torba, Paldiski, Kavilda, habras, kõblas = kabli, sõbrad, odrad, tüdruk, taldrik, padrik, vaglad, lagrits, lagled, vooderdati, käideldi, ohjendas, naerda, laulgu, mingem, sammalde, kaubandus.

Lisanäiteid — liite *-ki*, *-gi* liitmisest.

-ki:

toopki, toobki (b on helitu!), *loengki, kootki, kottki, lautki, laudki, saakki, saagki, aitähki, plusski, tušški, seefki.*

-gi:

toolgi, noorgi, loengi, tollgi, narrgi, laulgi, Jaangi, jaamgi, kammgi, parogi, emagi (vrd. *emakki*), *talugi, suvigi.*

Lisajuhis. Helitute häälikute märkidele liitub liide **-ki**, heliliste märkidele **-gi**.

15. **b, d, g** ortograafilisi erandeid.

Võrdleme tähelepanelikult järgnevaid näiteid:

-b-, -d-, -g-		-p-, -t-, -k-	
(reeglipärane)	(erandlik)	(reeglipärane)	
kärbes	kärbsed	hõlpus	hõlpsad
kuldne	kuldsed	taltus	taltsad
iidne	iidsed	lihtne	lihtsed
moodne	moodsed	ohtne	ohtsed
kaudne	kaudsed	muistne	muistsed
õudus	õudsalt	rõhtus	rõhtsalt
(enne)aegne	(enne)aegsed	(kahe)paikne	(kahe)paiksed
vargus	vargsi	—	Karksi
leidma	leidsin	heitma	heitsin
hoidma	hoidsin	koitma	koitsin
kandma	kandsin	kartma	kartsin
võidma	võidke	sõitma	sõitke
needma	needku	neetma	neetku

1. erandjuhis. **b, d, g**-tähed esinevad helitute häälikute märkide kõrval, kui nad on tarvitusel ka mõne helilise hääliku kõrval samas kohas sama sõna teistes kujudes.

Võrdleme näiteid:

(erandlikke)	(reeglipäraseid)
joob ki, laud ki, vend ki,	roop ki, laut ki, sent ki,
poeg ki, leib kond, vald kond,	puuk ki, piht kond, vaht kond,
ring kond, umbsõlm, siid-	rõhk kond, kilp konn, siit-
seelik, laud sein, raud be-	saadik, puit hoone, pauk pad-
toon, king sepp, pung silm.	run, kink maa, punkt koma.

2. erandjuhis. **b, d, g**-tähed võivad esineda helitu hääliku märgi kõrval liidete **-ki** ning **-kond** ees ja liit-sõnades. (Vrd. ptk. 31 jj.)

Märkus. Mõne sõnatüübi algvormis puudub **b, d**, kuid muutmisel see ilmub; näit.: *vemmal* — *vembla*, *sammal* — *sambla*, *õnnis* — *õndsas*, *sünnis* — *sündsa*. Seesuguseil juhtumel esineb helilise kuu ka helitu hääliku märgi kõrval **b, d**. (Vrd. *küngas* — *künka*, *valdas* — *valta*.)

16. **b, d, g** erandlik kirjaviis vöõrsõnus.

Näiteid: *abt*, *asbest* [= kiudjas mineraal, „kivilina“], *absurd* (vrd. *apsat*), *absoluutne*, *adhesioon* [= külgumine], *bugseerima*, *bugsiir*, *anekdoot* (vrd. *daktül*), *sünekdohh*, *röntgeni(kiir)*, *Bengt*, *Magdaleena*, *Vologda*.

Vöõrsõnade algpildi säilitamise püüust on tingitud ülaltoodud **b, d, g** erandnähtused.

Häälikute kestuseline ehk välteline (kvantitatiivne) jaotus.

Kolm lihthäälikute kestusjärku, pikkust ehk vädet.

17. Häälikud ei esine kõnes ühe kestusega, ühepikkustena, vaid nende hääldamine nõuab erisugust aega: sama häälik võib olla ühe sõna ühes silbis pikem (või lühem) kui teises silbis (näit. *viilima*), samuti võib olla teatav häälik ühes sõnas pikem (või lühem) kui teises sõnas (näit. *tule*, *tule*, *tuulekene*) ning sama häälik võib esineda samas silbis sõna eri vormide kohaselt mitmesuguses pikkuses (näit. *mägi* — *mäkke*, *tapan* — *tappa*).

Võttes lause *Uni ei anna uuta kuube, magamine maani särki* ning terasesti tähele pannes vokaali **u** pikkuse esindust eri sõnus: *uni*, *uuta*, *kuube*, võime järeldada, et **u** esineb siin kolmes erisuguses pikkuses, s. t. selle hääldamine nõuab kolm erilise ulatusega aega. Märgime, missuguses sõnas on **u**-häälik lühim, missuguses pikim. Lühim **u** leidub sõnas *uni*, pikim — *kuube*. Samuti võime vaadelda ning võrrelda **a** pikkust sõnus *magamine* ja *maani* ja **n**-i pikkust sõnus *uni* ja *anna* jne.

Täiendavaid näiteid.

Karjane lamas sametisel sammalvaibal lammaste juures, kuni kõik lambad olid kadunud. Lase laanes põõsaid laasida! Norgus noored pole noorusele vooruseks. Lage lake sunnib koerigi vahtima lakke. Kalur tahtis kaalukojas kalu kaaluda. Toomas läks tooma teistre Toomalt looma. Vana kulu kuulub kuulu järgi kuulsale emakesele maale. Ära koori nõnda suuri koori. Ära narri narri.

Arvestades toodud näiteid võib järeldada, et kõigil eesti häälikuil on harilikult kolm kestusjärku, pikkust ehk vältet: 1. ehk lühike (näit. sõnades *lamas, sametisel* on *m*-i kestus lühike, st. *m* on 1. vältes); 2. ehk pikk (näit. sõnades *sammalvaibal, lammaste* on *m* pikk ehk 2. vältes); 3. ehk ülipikk (näit. sõnades *noorusele, vooruseks* on *o* ülipikk — 3. vältes). Hääliku esimene välde on lühim kõlaühik, algühik, millest lühemat meie loomulikus häälduses ei esine¹⁾; näit. *o* sõnas *norgus*, *r* sõnas *ära*. Hääliku kolmas välde on pikim, maksimaalse kestusega häälend, näit. *o* sõnas *noorusele* ja *r* sõnas *narri*. Et häälikute pikkusi ehk välted arvestatakse kirjakeeles kolm, peab teine välde kui keskmine olema kahe eelmainitud vältuse aritmeetiline keskmine. Ütleme, et esimene välde kui algühik on 1, kolmas välde olgu 3, siis teine välde on $\frac{1+3}{2}=2$, st. teine välde on kaks korda pikem esimesest vältest. Meie täiendavais näiteis on *o* 2. vältes sõnas *noored*, *r* — sõnas (*ära*) *narri* jne.

Kokkuvõte. Iga hääliku (häälikühendi, silbi) hääldamine kestab, vältab teatava (kuigi lühikese) aja. Sellest ajakulust, häälduskestusest ehk vältusest sõltubki iga hää-

1) Kui ebatavalises kiirhäälduses kuuleme mõnd üliühikest (lühemat kui 1. vältet) häälikut, näit. ajalehemüütaja hüüdes „*Homme Postimees!*“, siis arvestame seda kui erikeelelist kunstlikkust. Samuti võib esineda kunstlik ülipikkus, näit. „*Pooostimees tänane!*“

liku (häälikühendi, silbi) pikkus ehk välde. Seega: **hääliku** (liithääliku, silbi) **välde on aeg, mis kulub selle hääldamiseks**. Eesti keeles on lihthäälikuil **kolm** suhteliselt erinevat pikkusjärku ehk **välde**.

Märkus. Vältus on iseloomulikemaid ning rahvuslikemaid jooni meie keeles. Sel keelelisel nähtusel on suur tähtsus keeleõpetuses, sest sageli sõltub sõnavormiline erinevus ainult häälikute vältusest; näit.: *koka* — *kokka*, *saada* — *saada*. (Vt. järgm. ptk.)

18. Lihthäälikute vältevahekordade ülevaade.

Vokaalide välted.

Häälik	Lühike ehk 1. välde	Pikk ehk 2. välde	Ülipikk ehk 3. välde
<i>a</i>	<i>sada</i>	<i>saada</i> (mulle)	(tahan) <i>saada</i>
<i>e</i>	<i>keda</i>	<i>keeda</i> (süüa)	(toit tahab) <i>keeda</i>
<i>i</i>	<i>vilu</i>	<i>viilu</i> (ots)	(tee) <i>viilu</i>
<i>o</i>	<i>kosi</i>	<i>koosi</i> (järgi)	(tunned) <i>koosi</i>
<i>u</i>	<i>kuri</i>	<i>kuuri</i> (uks)	(läks) <i>kuuri</i>
<i>õ</i>	<i>kõma</i>	<i>kõõmaga</i>	(seda) <i>kõõma</i>
<i>ä</i>	<i>käru</i>	<i>kääru</i> (taga)	(seda) <i>kääru</i>
<i>õ</i>	<i>lõma</i>	<i>lõõma</i> (päevad)	(hakkas) <i>lõõma</i>
<i>ü</i>	<i>Türi</i>	<i>tüüri</i> (juurde)	(tegi) <i>tüüri</i>

Konsonantide välted.

<i>l</i>	<i>vala</i>	<i>valla</i> (maja)	<i>valla</i> [= lahti]
<i>m</i>	<i>kuma</i>	<i>kumma</i>	(linna) <i>kumma</i>
<i>n</i>	<i>lina</i>	<i>linna</i>	(läks) <i>linna</i>
<i>r</i>	<i>nari</i>	(ära) <i>narri</i>	(seda) <i>narri</i>
<i>s</i>	<i>kasi</i>	<i>kassi</i>	(seda) <i>kassi</i>
<i>h</i>	<i>ihu</i>	—	(lõikas) <i>ihhu</i>
—	—	(läbi) <i>krahhi</i>	(pärast) <i>krahhi</i>
<i>j</i>	<i>maja</i>	—	(astus) <i>majja</i>
<i>v</i>	<i>kivi</i>	—	(lõi) <i>kivvi</i>
<i>b</i> (p)	<i>taba</i>	<i>tapa</i>	<i>tappa</i>

<i>d</i> (<i>t</i>)	<i>koda</i>	<i>kota</i>	<i>kotta</i>
<i>g</i> (<i>k</i>)	<i>vaga</i>	<i>vaka</i>	<i>vakka</i>
<i>f</i>	—	<i>žirafi</i>	(<i>seda</i>) <i>žiraffi</i>
<i>s</i>	—	<i>depešid</i>	(<i>seda</i>) <i>depešsi</i>

Märkus. Häälikud *j*, *v* ei oma 2. vältet, samuti puudub *h*-l eestipäraseis sõnus 2. vâlde; võõrhäälikud *f*, *s* ei esine 1. vâltet.

Kaks liithäälikute (häälikühendite) kestusjärku, pikkust ehk vâldet.

19. Diftongid (kaksiktäishäälikud).

Tekstnäide. *Laenuleib ei kesta kaua. Seitse ei oota ainust. Austa haudakantavat rauka. Öitse kaua, kaunikene! Koidula oli meie ärkamisaegne kaunis koidulaulik.* — *Punane õunapuu õis, miks oled saladust täis?* (Juhan Liiv.) — *Aeg on nutta, ja aeg on naerda; aeg on kaebust teha, ja aeg on hüpata.* (Koguja.)

Jälgides naabruses olevate vokaalide hääldust toodud näiteis, nagu *laenuleib ei* jne., selgub, et need liithäälikud *a, e; e, i* jne. on tugevas seoses teineteisega: neid hääldame ühe ühtlase hingamistõukega ning nad asuvad ühe silbi piirides. Need kaks samasse silpi kuuluvat ühe pideva hingamishooga hääldatud eri lihtvokaali moodustavad **diftongi** ehk **kaksiktäishääliku**.

Valime veel mõned üksikud täiendavad ning selgitavad näited:

pai-nama, lui-ged, seal, vana|isa, elu|iga, re|aalne,
poeg, pean, peos; po|eet, pe|aan [=pidulik laul].

Vasakul asetsevad näited sisaldavad diftonge, sest sealsed naabervokaalid *ai, ui, ea* jne. on ühe silbi piiris seotud. Paremal naabruses olevad vokaalid *a-i, u-i, e-a* jne. jagunevad eri silpidesse (või sõnadesse) ning nende hääldus ei sula üheks seostatud häälendiks (*va na-i sa, re aal ne* jne.).

Ortograafilist. Häälikute *d* ja *n* ees on harilikult *ai*-diftong; näit.: *laid, vaid, raid, aid* (-aed); *naine, paine,*

painduma, kaine, laine, maine, mainima jne. (muidu tavaliselt *ae: koer, poeg, nael, tael, naeris, päev* jne.).

Erandid: *vaene, vaenlane, laenama (laen), kaenal*, ja mõned häälikute muutuse ning kao tõttu tekkinud hili-semad kujud, nagu *laeng* (vrd. *laadima*), *paene* jne.

Rööpkuju: *aed* (-aid).

20. Diftongi välde.

Hea nõuga jõuame kaugemale kui raageva jõuga. Poisi koerus vaibus Koerus. Taevaskojas veeda päevi ja öid kui taevas: seal kaunis paigas on nii kaunis, et vaenegi unustab pea oma igapäevase vaeva, mure ja hoole. Tänapäeval on tööd ja leiba raske leida, kuid meie Leida leidis aiatöölisena päevast päeva tööd. Ema tõi saiajahu ja hakkas küpsetama saia.

Diftongide pikkuse määramisel peame silmas pidama, et nende eri osised **kokku** moodustavad ühe seostatatud tervikhäälendi. Seepärast tuleb diftongi välte määramisel selle üksikosiste pikkus liita, siis saame liithääliku pikkuse ehk välte. Oletades, et diftongi mõlemad vokaalid on lühikesed, saame juba nende liites pika ehk teisevärtelise liithääliku (sest $1+1=2$). Kui aga diftongi üks osis on pikem kui teine (st. on üksi teisevärteline), siis nende liites saame ülipika ehk kolmandavärtelise liithääliku ($1+2=3$). Järelikult on diftongid 2. ja 3. vältes.

21. 2. ja 3. välte diftongi eristamine.

Võrdleme diftonge sõnades *koerus* ja *Koerus*, *Taevas* (*kojas*) ja *taevas*, *kaunis* ja *kaunis*, *leida* ja *Leida* jne. Terav kõrv ütleb otsekohe, et toodud sõnades diftongipaarid (kuigi kirjutatud ühtlaselt) ei ühti kõla pikkuselt: **oe**-diftong sõnas *koerus* on pikem kui sõnas *Koerus*, **ei**-diftong sõnas *leida* on pikem kui sõnas *Leida* jne. Püüdes võrrelda kaksikvokaalide **ae** ja **au** osiste pikkust omavahel sõnades *taevas* — *taevas*, *kaunis* — *kaunis* peame

jõudma kuuldeliselt selgusele, et nende eesosised *a*-d kõigil juhtumel on ühepikkused, kuna järelosised *e* ja *u* esinevad kahes pikkuses. Sõnad *taevas* ja *kaunis* on *e* ja *u* pikemad kui sõnades *taevas* ja *kaunis*. Viimasel juhul on nende diftongide osised *a* ja *e*, *a* ja *i* ühepikkused (enam-vähem), st. mõlemad on lühikesed ning nende summa moodustab teisvärtelise liitvokaali. Näiteis *taevas* ja *kaunis* on diftongide järelosised (*e* ja *u*) tunduvalt pikemad eesosisest (*a*-st), st. nende liites moodustub kolmandavärteline liitvokaal.

22. Korraldame esinevamate diftongide välted kokkuvõtlikku tabelisse.

Diftong	2. välde	3. välde
	<i>laia</i>	<i>laia</i>
<i>ai</i>	<i>paine</i>	<i>painde</i>
<i>ei</i>	<i>seina</i>	<i>seina</i>
<i>oi</i>	<i>oinas</i>	<i>oina</i>
<i>ui</i>	<i>kuiva (leiva)</i>	<i>kuiva (leiba)</i>
<i>õi</i>	<i>lõime</i>	<i>lõime (tooma)</i>
<i>äi</i>	<i>väina</i>	<i>väina (vaadata)</i>
<i>õi</i>	<i>õine</i>	<i>õisi</i>
<i>au</i>	<i>sauna</i>	<i>sauna (minna)</i>
<i>iu</i>	<i>kiusata</i>	<i>kiusama</i>
<i>õu</i>	<i>õue</i>	<i>õue (astuda)</i>
<i>äu</i>	<i>näugutama</i>	<i>näuguma</i>
<i>ae</i>	<i>laenu (kassa)</i>	<i>laenu (teha)</i>
<i>oe</i>	<i>koera (süü)</i>	<i>koera (ära löö)</i>
<i>äe</i>	<i>päevad</i>	<i>päevade (kaupa)</i>

23. Harjutusülesanne.

Kirjutada järgnev tekst eesti keele vihikusse ja märkida diftongid sidekaarekestega ning tähistada nende pikkused araabia numbritega. Pidada meeles, et diftong esineb ainult 2. ja 3. vältes.

Kuidas öeldud, jaanipäev oli Korvil käes. Ammu valutas Matsi-Peetri peremehe pää: meesterahvad käisid küll teda vaatamas, aga naisterahvad hoidusid eemale, seisid kodus ja haugutasid mehi sagedasti nõnda, et mõni paaril nädalal enam ei tulnud. See ei võinud ometi nõnda jääda. Aga kuidas pidi Jakob Vörk neid võrku saama? Viin, kaardid, kurnimäng ja rattalöömine ei tahtnud aidata. Aga saiad ja pill? Eks need naisterahvastele ole nagu vihmuss õnge otsas? — Tõsi küll, aga Korvi naisterahvastele oli see kõik liiga järsku, päälegi polnud vaesel Jakobil oma saadananooda tõmbamiseks „kohmetanud“ Annest abi, vaid pidi kõik ise tegema. (J. V. Jannsen.)

Näidis: ²Kuidas ³öeldud, jaanipäev oli Korvil ³käes...

24. Konsonantühendid (liitkonsonandid).

Tekstnäide: *Kitsi-Kadri ostis neljakümne sendi eest sitsi. Lelligi vantsib tantsida. Pardid pandi praevardasse. Kas sa rasket hingevalu tundsid? Kasva, kasva, viljakene, sinu kasvu valvab külour. Väikerahvas võib võrsuda suurekski rahvaks. Vanasti anti karmi ihunuhtlust — soolast vitsa, kümneid, sadu... — Juba käib mõni pindapaar nõrgalt potsudes ja matsudes maha. Mõnel mõisnikul on kombeks pekstuid lasta vitsakimpu suudelda.* (Ed. Vilde.)

Nagu vokaalid ühinevad liitvokaalideks (diftongideks), nõnda liituvad ka naabrutiasetsevad konsonandid konsonantühendeiks (kaksik-, kolmik- ja nelikühendeiks). Konsonantühendit moodustavad liitkonsonandid on aga vabamas omavahelises ühenduses kui diftongi erivokaalid: esimeste side on puhtasendlik — naabrus, kusjuures ei arvestata, kas hääldame neid ühe või kahe hingamistõukega (s. o. konsonantühend võib jaguneda kahte silpi), kuna diftongi osised moodustavad ühe tervikulise häälikukujutema. Seega: konsonantühend on kõrvuasetsevate konsonantide kogum, nagu meie näiteis *-ts-* (sõnas: *kitsi*), *-dr-* (*Kadri*), *-st-* (*ostis*), *-lj-*, *-mn-* (*neljakümne*), *-nd-* (*sendi*), *-llg-* (*lelligi*), *-nts-* (*vantsib tantsida*) jne.

Kõrvuseisvate konsonantide arvu järgi jagatakse konsonantühendid kaksik- (näit. *rasket*), kolmik- (*tundsid*) ja nelikkonsonantühendeiks (*karsklane, prantsti*).

Märkus. Eesti keel ei armasta konsonantide kuhjumist, seepärast esineb kolmik- ja eriti nelikkonsonant kodunenud sõnavaras harva. Nelikkonsonant ei esine ühesilbiliselt sõnus.

Algu püüdes sõnavaras sõna algul konsonantühend puudub. Konsonantühendiga algavad sõnad eesti keeles on harilikult laenu¹⁾ (*kriit, kramp, krahv, kraan, kraav, klaas, plaan, proua, troska* jne. Vrd. murdekeelset sõnastust: *roua läks roskaga raavi*).

25. Konsonantühendi välde.

Nagu diftongi eri osiste summa moodustab diftongi pikkuse, nõndasamuti tuleb konsonantühendi kogupikkuse määramisel arvestada üksikosiste ligikaudset hääldamispiikkust. Ning nagu diftong ei esine iialgi 1. vältes, samuti võib liitkonsonant esineda ainult 2. või 3. vältes, olgugi et konsonantühendi pikkuse määramisel me ei saa tarvitada täielikult diftongi pikkuse arvutuse kava (sest selles ühendis on kuni neli lihthäälikut seostatud üheks tervikhäälen-diks, mille pikkus ülemmääraliselt on kolmandavälteine).

Arvatame näidete abil konsonantühendite välteid.

Rahvas tõusis rahva vastu. Särgi õmblus läks lahti. Selles järves on palju särge. Järvekallas on kõrge: ei saa hüpata otsekohe järve. Metsavaht läks metsa vahtima. Uni ajab hulkuma, magamine marssima; seepärast ära hulgu, ära marsi. Saartel, tuulte keeltes kuivatatud heintel oli veel värsket lõhna. Marta, ära karda, mis sul karta, kurta. Panen sellegi pisikese kompsu sinna suurde kompsu.

Näiteist selgub:

a) Kui konsonantühendi osised on kõik lühikesed (1. vältes), nagu sõnades: *rahvas h* on lühike, *v* on lühike; *särgi (õmblus)* samuti *r* ja *g* on lühikesed; *järve(kallas)* *r* ja *v* on lühikesed jne., siis konsonantühend on pikk (2. vältes).

1) Erandiks on sõna *praegu* ja mõned helendid (looduse hääli järeleaimavad sõnad, helisõnad) nagu *klõbisema, pragisema* jne.

b) Kui konsonantühendi osistest üks on pikk (2. vältes), nagu sõnades: *Marta r* on lühike, *t* — pikk; *saartel* on nõndasamuti; *tuulte, keeltes, heintel l, n* on lühikesed, *t* — pikk, siis konsonantühend on pikk (2. vältes).

Märkus. Ülaltoodud pikkusvahetuste arvatuse tõttu langevad välteliselt ühte (2. vältesse) sõnad: *Marta, karda* jne. (Vrd. *karta, kurta*).

c) Kui aga konsonantühendi osistest üks on ülipikk (3. vältes, nagu sõnades: *‘särgi, ‘kõrge, ‘järve r* on ülipikk; *‘rahva, (metsa)‘vaht, ‘vahtima h* on ülipikk; *‘metsa t* on ülipikk; *‘hulkuma k* on ülipikk; *‘marssima s* — ülipikk ja *‘kompasu p* on ülipikk, siis kogu konsonantühend on ülipikk (3. vältes).

26. Rinnastame esinevamate konsonantühendite välted ülevaatlikku tabelisse.

Konsonantühend	2. välde	3. välde
<i>ps</i>	<i>kopsud</i>	<i>kopsude</i>
<i>tk</i>	<i>putked</i>	<i>putkedega</i>
<i>ts</i>	<i>vitsa (hirm)</i>	<i>vitsade</i>
<i>ks</i>	<i>paksu</i>	<i>(seda) paksu</i>
<i>ng</i>	<i>vingu (tõbi)</i>	<i>(ajab) vingu</i>
<i>lm</i>	<i>salmid</i>	<i>salmideks</i>
<i>lv</i>	<i>võlvi (alune)</i>	<i>võlvima</i>
<i>hv</i>	<i>õhvake</i>	<i>õhv</i>
<i>lks</i>	<i>kolksud</i>	<i>kolksuma</i>
<i>lps</i>	<i>sulpsatas</i>	<i>sulpsama</i>
<i>lts</i>	<i>seltsib</i>	<i>seltsida</i>
<i>lst</i>	<i>hõlstiga</i>	<i>hõlstidega</i>
<i>mps</i>	<i>kimpsud-kompsud</i>	<i>kimpsu-kompsu</i>
<i>nks</i>	<i>konksud</i>	<i>konksude</i>
<i>nts</i>	<i>kõntsane</i>	<i>(seda) kõntsa</i>
<i>rts</i>	<i>kortsud</i>	<i>kortsus (nägu)</i>
<i>rst</i>	<i>vorstid</i>	<i>(tehakse) vorsti</i>
<i>nkt</i>	<i>punkti (päält)</i>	<i>punkti (panna)</i>

27. Harjutusülesanne.

Kirjutada järgnev tekst eesti keele vihikusse ja kriip-
sutada alla 1. ja 2. silbi vahepiiril olevad konsonantühendid
ja märkida nende pikkused araabia numbritega.

*Juhtub, et eksin sihis ja hälvin. Ah jaa, seda juhtub.
Kuid ma ei hakka ümber jooksuma, jäädes ometi eksinuks
otse maja ukse all, — see on linlastele. Olen kaks miili
kõrval teest, kaugel teinepool Skjeli jõe, kui algan, ja
päälegi on päikesetu päev ja võib-olla tiheda ning ägeda
lumetuisuga, mil on võimata eraldada taevas põhja- ja
lõunakaart. Siis tuleb leida teed märkide ja tähiste abil
mitut sorti puudel, vaigu järgi mändidel, koore järgi leht-
puudel, sambla järgi, mis kasvab all juurte juures, okste
nurga järgi põhja- ja lõunapoolsel küljel, kuidas kivid on
sammaldunud, kuidas näib soontevõrk puulehtedel. Nende
järgi võin leida sihi, kui võrd on veel päev. (Knut Hamsun.)*

Väldete kirjaviis.

Lihthäälikute väldete kirjaviis.

28. Tähtis küsimus eesti ortograafias on väldete kirja-
viis, mida tuleb erilise hoolega silmas pidada. Nagu vas-
tavaist tabelleist nähtub, tähistatakse lihthääliku kolme
eri völdet järgmiselt:

1) 1. völte häälik — ühe tähega (*sada, keda, vilu; nari, kasi, ihu*);

2) 2. völte häälik — üldiselt kahekordse tähega (*koosi, kuuri, kõõmaga; narri, kassi, krahhi, protokollid*);

3) 3. völte häälik — samuti kahekordse tähega (*kuuri, kõõma, kääru, büroo; narri, kiivi, raketti, logogriffi* [= sõna- või tähtmõistatis].

4) Täpsamat tähistamisviisi omavad häälikud **b, d, g, f, s**:

1. vöalde tähistatakse **b, d, g**-ga: *taba, keda, lage*;

2. " " **p, t, k, f, š**-ga: *tapa, ketas, lake, šefid, dušiga*;

3. välde tähistatakse *pp, tt, kk, ff, šš*-ga: *tappa, kettad, lakke, seffide, düšši.*

Kokkuvõte. Esimese välte (lühikesed) **häälikud** märgitakse ühe tähega, teise ja kolmanda välte (pikad ja ülipikad) **häälikud** — kahe tähega, välja arvatud *b, d, g, f, š*, millede teine välde tähistatakse (ühe) *p, t, k, f, š*-ga, kolmas välde (kahe) *pp, tt, kk, ff, ss*-ga.

Märkus. Mõnes perekonnanimes leidub 1. välte konsonant (eriti klusiil) vanaaegse kirjaviisi põhjal **kaheli** tähistatuna; näit.: *Niggol, Põdder, Ubbakivvi* jne.

Erandortograafia.

29. <i>Ma tahaksin, et rahu oleks maa pääl.</i>	<i>ma ; maa</i>
<i>Sa ei saa onu juurde sõita.</i>	<i>sa ; saa</i>
<i>Kas su õde ja vend õpivad veel keskkoolis? — Jaa! — [= jajah!]</i>	<i>ja ; jaa</i>
<i>Me peame sööma ära selle mee.</i>	<i>me ; mee</i>
<i>Te teate, et elutee ep ole pikk; te jooge pakutud tee.</i>	<i>te ; tee</i>
<i>Nad taovad mu tütvve talva, muu neid ei huvita.</i>	<i>mu ; muu</i>
<i>Kui su jalg tatsub, siis su suu matsub.</i>	<i>su ; suu</i>
<i>No ta tuleb ju koju! — Noo! —</i>	<i>no ; noo (!)</i>
<i>„Jehoova on mu karjane, ep ole mulle ühtegi vaja,“ luges eideke Epp.</i>	<i>ep ; Epp</i>
<i>Mul pole raha, mu rikkus on seebimull.</i>	<i>mul ; mull</i>
<i>Tal on nüüd väike tall, kus sees üks utetall.</i>	<i>tal ; ta'l ; tall</i>
<i>Kel kukkur, sel kohus. Kell kukkus, sell kohkus.</i>	<i>kel ; kell sel ; sell</i>
<i>Tol kaubal on kõrge toll.</i>	<i>tol ; toll</i>
<i>Tas oli vähe lootust, et tass saab terveks.</i>	<i>tas ; tass</i>
<i>Tos toosis oli ainult toss.</i>	<i>tos ; toss</i>
<i>Kes teab, kus on meie kess [= märss]?</i>	<i>kes ; kess</i>
<i>„Kas sina eile nägid: kass kahe kápaga pesi suud, et tuleb külaline.“ (H. Visnapuu.)</i>	<i>kas ; kass</i>

Kas tead, mis on miss Eesti? mis ; miss
Sul on oma maja, minul vaid vööras onn. on ; onn
Tähendab, et suur osa ett [= oset] oli et ; ett
lõigatud, kui Lass hüüdis, et las olla,
tulge lõunale ja tooge ka lass [= läh-
ker] koju. las ; lass, Lass
Ema man [= juures] käis väike Mann. man ; Mann

Näiteist selgub, et mitmete ühesilbiliste sõnakeste kirjaviis on erandlik; nende ülipikk lõpphäälik märgitakse ühe tähega (*ma, su ; tal, tos*). Rinnastatud sõnapaarid kinnitavad, et see ammune erandlik kirjaviis on tarvilik samakõlaliste, kuid eri tähendusega mõistete (homonüümide) eristamiseks.

Märkus. Siia kuulub ka 3.-värtelise *h* tähistamise väike erandkond: *jah, kah, noh, sah, puh, aitäh, hurjoh* jne.

30. Näiteid: *kirjanduslik, künklik, raiesmik ~ raismik, lihunik, metsnik, lagendik, kolmandik, sõnastik, maastik, vabadik, põletik, minevik, kaduvik.*

Kaasrõhuliste sõnaosakeste (liidete) *-lik, -mik, -nik, -ndik, -stik* jne. ülipikk *k*-häälik tähistatakse erandlikult üheli. (Vrd. *olek, tuulik, vastik* jne., kus *k* on rõhutus asendis.)

Märkus. Laensõnade kaasrõhulise silbi ülipikk lõppkonsonant tuleks tähistada reeglipäraselt kaheli: *piiskopp, pankrott, kompvekk, protokoll, aadress* jne.

31. Ülipika lihthääliku tähistamine pika vokaali ja diftongi järel.

Näiteid: *paat* (vrd. *patt*), *kook* (vrd. *kokk*), *toop, jooke, luukidega, peetide* (vrd. *eetiline*), *keeta* (vrd. *Reeta*), *rüü-pama, ootama, psüühiline* (vrd. *psühholoogia*), *seef, plüüs, koit, laup* (vrd. *lapp*), *kaup, kaika* (vrd. *balalaika*), *kaikuma, vaikima, kärsäuh, oeh, näuh* jne.

Pika vokaali ja diftongi järel tähistatakse ülipikk (3.-värteline) konsonant üheli.

Põikjuhtumeid.

a) *kaiss*, *kaussi* (vrd. *kausta*), *gneiss* [= varesekivi], *poiss*, *räiss* (vrd. *käis*, kus *s* on lühike), *hõissa*, *puusse*, *kraesse*, *toisse*, *kantseleisse* jne.

Ülipikk *s* (3.-värteline) tähistatakse diftongi ja pika vokaali järel kaheli, kui sellele *s*-le ei järgne konsonanti. (Vrd. *kaiss* — *vaist*, *kauss* — *kaust* jne.)

b) *Koosseis*, *eessõna*, *suurriik*, *klaassile*, *antiikkultuur*, *kultuurriik*, *kiirrong*, *normaalloom*, *poollahti*, *paraasiitaim*, *pooppuu*, *põikkiri* jne.;

jookki, *saakki* [= isegi saak], *luukki*, *paukki*, *paikki*, *aukki*, *laikki* jne.;

*riikkond*¹⁾, *liikkond*, *itaallane*, *austraallane*, (*ketas*)*keelased*; *siinne*, *humaanne*, *suveräänne*, *monotoonne*, *muinne*; *kurioossed* (nähtused), *religioossed* (tundmused), *infektioossed* (haigused); (olen) *käännud*, *veennud*, *väännud* jne.

Sõna kirjutatakse välja, nagu seisaks ta eraldi, liitsõnade, liite *-ki* ees ja muude liidete (*-kond*, *-lane*, *-ne*, *-se*, *-nud*) ees, kui need algavad sama konsonandiga, millega eelnev sõnaosis lõpeb.

Lihthäälikute vältete kirjaviis.

32. Näitevarast selgub, et diftongi mõlemad osised tähistatakse üheli, arvestamata nende pikkust.

Lisanäiteid: *aus*, *õis*, *nõu*, *õel*, *pael*, *toed*, *laugudel*, *kõu*, *kaos* [= uhu], *neos*, *laulma*, *laotama*; *saunad*, *koerad*, *seinad*, *kaua*, *nõua*, *laulan*, *peidan*, *rajutakse* jne.

Märkus. Vormilistest (sõnamuutelistest) nähtustest tekitatud mõned kõrvalepõiked diftongi juhisest, näit.: (vangid olid) *rauus*, *lauusse* jne. (vt. osastaval. mitm.), ei kuulu diftongide ortograafia valdkonda, sest see sõnas olev pikk vokaal (*u-u*) poolitub kahte eri silpi (*rau-us*).

33. Konsonantühendi näidestikust avaldub samuti, et kõik selle häälikühendi liikmed märgitakse kirjas ühe tähega, hoolimata nende erinevast pikkusest.

1) *-kond* ei esine iseseisva sõnana, vaid liitena.

Valitud lisanäiteid (konsonant on 3.-värteline): *piklik, lõptik, lipnik, paslik, kelner, tõlner, homne, idülne* (vrd. *idüll*), *kümnes* (vrd. *kümme*), *võtsin, lõhki, vastu, mürsk, põmdi, karsumdi, kapral, pütlane* (vrd. *pütt*), *linlane, krimlane, kärslane, kaslased; punjas, liljas, linkond; protseslik, noorseplus, kristalne, metalne; bronh, park, monarhia, patriarh, harf, revanš* (vrd. *retüšš*); *agressiivne* [= pääletungiv], *atribuut, desifreerima* [= salamärkidega kirja lugema, seletama].

Kõik need näited kinnitavad, et liithäälikud tähistatakse üheli, hääliku pikkust arvestamata.

Märkus. Seega puudub liithäälikute pikkuse (pika ja ülipika välte) eristamise võimalus eesti kirjas (näit. *sauna* üks, läks *sauna*; *metsavaht*, läks *metsa*; *kirju seep*, neid *kirju*; *bronh*, *bronhid* jne.).

Põikjuhtumeid:

a) *lss* (*ls*): *relss* (*relsi*), *pulss*, *valss*, *hülss*; *mss* (*ms*); *simss* (*simsid*), *ramss* (*ramsil*) [= kaardimäng]; *nss* (*ns*): *mõnss* (*mõnsa*) [= mõhk, kühm], *bilanss*, *seanss*, *renessanss*; *rss* (*rs*): *Marss* (*Marsil*), *Varssav*, *arssin* (vrd. *arstis*), *hirss* (*hirsi*), *värssse* (vrd. *värške*), *kurss*, *marssima* (*marsin*) jne.

Ülipikk (3. välte) *s* tähistatakse *l-i*, *m-i*, *n-i* ja *r-i* järel (nagu diftongi ja pika vokaali järel) kaheli, kui sellele *s-le* ei järgne mõnd muud konsonanti. (Vrd. *märss* — *järsk*; *pulss* — *pulst*; *türss* — *mürsk* jne.)

Lisand. Võrdleme sõnakujusid:

kärss — *kärsa*; *kõrs* — *kõrre*;

varss — *varsa*; *vars* — *varre*;

hirss — *hirsi*; *hirs* — *hirre*.

Kui sõna muutusel igas kujus *l-i*, *m-i*, *n-i* ja *r-i* kõrval *s* (teatavas pikkuses) jääb püsima (*värss* — *värsi*), siis see *s* on konsonantühendi 3. vältes ülipikk (*porssima*, sest — *porsin*) ja tähistatakse vastavalt kaheli (*kärss*, *varss*). Kui aga sõna mõnes kujus *s*

kaob (*kõrs* — *kõrre*), siis *s* on konsonantühendis (*rs*) lühike, mis tähistatakse üheli (*vars*, *hirs*).

Viimasel juhtumil on *s*-i eelnev konsonant *r* ülipikk (*pars*).

Märkus. Neis põikjuhtumeis on paar erijuhtumit, mil kirjaviis on põhireeglipärane (liithäälikute kirjaviis); näit.: *põrsas* — *põrsad* (rööpvormina ka: *põrssid*); *börsil* — *börs*; *kärsin* — *kärsima*.

Neis erijuhtumeis on *s*-i eelnev konsonant ülipikk, olgugi et *s* püsib igas sõnakujus.

b) *keskkool*, *keskküte*, *allkiri*, *risttee*, *lakkpitsat*, *pikksilm*, *pappkarp*, *purskkaev*, *lillkapsas* (vrd. *lilkond*), *lõpphäälik*, *metssiga*, *kunsttants*, *musttuhat*, *kehvveresus*, *pilttelegramm*, *nahkkunst*, *nurkklamber*, *kapellmeister*, *metalltöö*, *pottsepp* (sõna *rätsep* ei kuulu siia liitsõnade hulka); *keppi*, *latki*, *poiski*, *räiski*, *märski*, *avanski*, *narrgi*, *sammgi*, *linngi* (vrd. *linlane*), *lillgi*, *tollgi* (vrd. *tolgi* ~ *tollelgi*), *sahkki*, *õhkki*, *ehkki*; *keskkond*, *retkkond*, *rõhkkond*, *salkkond* (vrd. *linkond*), *ringkond*, *modernne* jne.

Selgitelu. Seesugune põikjuhtumite esindus rajaneb juba eespool-märgitud meie õigekirja põhimõttele: sõna kirjutatakse nõnda, nagu seisaks ta eraldi, liitsõnades, liite *-ki* (*-gi*) ees ja teiste liidete (*-kond*, *-ne*) ees, kui need algavad sama konsonandiga, millega eelnev sõnaosis lõpeb. (Vt. lihtkonsonandi põikjuhtumeid pika vokaali ja diftongi järel; ptk. 31.)

34. Kolm kuni neli sama kirjamärki kõrvu.

a) *maa-alune*, *kohtu-uuriija*, *puu-uuriija*, *jää-äärne*, *vee-eelsoojendaja*;

b) *pakkkast*, *plekkkatus*, *lõpppidu*, *nokkkala*, *renesanss-stiil*, *reiss-siin*; *pukkki*, *tekkki*, *käkkki* (vrd. sõn *käkki*); *kukkkond*, *rakkkond* (vrd. *kirjanikkond*), (*seen*)-*koralllased* (vrd. *ingellik*, *rüütellik*, kus samuti *l*-le liitub *l*).

Kolm, vokaalide tähistamisel kuni neli sama kirjamärki kõrvu võib erakorraliselt esineda liit-

sõna, liite *-ki* ja teiste liidete (*-kond, -lane*) puhul, kui need liited algavad sama konsonantmärgiga, millega eelnev sõnaosis lõpeb. (Vt. eelnenud selgitelusi.)

IV. Silp.

Silbitamine ja ülekanndmine.

Sõna sisehäälikud ja silbivälde.

35. Silp.

Lae vas tik lah kus ran nast, kuid kää bu sed ja moor la sed jäid ma ha. Nad tant si sid mõ ne a ja ma ha jäe tu se mee le hei det, hüü pa sid a ga siis üks-tei se jä re le jär ve ja hak ka sid u ju ma. I se gi vees lüü ku sid nèn de liik med tant su tak tis. (F. Tuglas.)

Sõnad on ühe- või enamsilbilised (mitmesilbilised); näit.: *kuid, ja; lah kus, ran nast; lae vas tik, kää bu sed; ma ha jäe tu se* jne.² Silpide arv sõnas sõltub vokaalide või diftongide arvust samas sõnas. Näit. sõnas *lae vas tik* on üks diftong (*ae*) ja kaks lihtvokaali (*a, i*), kokku kolm vokaalollust: seega sõna on kolmesilbiline. Sõnas *kuid* on üks diftong, sõnas *siis* on üks pikk vokaal, järelikult sõnad *kuid* ja *siis* on ühesilbilised. Eesti keeles on harilikult igas silbis vähemalt üks vokaal. Kui mõnes häälitussõnas või hüüatuses vokaal harukordselt puudub, siis on sõna ühesilbiline; näit.: *tss! tpr! hm! pst!*

Esimesele järgneva id silpe (teist, kolmandat jne.) kutsutakse **järgsilpideks**.

36. Lahtine ja kinnine silp.

Võrdleme silpide lõpphäälikuid:

ja, ma ha, mõ ne, a ja, lah kus ran nast, vees, liik-med, tak tis.

Kui silp lõpeb **tälshäälikuga** (*ja, ma ha*), nimetatakse seda **lahtiseks**; kui see lõpeb **kaashäälikuga** (*lah-*

kus, ran nast), siis nimetatakse seda silpi **kinniseks**. Kui aga liitsõna silbile järgneb *p, t, k* (*-jõe tu se, liiku sid*), siis on eelnev silp **kinnine**. Erandiks on liitsõna (*tu le -ku ma*), sest liitsõnades silbitatakse iga sõna eraldi. (Vt. järgm. ptk.)

37. Silbitamine ja ülekanndmine.

Silbitamisel pandagu tähele järgnevaid juhiseid:

a) **Pikka vokaali ja diftongi ei poolitata** (nad hääldatakse ühtlase hingamistõukega): *puu, vöö, kuu-sik, juu-a, viia, lei-dub, lae-va, mäe, poeg, tee, peole, kau-a* jne.

b) **Konsonant vokaalide vahel kuulub järgnevasse silpi**: *kää-bu-sed, i-se-gi, lii-ku-sid* jne.

c) **Kahest või enamaist vokaalide vahel olevaist konsonantmärkidest kuulub viimane järgnevale silbile**: *ran-nast, hüp-pa-sid, hak-ka-sid, lae-vas-tik, lah-kus, tant-si-sid, tant-su; õmb-le-ma, sõb-rad, tüd-ruk, samb-li-kud, lib-li-kas, kolks-ti* jne.

d) **Liitsõnas silbitatakse iga sõna eraldi**: *ma ha-jõe-tu se mee le-hei det, kol mik-kaas-hää lik, puhk-pil li de-koor, ta lu-i ni me ne, va na-e ma, lõpp-ek sam, kõrg-mäes ti ku-klü ma* jne.

e) **Võõrsõnade silbitamisel on maksvad samad ülalantud juhised**:

re-aal-ne, po-eet (vrd. *poeg*, kus *oe* kui diftong jääb ühte silpi), *spi-oon, re-vo-lut-si-oon, pro-jekt-si-oon, o-le-an-der, raa-di-o; pers-pek-tiiv, ins-pek-tor, mak-si-mum, det-sem-ber, A-lek-san-der, kont-sert, konk-reet-ne, konflikt* jne.

Märkus. Võõrliitsõnu silbitatakse nagu eestipäraseid ning kodunenud liitsõnu: *des-in fekt si oon* (vrd. *infektsioon*), *des-or-ga ni see ri ma, fo to-graafi .a* (vrd. *geograafia*), *ki lo-gramm, sub-or di nat si oon* (vrd. *ko-ordinatsioon* ja *ordinatsioon*, mis esineb eraldi), *de mo-kraatia* (vrd. *büro-kraatia* jne.), *de-gra-dee rima, in-ak tiiv sus* jne.

Sõnaosa ülekandmine ühelt realt teisele toimub silbiti, kusjuures tuleb silmas pidada veel järgmisi lisamärke:

a) ühetähelist silpi ei jäeta üksi rea lõppu ega kanta üle järgnevale reale. (Mitte *a-ga, kau-a, e-sii-sa, vii-a*; vaid: *aga, esi-isa, kaua, viia* jne.)

b) ühetäheline silp sõna keskel liitub eelnevale silbile:

Mai_e-le, nei_u-ga, rai_u-ma, lau_a-ni, lei_u-ta-mi-ne
(vrd. *de-fi-nit-si-oo-nid*, kus sõnaosa *-oonid* võib üle kanda, sest silp *oo* on kahetäheline).

38. Sõna sisehäälikud.

Häälikute asendi järgi eraldatakse keeleõpetuses sõna või sõnaosa (liite) sisehäälikuid. Sisehäälikute tundmist kasustame sõna silbivälte määramisel.

Leiame need mõnes näites.

Lõhu vana maja maani maha, seda pole meile vaja.

Oletades, et nende näidesõnade algus- ja lõpphäälikud (kui „välised“) piiravad sõnade sisemisi (sise-) häälikuid, eraldame antud näites äärtähed (algus- ja lõpptähed) püstjoonega:

L|õh|u v|an|a m|aj|a m|aan|i m|ah|a jne.

Sõna sees püstjoonte haardes ongi sisehäälikud.

Antud eeskujul piiristame nurksulõudega sõna sisehäälikute märgid järgnevas lauses:

*T[or]e k[umm]it[or]u t[ood]i t[upp]a, k[ist]i k[at]ki;
v[el]i t[ul]i h[il]j[a] k[o]ju, n[äg]i p[alj]u t[or]u t[ük]ke.*

Selgitelu. Esimese silbi vokaal või diftong ja sellele järgnevad konsonandid kuni teise silbi (kui teine silp järgneb) vokaalini, viimane mitte kaasa arvatud, on sõna sisehäälikud.

Märkus. Ühesilbilise sõna sisehäälikuid arvatakse esimese silbi vokaalist (diftongist) kuni sõna lõpuni. Näit.: *K[oit][el] t[oo] v[eel] t[uld]*. Liitsõna sisehäälikud arvestatakse kõigest liitosistest eraldi.

39. Harjutusülesanne.

Märkida järgnevas tekstis nurksulgudesse sõnade sisehäälikud ja panna hoolega tähele nende välidet ning välte tähistamisviisi.

Vana Mousi haua kohta pandi veel tänavu sügisel uus valge pink paksu pihlaka alla, pandi otseteed pihlaka marjakobarate alla. Aias oli tööd ja tegemist, aias oli juurimist ja rägumist, sest põõsapadrik võttis igal pool võimust, nii et aed oli muutunud ussipesaks. Mikk sõitis perenaisega linna ja tuli sealt tagasi kahe uue sahaga sügisküündide tarvis. Räägiti sellest, missugused katused kõige enne nõuavad parandamist, missugused hooned ja asjad kohendamist.

(A. H. Tammsaare.)

Näidis: V[an]a M[ous]i h[au]a k[oh]t[a] p[and]i v[eel] t[än]avu s[ü]gisel ... jne.

40. Sõnaosa (liite) ja võõrsõna sisehäälikud.

Näiteid: *Habem[ikk]ude metsn[ikk]ude kogukad fig[uur]id paistsid raiest[ik]us. Po[ee]t[il]iselt ja est[ee]t[il]iselt vajab see kompositsi[oon] erilist retsentsi[oon]i [= arvustus-hinnet]. Kavatsetakse uu[et][üü]b[il]isi re[aal]koole asutama hakata.*

Sõna sisehäälikute all mõistetakse, nagu selgitatud eespool, tavaliselt häälikuid esimese ja teise silbi piirimail. Siiski tuleb tegelikus keeletarvituses (vt. häälikute astmevaheldust ja sõnade muutmist) määrata sisehäälikuid ka sõna lõpposast, eriti kaasrõhulisest liiteist: *-lik, -mik, -ndik, -nik, -pik, -rik, -stik, -tik, -vik, -nna* jne. ning võõrsõna (laensõna) (pää)rõhulilisest järgsilbist. Näit.: |õnn|el[ikk]u, hab|em[ikk]ude, m|etsn[ikk]ude, v|id|ev[ik]ul, s|ar|ap[ikk]udes; k|un|in|g[ann]a; f|ig|uur|id, r|ef|orm|aat|or, po[ee]t, p|and|er|oll, apt|eek, m|agn|eet|ima, r|ev|id|eer|ima, pr|ot|ok|oll|ima jne.

41. Silbivälde.

Nagu liht- ja liithäälik, võib silпки esineda kolmes erises pikkuses ehk vältes: esimeses (lühikeses),

teises (pikas) ja kolmandas (ülipikas) vältes. Sõna silbivälde sõltub sisehäälikute pikkusest ning on samane nende vältega; seepärast nimetamegi silbivälteks selle silbi pikkust, missugusest määrame sisehäälikud, s. o. päämiselt esimese silbi pikkust. (Erijuhtumitena määratakse mõnede liidete ja vöörsonade silbivälde järgsilbist.)

Silbivälte tundmine on tähtis sõnade muutmisel.

Määrame sisehäälikute pikkuse põhjal sõna silbivälte.

1) Kui sõna (või sõnaosa) sisehäälikud on lühikesed (1. vältes), siis see sõna (või -osa) on esimesel silbivältel (esma- e. lühisilbivälteline). Näit. sõnade *vana*, *tänavu*, *sügisel* jne. sisehäälikud (*vana*, *tänavu* jne.) on esmavältelised; seepärast nimetame neid sõnu esma- ehk lühisilbivälteliseks.

Märkus. Esmasilbivälteliste sõnade sisehäälikute hulgas ei ole ühtegi liithäälikut (diftongi ega konsonantühendit). Erinevate lihtsisehäälikute (vokaalide ja konsonantide) pikkust ei liideta.

2) Kui sõna (või sõnaosa) sisehäälikuist või -häälikühendeist vähemalt üks on pikk (2. vältes), siis see sõna (või osa) on teisel silbivältel. Näit. sõnade *Mousi*, *haua*, *paksu*, *pihlaka* jne. sisehäälikuist (*Mousi*, *haua*, *paksu* jne.) -ou-, -au-, -ks- ja -hl- on teisevältelised; seepärast nimetame neid sõnu teise- ehk pikasilbivälteliseks.

Märkus. Teisesilbivälteliste sõnade sisehäälikute hulgas võib olla ka kaks häälikut (liht- kui ka liithäälikut) 2. vältes; näit. *Koo:ti*, *Ree:ta*, *ee:tiline*, *noo:rte*, *koe:rte*, *tau:stad* jne., kus esinevad sisehäälikutena pikk vokaal (-oe-, -ee-) ja pikk konsonant (-t-) või pikk vokaal (-oo-) ja konsonantühend (-rt-) või diftong (-oe-, -au-) ja konsonantühend (-rt-, -st-). Erisuguste häälikute pikkust ei liideta; seepärast, võttes ükskõik kumma pika sisehääliku sõna silbivälte määramisel aluseks, on kahe teisevältelise sisehäälikuga sõnad ikka teisel silbivältel. (Kui sõna sisehäälikuiks on lühike + pikk häälik või häälikühend, siis loetakse silbivälde pikema hääliku välte põhjal.)

Teisesilbivälteliste sõnade sisehäälikute hulgas ei ole ühtegi 3.-vältelist häälikut.

3) Kui sõna (või sõnaosa) sisehäälikuist või -häälikühendeist vähemalt üks on ülipikk (3. vältes), siis see

sõna (või osa) on kolmandal silbivältel. Näit. sõnades *kohta, pandi, veel, uus, valge, pink, alla* jne. on sisehäälikuist **-oh-** **h** ülipikk, **-and-** on **n** ülipikk, **-eel-** **e** ülipikk, **-ink** **k** ülipikk jne.; seepärast nimetame seesuguseid sõnu kolmanda- ehk ülipikasilbivätelisiks.

Märkus. Kõik ühesilbilised sõnad on kolmandal silbivältel, sest nende sisehäälikuist on üks liht- või liithäälik alati ülipikk (3. vältes). Näiteid meie harjutusülesandest: *veel, uus, pink, (otse) teed, tööd, ja* jne. (Viimase näite välte kirjaviisi vt. ptk. 29.)

42. Harjutusülesanne.

Kirjutada järgnev tekst eesti keele vihikusse ja liigitada kõik sõnad silbiväldete järgi eri rühmadesse, kriipsutades alla need sisehäälikute märgid, mis tingivad 2. ja 3. silbivälte. Lõpul vaadelda, missuguses arvulises vahekorras esinevad selle teksti eri silbivätelised sõnad.

Pikad ridapuude read. Kohavad vahtrad kahel pool laia, õige tee ääres. Kõrval maa kuum juunikuu päikese kõrvetusest, mis sinisest taevast otse pähe paistab, vilu ja armas puude all. Ilupuiestikud. Purskkaev oma säten-dava veega. Lossi moodi uusaja⁷ehitis oma tornikestega, lipukestega, aknaridadega, palkonitega. See on mõis. Ilus Murumäe mõis.

Lossi eest, ilumetsast, säält, kus kerge, valgest riidest telk, lainetavad imelikud hääled. Nagu kivi veelainetes rõngaid sünnitab, nõnda paisuvad nad, ringivad üksteisest läbi, võtavad üksteise kaelast kinni, tantsivad, hõiskavad õhulainetel virvendades, just nagu päike hõbetatud torni katusel säten-dab; — siis paisuvad nad üheks ainsaks magusaks häältmereks — nii pehmeks, nii mahedaks; säält kül-vavad nad nagu säten-davaid hõbeteri kergelt tibatades laiali... Kargavad siis kui marutuul tammemetsa... mühin, raksumine, põgenemine, hirm, valjus... säält, säält ärkab tasane, arg häält... magus... kosutav, hõiskav, nagu oleksid pimedusevõimud võidetud, nagu pühitsetaks suurt üleüldist võitu...

(Juhan Liiv.)

V. Häälikute vaheldus, muutus ja kadu.

Astmevaheldus.

43. Võrdleme sõnade jämendatud sisehäälikuid järgnevas tekstis:

Kari sööb metsas. Karjapoiss on lasknud loomad noorde kasemetsa. Karja minnakse sigadega, lehmadega, lam-mastega, kitsedega, kalkunitega ja hanedegagi. Sead, lehmad, lambad, kitsed ja kalkunid on lepestikus. Aja ka hani lepestikku. Kits läks kiideldes mäele. Seda mäge kutsutakse Kitsemäeks. Kitsemägi on meie küla kõrgeim koht.

Nähtub, et mõne sõna sisehäälikud, vaheldudes teksti piirides, esinevad kahel kujul: *kari*, *k arja*, *`k arja*; *metsas*, (*kase*)*m etsa*; *sigadega*, *sead*; *lehm adega*, *l ehmad* jne.

Jälgides üksikute sisehäälikute vahelduvat muutust (mitmel kujul esinemist) selgub, et mõned sisehäälikud muutuvad laadilt (*sigadega*, *sead*, kus *g* on kadunud ja *i* muutunud *e*-ks), mõned vältelt (*karja*, *`karja*, kus 2.-välteline konsonantühend *rj* vaheldub 3.-vältelise konsonantühendiga), mõne sõna sisehäälikud aga ei muutu üldse (*kalkunitega*, *kalkunid*, kus sisehäälikud *-alk-* püsivad).

Eelnenust järeldub, et kõikide sõnade sisehäälikud ei vaheldu.

Sisehäälikute muutust ehk vahelduslikku esinemist ühe sõna eri vormides nimetame astmevahelduseks. Igal astmevahelduslikul sõnal on kaks vahelduskuju ehk astet; näit.: a) *sigadega*, *lehm*, *kits*, *lepestikku*, *`karja*, *`kaski*, *`minna* jne. — tugev aste; b) *karja(poiss)*, *kase(metsa)*, *minnakse*, *sead*, *lehmad*, *kitsed*, *lepestikus* jne. — nõrk aste.

Sisehääliku muutuse iseloomu järgi jaguneb astmevaheldus kahte liiki: 1) Tugeva astme häälik püsib (laadilt) ka nõrgas astmes, kuid on kummalgi juhul eri vältes; näit.: *karja(poiss)*, *karja (minnakse)*;

metsas, (läks) metsa; lepestikud, lepestikkude. Seesugust häälikute **pikkuse** vaheldust nimetatakse **vältevahelduseks**. 2) Tugeva astme häälik (või häälikühend) puudub nõrgas astmes täiesti või seda asendab mõni muu laadilt erinev häälik (nõrgem!); näit. *mäge, mäe; kaske, kase; lambad, lammast; koda, koja; leiba, leiva* jne. Seesugust laadilist häälikumuutust nimetatakse **laadivahelduseks**.

Sõnu, mille sisehäälikud vaheldusetult püsivad igas võimalikus sõna kujus, kutsutakse astmevahelduseta sõnadeks.

Märkus. Ainult tüevokaali muutus (näit. *hani, hanedega*, kus *i* muutub *e*-ks) sisehäälikute muutuse alla ei kuulu. Seepärast sõnad *hani (hane), lõhi (lõhe), suvi (suve)* jne. on astmevahelduseta. (Vrd. ptk. 46.)

Häälikute astmevahelduse ülevaade ¹⁾.

44. Vältevaheldus.

1) Vahelduv konsonant lühikeste vokaalide vahel.

Tugev aste	Nõrk aste	Hääliku vaheldusastmed	
		3 v.	2 v.
`lukku, lakkude	luku, lukus	`kk — k	
`hüppama, hüppasin	hüpatud, hüpatakse	`pp — p	
`mõttes, mõttega	mõte, mõtete	`tt — t	
`tolli, tollides	tolli, tolliga	`ll — ll	
`sammu, sammudega	sammud, sammuga	`mm — mm	
`vinnan, vinnasin	vinnata, vinnatud	`nn — nn	
`virrima, virrida	virrin, virritud	`rr — rr	
`tassi, tassides	tassis, tassiga	`ss — ss	
alma`nahh, almanahhi	almanahhis, almanahhid	`hh — hh	
`šeff, šeffide	šefid šefiga	`ff — f	
`nišš, nišši	nišis, nišid	`šš — š	

1) Nagu ilmneb ülevaatest, on astmevaheldusel (nagu vältuselgi) määratu tähtsus eesti keeles. Sõna eriste vormide tunnuseks on sageli aste (*luku, lukku; jõe, jõge*). See nähtus on meie keele olulisi iseärasusi.

2) Vokaalid (diftongid) lühikeste konsonantide eel.

ma ^l alima, maalides	maalin, maali	aa — aa
keelama, keelan	keelanud, keelatud	ee — ee
viiru, viirudes	viiruline, viiruga	ii — ii
painama, painan	painata, painatama	ai — ai ¹⁾
voolima, vooligu	voolitud, vooliti	oo — oo
kuul, kuuli	kuuli, kuuliga	uu — uu
laulma, laulsin	laula, laulaksin	au — au
võõrad, võõralt	võõrast, võõraste	õõ — õõ
hää ^l , hääli	hääles, häälega	ää — ää
nõõrima, nõõrinud	nõõritud, nõõritakse	õõ — õõ
tüüri, tüürisid	tüüril, tüürin	üü — üü

3) Konsonant pika vokaali või diftongi järel või teise konsonandi kõrval.

		3. v.	1. v.
toopi, toopides	toobi, toobis	p	b
näitama, näitan	näidanud, näidatud	t	d
apteek, apteeki	apteegis, apteegid	k	g
kauss, kaussi	kausi, kausis	ss	s
psüüh, psüühide	psüühi, psüühid	h	h
hiero ^g lüüfi	hieroglüüfiga	f	f
plüüs, plüüsi	plüüsi, plüüsiga	s	s
otra, otrade	odra, odras	tr	dr
parti, partide	pardi, pardile	rt	rd
palki, palkidega	palgiga, palgid	lk	lg
kokre, kokrede	kogrele, kogred	kr	gr
maksma, maksnud	maksan, maksame	ks	ks
tulp, tulpi,	tulbi, tulbid	lp	lb
kapja, kapjade	kabja, kabjaga	pj	bj
kopsima, kopsinud	kopsin, kopsitud	ps	ps
külvama, külvav	külvata, külvatakse	lv	lv
hümn, hümn	hümn, hümniga	mn	mn
ling, lingude	linguga, lingud	ng	ng

1) Diftongi (järelosise) vaheldus ei erine lihtvokaali vaheldusest.

`hur mama , hur maja	hur matud , hur matakse	`rm — rm
`post, post i	post i , post il	`st — st
`kar ss , kar ssi	kars i , kars id	`rss — rs
`vih m , vih ma	vih maga , vih mata	`hm — hm
`vilks ama , vilks an	vilks ata , vilks ates	`lks — lks
`kal ts , kal tsu	kalts us , kalts ud	`lts — lts
`sulps ama , sulps as	sulps atama , sulps atatud	`lps — lps
`lonks, lonksude ga	lonks uga , lonks uta	`nks — nks
`kants, kantside	kants is , kants ile	`nts — nts
`kunst, kunstide ga	kunst ita , kunst id	`nst — nst
`kirst, kirstu	kirst us , kirst ud	`rst — rst

Järeldis. Vältevahelduse ülevaatest nähtub, et 1) ülipikk konsonant lühikeste vokaalide vahel vaheldub pika konsonandiga (tugevas astmes on 3.-välteline, nõrgas astmes — 2.-välteline konsonant); 2) ülipikk vokaal (või diftong) lühikeste konsonantide eel vaheldub pika vokaaliga (diftongiga); 3) ülipikk konsonant pika vokaali või diftongi järel või teise konsonandi kõrval vaheldub lühikese konsonandiga (tugevas astmes on 3.-välteline, nõrgas — 1.-välteline konsonant).

Märkus. Konsonandi vaheldust konsonandi kõrval konsonantühendi vaheldusena arvestades tuleb märgitseda 3.-vältelise konsonantühendi vaheldust 2.-vältelise konsonantühendiga (tugevas astmes on 3.-välteline, nõrgas — 2.-välteline konsonantühend).

Võõrsõnad alistuvad ainult vältelisele astmevaheldusele.

45. Laadivaheldus.

Tugev aste	Nõrk aste	Hääliku vaheldusastmed
	1) -b-	
luba, uba, kuube	loa, oad, kuued	b — 0 ¹⁾
haab, leiba	haavad, leivata	b — v
halb, kolb, kõlbab	halva, kolvid, kõlvata	lb — lv
kurb, tarbed	kurva, tarvete	rb — rv
sambad, õmblema	sammad, õmmelda	mb — mm

1) Tähendab — null, kadunud.

Tugevas astmes on **b**, nõrgas astmes **b** puudub või **l**-i ja **r**-i kõrval asendab seda **v** ja **m**-i kõrval **m** (**b** assimileerub, sarnastub **m**-ga).

2) -d-

<i>madu, saadudes, hoidma</i>	<i>maod, saos, hoian</i>	d — θ
<i>rada, sõda, sadama</i>	<i>raja, sõjad, sajab</i>	d — j
<i>kild, vald, muldama</i>	<i>killu, valla, mullata</i>	ld — ll
<i>and, sündsä, kandle</i>	<i>annid, sünnis, kannel</i>	nd — nn
<i>kord, kard, murdma</i>	<i>korräga, karra, murrän</i>	rd — rr
<i>keeldu, meeldima</i>	<i>keelud, meelitama</i>	ld — l
<i>känd, kündima</i>	<i>käänu, küünitama</i>	nd — n
<i>pöörded, keerduma</i>	<i>pööre, keerutama</i>	rd — r
<i>täht, oht, tahtma</i>	<i>tähed, ohud, tahab</i>	ht — h

Tugevas astmes on **d**, nõrgas astmes **d** puudub või asendab seda **j**. Tugeva astme konsonantühendeile **ld**, **nd**, **rd**-le vastab nõrgas astmes lühikese vokaali järel **ll**, **nn**, **rr**; pika vokaali järel **l, n, r**. Tugeva astme **ht**-le vastab nõrgas astmes **h**.

Märkus. Vaheldus, nagu *vesi* — *vee*, *käsi* — *käe*, *uus* — *uue* jne. kuulub algupäraselt **d** vahelduse liiki; vrd. *uude* — *uue*, *vedel* (*vesi*) — *vee* jne.

3) -g-

<i>jõgi, taig, huugama</i>	<i>jõe, taia, huuata</i>	g — θ
<i>algama, sulg, võlg</i>	<i>sulud, alata, võla</i>	lg — l
<i>arg, org, turg, viirg</i>	<i>arad, oru, turul, viiru</i>	rg — r
<i>selg, külg, hülgama</i>	<i>selja, küljed, hüljatud</i>	lg — lj
<i>särg, kärg, märg</i>	<i>särje, kärje, märja</i>	rg — rj
<i>lohk, ohkama, vihkama</i>	<i>lohud, ohatud, vihata</i>	hk — h
<i>kosk, usk, visked</i>	<i>kosed, usud, visete</i>	sk — s

Tugevas astmes on **g**, nõrgas astmes **g** puudub. Tugeva astme konsonantühendeile **lg**, **rg**-le vastab nõrgas astmes (algupäraselt tagavokaalseis¹⁾) sõnus)

1) Sõna loeti tagavokaalseks, kui see sisaldas (ainult) tagavokaale; eesvokaalseil sõnadel olid enim ka järgsilpides eesvokaalid (vokaalharmoonia); vrd. lõuna-eesti murde esinust: *väsümä*, *tähendüs* jne.

l, r või (eesvokaalseis sõnus) *lj, rj*. Tugeva astme *hk*-le ja *sk*-le vastab nõrgas astmes *h* ja *s*.

Erijuhtumeid.

aäga, poega, haugi — *aja, poja, havi* [-*haugi*] :

g — *θ*, *e* — *j*, *u* — *v*.

Märkus. Neis erijuhtumeis on *g* vaheldus harilik (tugevas astmes on *g*, nõrgas — *g* puudub); eriline on *e* (algupäraselt *i*) muutumine *j*-ks ning *u* muutumine *v*-ks. (Vrd. *aed* ~ *aid* — *aia*.)

46. *i, u, ü* muutus astmevaheldusel.

Tekstnäide.

Peab üttema, et peol (vrd. *pidama* ja *pidu*) olid üsna ilusad lood. Rahvast oli palju. Esindatud olid muidugi mõlemad sood; alaealisigi oli sõandanud (vrd. *süda*) tulla. Kõetakse nüüd ju kuulutustega näod kõigil kuumaks: poed (vrd. *poodi*) ju aina kubisevad sõejuonistest (vrd. *süsi*) Seltsimäe „oma toa, oma loa“ toetamiseks.

Nagu näiteist selgub, harilikult muutuvad *b, d, (s), g* kõrval olevad vokaalid *i, u, ü* sõna nõrgas astmes (naabruses olnud konsonandi kao puhul) *e*-ks, *o*-ks, *ö*-ks.

Täiendavaid näiteid.

Tugev aste	Nõrk aste	Vokaalide muutus.
<i>viga, mägi</i>	<i>vea, mäe</i>	<i>i</i> — <i>e</i>
<i>pidu, tigu</i>	<i>peo, teod</i>	<i>i</i> — <i>e</i> ; <i>u</i> — <i>o</i>
<i>agu, lugu</i>	<i>ao, loo</i>	<i>u</i> — <i>o</i> ; <i>u(-)u</i> — <i>oo</i>
<i>süda, küdema</i>	<i>sõandama, kõeb</i>	<i>ü</i> — <i>ö</i>
<i>süsi</i> (süte), <i>lüsi</i>	<i>söe, löe</i>	<i>ü</i> — <i>ö</i> ; <i>i</i> — <i>e</i>

Põikjuhtumeid.

Näit.: *riidu* — *riius* *laidu* — *laiu*
hüüdu — *hüüu* *hoidu* — *hoiu*
püüdu — *püüu* *raidu* — *rainu*

Vokaalid *u* ja *i* (viimane ainult diftongis) ei muutu laadilt, kuigi sõna astmevaheldusel kaob kõrvalolev konsonant, kui vahelduva sõna esimeses silbis on *ii*, *üü* või diftong.

Märkus. Pikk *ii*, *uu* ja *üü* püsib pikana sõna nõrgas astmes kõrvaloleva konsonandi kaost hoolimata (*riidu* — *riiu*, *riide* — *riie*, *kuube* — *kuue*, *huugama* — *huuata*; *hüüdu* — *hüüu*, *püüdma* — *püüan*). Teised pikad vokaalid on lühenenud samasugustes tingimustes (*saagima* — *saen*; *needma* — *nean*; *poodi* — *poes*; *lõõga* — *lõad*).

Kui sõna nõrgas astmes konsonandi kao puhul diftongile järgneb diftongi järeloisega ühtne vokaal (*u*), siis see vokaal sulab ühte (üheks silbiks) diftongi järeloisega (*laugu* — *laule*, *kiudu* — *kiuga*, *jõudu* — *jõuta*, *näuguma* — *näun*, *hauduma* — *haun*). Erandi moodustavad siin mõned mitmuse vormid, nagu *rauks*, *lauusse*, *lõuule* jne. (Vt. osastavalist mitmust.)

Vokaalide kadu.

47. Sisekadu ehk sünkoop.

Võrdleme järgnevaid sõnakujusid nüüdiskeelega:

(*Mina meelta*) *mõttelema*, *mõttelema*, *võttelema*; *kuldane* (*kurikas*), (*ilu*)*peekerid*, *akkenasta*, *raudased*, *vaskised*. (Eesti rahvalaulu keelest.)

Mitmesilbiliste (kolme- ja enamsilbiliste) sõnade teise (algupäraselt) lahtise silbi lühike täishäälik on kirjakeeles harilikult kadunud, kui esimene silp on olnud pikk (nüüd ülipikk): *mõttelema*, *võttelma*, *kuldne*, *peekrid*, *aknast*, *seemned* (*seemened*), *liikmed* (*liikemed*), *eestlane* (*eestilane*; vrd. *virulane*, *mesilane*).

48. Lõppkadu ehk apokoop.

Näiteid.

Helise, *helise*, *ilma*,
kõmise, *kõmise*, *kõrbi*,
hüüa vastu, *hiisi suuri*,
laula vastu, *laasi laia!*

Vahel tõuseb valge'essa,
vahel enne valge'eda,
korra tõuseb koidikulla,
korra enne koidikuda.

(Eesti rahvalaulust.)

Kahesilbiliste sõnade lõppvokaal on kirjakeeles harilikult kadunud, kui esimene silp oli pikk (nüüd üks ülipikk silp): *ilm* (*ilma*; vrd. *ilu*), *kõrb*, *hiis*, *suur*, *laas* (vrd. *vesi*), *lai*, *kurb lind* (*kurba lindu*), *ees* (*eessa*);

mitmesilbilistel kadus lõppvokaal esimese silbi pikkusest hoolimata: *valges, valget, koidikul, madal (madala), sadam (sadama), parandades (parandadessa)*.

Märkus. Vormitunnused ja liited ei alistu nendele vokaalide kao seadustele; näit.: *loomine, kinkimine; tooja, õpetaja, kirjutaja; pulmaline, vaevaline, inimene* jne. (Vrd. murdelisi ning mõnikord luulekeeles esinevaid kujusid: *kirjutai, lepitai, inimen, käoken* jne.)

49. Lõppkadu rahvusvahelistes võõrsõnades (kreeka-ladina laenudes).

Võrdleme näited:

<i>kolleeg</i>	<i>baas</i>	<i>muusa</i>	<i>komöödia</i>
<i>kultuur</i>	<i>kriis</i>	<i>proosa</i>	<i>teooria</i>
<i>ooper</i>	<i>tees</i>	<i>draama</i>	<i>muusika</i>
<i>angiin</i>	<i>faas</i>	<i>prisma</i>	<i>füüsika</i>
<i>süsteem</i>	<i>süntaks</i>	<i>teema</i>	<i>grammatika</i>

Kreeka-ladina lõpud *-a* ja *-is* jäävad eesti keeles harilikult ära; *a*-lõpp püsib kahesilbilistel pika-vätelistel ja kõigil *-ia-* ja *-ika*-lõpulistel sõnadel.

Erandid: *stseen, skeem (schema), kool (schola)*.

50. Harjutusülesanne.

Kirjutada järgnev tükk eesti keele vihikusse ja liigitada kõik tükis esinevad sõnad kolme rühma: a) tugevaastmelised sõnad, b) nõrgaastmelised sõnad, c) astmevahelduseta sõnad. Pärast märkida sulgudesse tugevaastmeliste sõnade järele sama sõna mõni nõrgaastmeline kuju. Lõpuks määrata selles tekstis esinevate astmevaheldusega sõnade arvuline vahekord astmevahelduseta sõnadega.

Varasel hommikul püüdsin haudvagases, klaassiledas järvevees liiviga kalu. Vihase tõukega kargas kõrkjastiku sahisedes liivi suur haug. Nägin ta vöödilist selga ja pärani lõugu läbi vee. Kui tõstsin aga liivi veepinnale, oli see täis ruigavaid põrsaid. Enne kui märkasin neid hakata toppima kaelkotti, nad kargasid liivist välja, kinnerde nak-

sudes vastu raamipuud, ja sibasid ujuma nobedasti kalda poole, veheldes sabarõngastega ja rõhkides isekeskis sõbralikult. Jõudnud kaldani, nad tõusid lendu suure pardiparvena, — ja liuglesid üle mu pää, laiade nokkade häälitsedes. Spiraaljoones nad loovisid ikka kõrgemale ja kõrgemale, kuni kadusid aeroplaani eskadrillina mootorite parina saatel kõrgete sagarikkude pilvede varju. (A. Kivikas.)

VI. Häälikute peenendus ehk palatalisatsioon.

51. Hammashäälikute peenendus.

Näiteid:

a) *Koju jätsin kotitäie,
majja matsin matitäie,
kantsi kandsin kastitäie,
rädi sisse rätitäie.*

b) *Jeesus sõitis jõge mööda,
püha Maarja pervepidi —
sõletelje tilinalla,
kaelaraha kahinalla.*

(Eesti rahvalaulust.)

Võrreldes näiteis esinevaid sõnu: *koti, mati, püti, kantsi, kasti* jne. sõnadega: *kota, mati* [„surnu“, võidetu males], *püt(aagorlane), kantsu, kast(ma)* jne., kuulduv, et sisekonsonandid *t, n* ja *s* esimestel esinemisjuhtudel on palju pehmemad, sulavamad teisest esinemisest. Seesugust häälikute pehmemat, „peenemat“ hääldusviisi nimetatakse peenenduseks (muljeerimiseks) ehk palatalisatsiooniks [palatum = kõva suulagi]. (Vrd. veel *d*-d sõnades: *mööda, pidi* ja *l*-i sõnades: *sõle, kaela, telje, tilinalla*.)

Peenendatult ehk palataliseeritult esinevad kirja keeles harilikult nn. hammashäälikud ehk dentaalid [dens, dentis = hammas]: *d (t), l, n, r, s*. (Nende kujundamisel on keel surutud vastu ülahambaid või -igemeid. Palataliseeritud häälikud hääldatakse keele laiema surumisega vastu hambaid, igemeid ja kõva suulage).

Palatalisatsiooni armastab eriti lastekeel, kus külluses on vähendus- ja häälitseussõnu; näit.: *kussu, kutsu, katu, sutu, lutu, ute, notsu, tuduma* jne.

Näide rahvapärasest meelituskutsest:

„Ja ma tahtsin ise sigadele rukkisse järele minna, aga sinu eit hakkas sigu heleda jaalega kutsuma, ikka põssa, põssa, põssa, kotsu, kotsu, kotsu...“ (A. H. Tammsaare.)

52. Palataliseeritud häälikute rohkus annab kõnele pehmema, õrnema, nagu naiselikuma ja lapselikuma kõlailme. Kuid meie keeles leidub ka terve rida sõnu, mille mõisteliseks eristamiseks on ainult hammas-häälikute peenendus.

Rinnastame siin mõne tarvitatavama sellekohase näite, märkides palataliseeritud hääliku märgi keeleteaduslikus kirjanduses esineva peenendustähi-sega ['].

<i>t' (d')</i>	<i>t (d)</i>
<i>jut't, jut'i</i>	<i>jutt, jutu</i>
<i>kot't, kot'i</i>	<i>kott, kota</i>
<i>nut't, nut'i</i>	<i>nutt, nutu</i>
<i>noot', nood'i</i>	<i>noot, nooda</i>
<i>pät's, pät'si</i>	<i>päts, pätsu</i>
<i>s'</i>	<i>s</i>
<i>mäs's, mäs'si</i> [= sassis olek]	<i>mäss, mässu</i>
<i>kas's, kas'si</i>	<i>kas (?)</i>
<i>tos's, tos'si</i>	<i>toss, tossu</i>
<i>n'</i>	<i>n</i>
<i>kan'n, kan'ni</i> [= mänguasi; lill]	<i>kann, kannu</i> [= (köögi)nõu, anum; kolb]
<i>kon'n, kon'ni</i> [= kol'l]	<i>konn, konna</i>
<i>kan'ts, kan'tsi</i>	<i>kants, kantsu</i>
<i>män'd, män'ni</i> [= puu]	<i>mänd, männa</i> [= pööris]
<i>l'</i>	<i>l</i>
<i>möl'l, möl'li</i> [= peen saviliiv]	<i>möll, möllu</i>
<i>pal'k, pal'gi</i>	<i>palk, palga</i>
<i>mul'l, mul'li</i>	<i>mul</i>
<i>tal'l, tal'li</i>	<i>tall, talle; tal</i>
<i>kool' kool'i</i>	<i>kool, koolu</i> [= surm]

r'
kõr'b, kõr'vi [= pruun, haril.
hobuste karv]
kur'n, kur'ni [= mäng, män-
gupuu]
kur'k, kur'gi

r
kõrb, kõrve [= ürgmets; liiva-
väljak]
kurn, kurna [= filter; pesa-
kond]
kurk, kurgu

Märkus. Eesti kirjakeeles tarvitatavate rahvusvaheliste kultuursõnade hammashäälikutel võõra algupära säilimise tõttu palatalisatsioon harilikult puudub; näit.: *briljant* (~ *priljant*, mitte „*pril'ljan't*“ ~ *bril'jan't*), *kompott*, *referaat* (vrd. *paat'*), *portaal*, *progress* jne. Rahvakeeles (ühiskeeles) kuuleme aga juba neiski kultuursõnus palataliseeritud hammashäälikuid: *raket't*, *kompot't*.

Erandlikult: *aadres's*, *protokol'lima* (vrd. *protokolleerima*).

53. Harjutusülesanne.

Kirjutada järgnev tekst eesti keele vihikusse ning varustada peenendatud hääliku märk peenendustähisega.

(Püüda järeldada, missuguse hääliku mõjul hammas-
häälik palataliseerub.)

Mänd.

Mänd haljendab üksinda üle maa.

Oh mänd, kas sinul on igav ka üksinda?

Sääl sõidab postipoiss kiiruga läbi maa.

Oh postipoiss, kas sõites läbi maa igav ka? ...

Ja postipoiss sõidab ja sarvega trararaa!

siis puhub, ja mäng vastu kostab ka trararaa! —

„Oh tere, seltsimees! tere ka!“ „Tere ka!““

„Kas sinul on üksinda igav ka?“ (Juhan Liiv.)

VII. Rõhk ehk aktsent.

54. Silbirõhk.

Vanemuise laul.

*Inimestel ja elajatel oli üks keel. Eks veel tänapäev
ole tarku inimesi, kes elajate keelt oskavad ja elajate juttu
kuulavad. Keel oli aga igapäevaseks pruukimiseks, elu*

tarviduste jaoks. Nüüd kutsuti kõik loomad üleüldisele koosolekule kokku, kus nad pidukeelt pidid õppima, see on laulu, et rõõmutseada ja jumalaid kiita. Siis tulid kõik, kel elu ning hing sees, meie Toomimäe ümber kokku, kus püha hiis kasvas. Õhust kuuldus südamesetungiv kohisemine ja laulujumal Vanemuine laskus. (F. R. Faehlmann.)

Eelnenud tekstis on ühe- kuni viiesilbilisi sõnu (liitsõnu kuuesilbilisigi). Võrreldes ühe sõna silpide hääldustugevust, selgub, et **kõiki silpe** ei hääldata (ühes sõnas) võrdse hääldusjõususega ehk -pingsusega. Näit.: *Inimestel, elajatel, tänapäev, oskavad, tarviduste, üleüldisele, kohisemine* jne.

Pingsaimini hääldatakse harilikult sõna **esimest** (liht- kui ka liitsõna) silpi, keskmise pingsusega **kolmandat, viiendat** jj. paarituarvulist silpi ja vähima pingsusega **teist, neljandat** jj. paarisarvulist silpi.

Silbi (või hääliku) kujundamise jõukulutust ehk pingsust nimetatakse **rõhuks** (silbirõhuks). Pingsaimini hääldatud silpe kutsutakse **päärõhulisteks** (märk': *inimestel*), keskmise pingsusega — **kaasrõhulisteks** (märk `: *elajatel*) ja vähima pingsusega — **nõrgarõhulisteks** (rõhutuiks; erimärk puudub). Seega: eesti keeles (liht- kui ka liitsõnus) asetseb **päärõhk** harilikult **esimesel silbil**; **kaasrõhk** — **kolmandal, viiendal** jj. paarituarvulisel silbil; **nõrgarõhulised** on **teine, neljas** jj. paarisarvulised silbid.

Märkus. Kaasrõhk võib langeda mõnikord ka paarisarvulistele silpidele, s. o. teisele, neljandale jne.; näit.: *kõlblõikku, otsmikku, laevnikule, mäestikkudes, kahtlasi, teolistele, kohisemine, väikəsi, lauljanna, piltlikkus*, (liiteil *-lik, -mik, -nik, -stik, -lane, -line, -mine, -ke[ne]*) jne. kaasrõhk säilib algussilbil kõigis nende liidete võimalikes asendeis), *tütrèile, kastmèta* (vt. sisekadu), *kirjutamata, võidetamatu, paratamatus* (vrd. *saamatus, saamatusega*), *mõtlèma, hoolitsejätèga* (aga *hoolitsèjad*).

Mõnel hüüd- ja liitsõnal ning suurel osal võõrsõnadel (vastavalt algkeelele, kust nad laenatud) võib kaasrõhk olla ka esimesel silbil, päärõhu järgsilbil olles; näit.: *hürraa!*

*hälloó! äitäh! äitüma! ennäe! kärsümdi; üleüdisele, niisamuti, tõepoolest; élékter, energia [= jõud, tarm] kõmöödia, mètáll, mine-
raál jne.*

Vanemais laensõnades (ja kodundatud võõrsõnades) on p ää-
rõhk esimesel silbil: näit: *ápelsin, ápteek* (vrd. *askeét*),
aádress, bákter, bárbar, díplom, éksam, ínventar, kómisjon, kánal,
kóntsert, leégion (vrd. *legionäär*), *máagnet, meétod, nótar, órgan,*
prótsent, tápet, télefon jne.

Ortograafilne märkus. Päärõhu esimesele silbile kandumisega pikeneb laenuliste sõnade esimese silbi vokaal ning märgitakse vastavalt kaheli: *aadress, kaanon* (*a* on 3. vältes), *leegion, muuseum, meetod, nummerus, ookean* jne.

55. Lauserõhk.

Võrdleme võimalikke eri ütlisi:

Õige hõlma ei hakka ükski.

Õige hõlmä ei hakka ükski.

Õige hõlma ei hakka ükski.

Õige hõlma ei hakka ükski.

Selgub, et samade sõnadega väljendatud, kuid eriselt rõhutatud ütlus võib sisutähenduselt teataval määral vahetleda. Seesuguse erise tugevama rõhutusega tuuakse kuuldavamale, kriipsutatakse alla mõnd (lauses olulisemat, tähendusrikkamat) sõna (või sõnu), kusjuures teised (vähemtähtsustatud) sõnad on vähem rõhutatud.

Tugevaimini rõhutatud sõna (sõnade) **rõhk lauses on lauserõhk.**

56. Harjutusülesanne.

1) Määrata lauserõhk Faehlmann'i eelnenud tekstis.

2) Määrata silbirõhk (pää- ja kaasrõhk) järgnevas A. Kivika tekstis.

Aurumasin imeb energiat tuli-ema nisast; pillub siis vallatades ränka hooratast atmosfääri maanteel, siht — magnetilise meridiaani põhjanaba. Kuid kihutavale hoorattale

löövad rihmadena kõrri energiajanus verikaanid dünamod,
kelle ulguv kõht seedib magnetilist raua hinge — elektrit, mis
põgeneb traatkerade spiraalidesse kui meeletu kosk.

Elekter — raudmassi tahtejõud ja hing, vangistatud maa-
lademete instinktides, vabastatakse dünamo magnetilises
rõngas elule — kiirusele:

Õil raudseilt sambailt karjub alla kosmiline armastus-
elekter — valgus,

terasröobaste kukil uhke trammide marss, tungi-ihha
läiklevais silmis,

telefon mikrofooni piksel viskab inimkõne traatjuht-
meil üle kauguste,

magnetilise meridiaani selgroogu mööda tormab suur-
silmne auto

ja atmosfääri ihus laulab parisevat laulu elektromo-
toorne fantaasia — tiivuline aeroplaan...

B. Vormiõpetus ehk morfoloogia.

I. Sõnaliigid.

Sõnade liigitelu tähenduse järgi.

57. Tekstnäide.

*Em*a (1) *läks* (5) *vett* (1) *tooma* (5) ja (8) *lüksas* (5) *rehetoa* (1) *ukse* (1) *lahti* (6). *Rehetuba* (1) *oli* (5) *pime* (2), *aga* (8) *kambri* (1) *valgus* (1) *paistis* (5) *sinna* (6) ja (8) *põrandale* (1) *jäi* (5) *niisugune* (3) *valge* (2) *riba* (1) *toakünnisest* (1) *kuni* (7) *sinna* (6) *kanaõrreni* (1). *Siis* (8) *oli* (5) *selgesti* (6) *näha* (5), *et* (8) *see* (3) *tutiga tibu* (1), *see* (3) *Joosepi* (1) *kana* (1), *ärkas* (5) *üles* (6), *hüppas* (5) *õrrelt* (1) *maha* (1) ja (8) *tuli* (5) *seda* (3) *valget* (2) *riba* (1) *mööda* (7) *põrandale* (1); *hüppas* (5) *raiepaku* (1) *otsa* (7) ja (8) *laulis* (5) *kaks* (4) *sõna* (1):
— *Kukeleegu! Kukeleegu!* (9)¹⁾ (J. Parijõgi.)

58. Sõnad jaostatakse nende tähenduse järgi **ühek-**sasse liiki:

1) *ema*, *vett*, *rehetoa*, *ukse*, *kambri*, *valgus*, *tibu*, *põrandale*, *sõna* jne. on esemete ja olukordade (asjade, olendite, omaduste, nähtuste, toimetuste, kujutluste) **nimed**. Seesuguseid sõnu kutsutakse **nimisõnadeks** ehk **substantiivideks**.

2) *pime*, *valge*, *kaunis*, *hea*, *üllas*, *südamlik*, *vaene* jne. tähendavad, missugune, milliste **omadustega** on mingi ese või olukord. Seda liiki sõnu kutsutakse **omadussõnadeks** ehk **adjektiivideks**.

1) Numbrid sulgudes tähistavad eesoleva sõna liikikuuluvust. Vt. järgm. ptk.

3) *mina, tema, nad, see, kes, säärane, niisugune* jne. viitavad mingile esemele (või olukorrale), kes kõneleb või kellest või millest on kõne. Need sõnad **asendavad** nimi- või omadussõnu, seepärast nimetatakse neid **asesõnadeks** ehk **pronoomeniteks**.

4) *kaks, seitseteist, kuuskümmend kuus, sada, tuhandes, poolteist, neli viiendikku, kolmekesi* jne. avaldavad määratud arvu või järjestust. Neid sõnu nimetatakse **arvsõnadeks** ehk **numeraalideks**.

5) *läks, tooma, lükkas, oli, paistis, näha, ärkas, hüppas, laulma, kuulutada* jne. tähendavad **tegemist** või mõnes seisundis **olemist**. Neid nimetatakse **pöörd sõnadeks** ehk **verbideks**.

6) *sinna, üles, siin, taamal; täna, homme, nüüd; lahti, selgesti, pisut, liiga* jne. **määravad** kohta, aega, viisi, määra jne. Neid sõnu nimetatakse **määrsõnadeks** ehk **adverbideks**.

7) *kuni, mööda, otsa, enne, pärast, tõttu, kaudu* jne. asetsevad lauses nimisõna **kõrval** ja märgivad nimisõna vahet (kohta, aega, põhjust jne.) lause muude sõnadega. Seda liiki sõnu kutsutakse **kaassõnadeks**.

Märkus. Kui kaassõna asetseb juurdekuuluva nimisõna ees, siis kutsutakse seda **eessõnaks** ehk **prepositsiooniks** (*enne õhtut*); asetseb kaassõna nimisõna **taga** (järel), kutsutakse seda **tagasõnaks** ehk **postpositsiooniks** (*raiepaku otsa*).

8) *ja, aga, siis, et, ehk, või, kui, vaid, otsekui* jne. ühendavad, **seostavad** (rinnastavad, alistavad) lauseid ja lauseosi (samaliigilisi liikmeid), seepärast nimetatakse neid sõnu **sidesõnadeks** ehk **konjunktsioonideks**.

9) *kukeleegu! tohoh! põmdi! ai-ai! ae! säh!* jne. on **hüüded** ja **hääletsused**; neid nimetatakse **hüüdsõnadeks** ehk **interjektsioonideks**.

59. Harjutusülesanne.

Määrata sõnaliigid järgnevas tekstis.

Veel mõned heledad välgatused, kõue valjud mürtsumised, veel mõni vihma ja rahe hoogus valang ning tormi

keskõised pilved kihutavad kui kitsa sahaga edasi. Taeva laiad võlvid selguvad, mustjas-sinine väli laieneb kiiresti. Tuuled on hirvejooksul kaugenenud, puud ning põõsad, raskeid piisku pudendades, ärkavad kui rammetusest. Kal-lakuilt voolavad veenired ja ojakesed alla, rõõmsalt endale teed songides. Juba mõne hetke järel kostavad kõue sünged mürtsumised kustki eemalt, nagu kaugeneks purjus sõitja mürisevate ratastega. Taeva pudenevad tulisiud lan-gevad nüüd metsade kõhale, iga silmapilgu järele musten-davaid laotusi valgustades. Teedel ja niitudel läigivad tumedad veeloigud, kivid ja künkad on rahega kaetud.

(August Gailit.)

Nimisõna ehk substantiivi liigitelu ja ortograafia.

Pärisnimi ehk prooprium ja üldnimi ehk apellatiiv.

60. Võrdleme järgnevaid keelenäiteid :

a) pärisnimesid	b) üldnimesid
<i>Ago, Eha, Koit</i>	<i>agu, eha, koit</i>
<i>Helve, Lagle, Kaarel</i>	<i>helve, lagle, kaarel</i>
<i>Laine, Mari, Mustik</i>	<i>laine, mari, mustikas</i>
<i>Juudas, Luther, Kristus</i>	<i>juudas, luteri (usk), kristlane</i>
<i>Darwin, Marx, Messias</i>	<i>darwinism, marksism, mes-</i>
<i>[= Salvitu]</i>	<i>siaad [= lugulaul Messiast]</i>
<i>Jumal, Ameerika, Eesti</i>	<i>jumala(sõna), ameeriklane,</i>
	<i>eesti (keel)</i>
<i>Tartu, Räpina, Tapa</i>	<i>tartu (taru), räpinlane, tapa-</i>
	<i>maja</i>
<i>Pärsia, Hispaania, Türgi</i>	<i>pärsia (vaip), hispaania</i>
	<i>(tants), türgi (pipar)</i>
<i>Marss, Maa(kera), Jõulutäht</i>	<i>marss, maa(ilm), jõulud</i>
<i>Kuhjalava [= Põhjakroon]</i>	<i>kuhjalava</i>

Nimisõnad liigitatakse tähenduse järgi kahte rühma :
 a) **pärisnimed** ehk **proopriumid** — esemete või olen-dite eraldisnimed (ühe teatava eseme või olendi erine

nimi) ja b) üldnimed ehk apellatiivid — samasse liiki kuuluvate esemete või olundite ühised, üldised nimed.

Pärisnimed kirjutatakse suure algustähga.

Täiendavaid näiteid nimisõna algustähe tarvitamisest.

61. Suur algustäht.

Päale otseste pärisnimede — isikute, riikide, maakohtade, taevakehade (tähtkujude) jne. nimede tarvitatakse suurt algustähte järgnevais nimetisis:

1) **Asutiste, organisatsioonide** (rakingute), tähtsamate (üksik)ehitiste nimedes.

Näit.: *Kongressi avas Õpetajate Liidu juhatuse liige E. Martinson, rõhutades emakeele tähtsust ja näidates selle õpetamise eesmärki. Tervitusi ütlesid oma esindajate läbi: Eesti Rahva Muuseum, Akadeemiline Ajaloo Selts, Haridusministeerium, Eesti Karskusliit, Tartu Linnakoolivalitsus, Harjumaa Koolivalitsus, Tartu Eesti Õpetajate Selts, Tallinna Õpetajate Selts, Eesti Kirjanduse Selts, Tartumaa Koolivalitsus, Eesti Esperanto Liit.* (A. Raud.)

Täiendavaid näiteid:

Eesti Haridusliit, Riigikogu, Vabariigi Valitsus, Riigikohtu Administratiivosakond, Tartu Kaitsevähingkonna Ülema Asutis, Tartu Poeglastegümnaasium, Põhja-Eesti Põllutulunduskool, Tartu Ülikool, Raekoda, Saksa Teater [ka hoonena], Vabadussild, Kivisild [näit. Tartus], Toomivaremed, Kaubahoov jne.

Märkus. Neid nimetisi käsitatakse pärisnimedeks, seepärast kirjutatakse mitmest sõnast koosneva nime (liitnime) iga sõna suure algustähga (nagu tavaliselt mitmesõnalised pärisnimed: *Juhan Liiv, Aleksis Kivi* jne.).

2) **Kirjanduslike häälekandjate** (ajalehtede, ajakirjade, järkaegselt ilmuvate teoste ja koguteoste) päälkirjades.

Näit.: *Eesti Postimees, Sakala, Tallinna Teataja, Vaba Maa, Looming, Eesti Kirjandus, Riigi Teataja, Eesti Hõim, Looduse Kroonine Romaan, Elav Teadus, Tartu Ülikooli Toimetised, Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat* jne.

Märkus. Kõiki neidki nimetisi arvestatakse pärisnimedena ning märgitakse liitnimedes iga sõna suure algustähega. Tekstis paigutatakse harilikult kogu nimetis jutumärgikesse.

3) **Järkajatult ilmuvate toodete** (raamatute, artiklite, seaduste, kunstiteoste jne.) päälkirjades ning nimetistes.

Näit.: *Libahunt, Röövlid, Veneetsia kaupmees, Kõrboja peremees, Kodumaa laul, Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes, Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat, Uusi võimalusi tööleiuks* [ajalehe artikli päälkiri], *Ema ja laps, Vikerlaste veri, Tsiiviilkohtupidamise seadus, Balti eriseadus, Laske-riistade kandmise määrustik* jne.

Märkus. Seesuguste periooditute vaimuteoste mitmest sõnast koostuvais päälkirjades (nimetistes) kirjutatakse ainult esimene sõna suure algustähega.

Erandiks: *Vana Testament, Uus Testament* [= Piibel].

4) **Austusnimedes ja viisakus- ning üttamissõnades** (kõnetistes).

Näit.: *Seebaott — Vägede Jumal, Püha Vaim, Jumala Poeg, Lunastaja; Härra Professor, Härra Minister, Teie Ekstsellents, Sina* jne.

Lisamärkus. Ennemini tarvitati suurtähti ka värsaside [= luule-ridade] algustähtedena. (Sageli esineb suur algustäht kuulutiste ning reklaamplakate igasõnalise algustähena, kui kogu nende reklaamlehtede tekst ei ole suurtäheline.)

62. Väike algustäht.

Väike algustäht esineb (pääle tavaliste üldnimede): 1) **rahva-** (hõimu-) ja **kohanimes**es, kui need ei ole seotud kindla kohalise või riigilise ühiku nimega (s. o. kui neid ei käsitata pärisnimedeks, vaid üldnimedeks, omadussõnades või määrsõnades).

Näit.: Märksa üksikasjalikumalt esitab eesti murdeid A. W. Hupel'i grammatika (1780), kus lisaks tallinna ja tartu peamurdele leiame veel eelmises harju, põltsamaa, läänemaa, kodavere ehk alatskivi ja pärnumaa murraku eraldamist . . . (A. Saareste.)

Täiendavaid näiteid:

eesti kirjandus, soome keel, saksa kombat, vene kesk-koolid, rootsi maadeuurijad, poola kohv, vene laensõna, rootsi rukis, riia vakamaa, araabia number, rooma saun, itaalia kübar, võru vorstid, toila silgud, peipsi ahvenad, norra heeringad, angeli veis, ardenni tõug, orlovi traavel, messeeni sõda, puunia sõda (vrd. nuiasõda, põhjasõda), euroopalik (kultuur), prantsuslik (komme), mohikaanlane, samariitlane, hiinlane, põhjamaalane, (vihtled) veneliselt jne.

Märkus. Rahvust, kohta jne. tähendavad (üld)nimed kirjutatakse järgnevast üldnimest lahku: läti keel, soome saan jne.

2) Aastapäevade nimistus (kalendaariumis): pühade, tähtpäevade, kuude ja nädalapäevade nimetiste algustähena.

Näit: jõulud, nelipühad, lihavõttepüha, vabadusepüha, jaanipäev, mihkclipäev, mardilaat, jüriöö (mäss), toomapäeva (lahing), veebruar ehk küünlakuu, detsember, esmaspäev, neljapäev jne.

3) Uskude ning usulahkude, kunstivoolude, maailmavaadete ning õpetiste jne. nimetiste algustähena (missugused nimetused tihti tulenevad isikunimedest).

Näit.: luteri usk, luterism, muhamedi usk, kreeka-katoliku usk, paulinism, adventistid, metodist, budhist, rokokoo-(stiil), romantism, aholik (kirjeldis), napoleonism, tsesarism, darvinism, daltonism, basedovi haigus, stoiline (rahu; vrd. Tartu rahu), homeeriline [= Homeros'ele omane], herkulese (turi), gregooriuse (kalender), saalomonlik (otsus),

hiioi (sõnum), nikolaiaegne (sõdur; vrd. Vene tsaari Nikolai aegne) jne.

Märkus. Ka õpetlaste pärisnimedest tuletatud oskussõnad, nagu *amper, oom, röntgen, galvaani (patarei) jne.* kirjutatakse väikese algustähega.

4) Pärisnime juurde kuuluv as üldnimes.

Näit: *Ülikooli tänav, Pärnu jõgi, Tapa linn, Pandivere kõrgustik, Endla järv, Peipsi järv, Vaikne ookean, Taara tammik, Koidula plats, „Vanemuise“ selts (pärisnimi on ainult „Vanemuine“), aurik „Lennuk“, kirjastus, „Varrak“, Tabivere jaam, Tartu maakond, Maret-õde, Enn-poeg jne.*

Märkus. Pärisnimi kirjutatakse üldnimest üldiselt lahku: *Pärnu jõgi, Endla järv jne.* Pärisnimi (kohanimi) siin on ainult *Pärnu, Endla jne.* Vrd. *Emajõgi, Pühajärv jne.,* kus pärisnimeks on liitsõnad *Emajõgi, Pühajärv jne.*

63. Harjutusülesanne.

Kirjutades seda teksti eesti keele vihikusse asetada tarvilik algustäht.

Kui uus -estimaa -alurahva -eadus 1857. aasta vältel -aksa ja -esti keelde oli tõlgitud, ilmus -estimaa -ubermangu -jalehes 21. -prillil 1858 -ene keeles ametlik kuulutus, et -eadus astub sama aasta -üripäevast, 23. -prillist, maksusse. (Ed. Vilde.) — Ometi on -rantsuse ja -laami kunst, millede vahel me ju nii selgesti vahet teeme, vägagi sarnased võrreldes -eegri või -aapani kunstiga. — Omal ajal ei osanud vöõradki -esti kunstinäitusel -ariisis midagi -estilikku leida. Ka polnud väike samal ajal peetud -ootsi näitusel -rantsuse ja -nglise maalikoolide mõju otsimise ja leidmise tung. Selle vastu aga oli äärmuseni -aapanlik -aapani tänapäeva klassikalise maalikooli näitus: see oli kõigepäält üheilmeline just oma -aapanlikult tehnikalt. (Adamson-Erik.) — Vabariigi piiri taga -arva -õe raioonis asuvad -ene (s. o. -ene riigi) külad -ene ja -ngeri soost elanikkudega. Isegi -iivi asutati -aridusselts. Koolinõunik tunneb -taalia kooliolusid. Eesti -abariigis ei ole

veel ülemäära -esti vaimu. Eesti, -oome, -arjala, -epsa, -adja ja -iivi on lähised sugukeeled. Meil töötavad ka -ene, -aksa, -ootsi, ja -uudi koolid. — Läänes ja -õhjas on -estil looduslik meripiir — -äänemeri -oome -ahega. Idas on looduslikuks piiriks -eipsi -ärvi ja soode vöö mõni km -da pool -arva -õge. Lõunas, vastu -ätimaad, puudub -estil looduslik piir. (J. Kents.)

Sõna osad.

Tävi, vormitunnus (tunnus) ja muutelõpp (lõpp).

64. Jälgime tähelepanelikult järgneva teksti sõnade eri kujusid, eriti käändsõna **päev** ja pöörd sõna **kutsuma** muutumist.

Isa ütles pojale: „Poeg, ära kiida **päeva** enne õhtut, olgugi et sinu elupäevad on veel ees. Minu **päev** on aga õhtule veeremas — ja ma võin sõnutseda: mul polnud **päevi**, missuguste sära oleks olnud sarnane sinu elupäevade säraga. Sinu **päevadega** on aega, aga minu tund on tulnud. Ärgu olgu pattu sinu **päevas** rohkem, kui minu pikis elupäevis, sest **päevale** järgneb öö, mille hõlma olen astumas ja kuhu pean hiljem teisigi **kutsuma**.“

Poeg küsis: „Kes **kutsu**b meid ööde varju? Kas kõik on **kutsutud** või **kutsutakse** ainult üksikuid? Kui mind **ei kutsuta**, siis **kutsu** sina mind, — **kutsumata** ei saa ju minna. Isa, kas **kutsud**?“

Isa vastas: „**Kutsun**, poeg, küllap **kutsume** sinugi sinna, — mina ja su esivanemad **kutsuvad**: **kutsumine** on ju meie kohus, **kutsudes** teisi saame sügavamat rahu.“

Kirjutades välja kõik ses tekstis esinevad sõnade **päev** ja **kutsuma** kujud ja eraldades püstkriipsuga igas kujus üldiselt püsiva sõnaosa, saame: `päeva, (elu)päeva|d, päev¹), päevi, (elu)päeva|de, päeva|dega, päeva|s, päeva|le; kutsu|ma, kutsu|b, kutsu|tud, kutsu|takse, (ei) kutsu|ta, kutsu,

1) Vt. lõppkadu; ptk. 48.

kutsu|mata, kutsu|d, kutsu|n, kutsu|vad, kutsu|mine, kutsu|des. Me näeme, et püsivaiks sõnaosadeks jääb *päev(a)*, millele liitub *-d, -i, -de, -dega, -s, -is, -le*, ja *kutsu*, millele liitub *-ma, -b, -tud, -takse, -ta, -mata, -d, -n, -vad, -mine, -des.*

Püsivat, muutumatut või astmevahelduslikult muutuvat sõnaosa kutsutakse tüveks. Mõnel sõnal on kaks tüve, näit. *päev*, mis lõpeb konsonandiga ning mida nimetatakse konsonanttüveks, ja *päeva*, mille lõpul on vokaal ning millist tüve nimetatakse vokaaltüveks. (Tüve lõppvokaali järgi eristatakse *a, e, i* ja *u*-tüvelisi sõnu, sest nimetatud vokaalid võivad esineda sõna tüve lõpul.)

Sõnaosad *-d, -de, -le; -ma, -b, -tud* jne. tähistavad vastavate sõnade tähenduslikke suhteid lauses: määravad arvu, aega, kõneviisi, tegumoodu jne. Mõnedki sõna lõpposad on lahutatavad, näit. *-dega* jaguneb kaheks: *de+ga* (vrd. *päeva|de*, kus ainult *-de* liitub tüvele); *-is=-i+s* (vrd. *päev|i*; samuti pöörd-sõnas, näit. *kutsutakse* tüvi on *kutsu-*, lõpposa jaguneb kaheks: *-ta+kse* (vrd. *ei kutsuta*) jne.

Sõna lõpposad *-d, -de (-te: kutse|te), -i (päev|i, päev|is)* määravad arvulist vahekorda lauseis. Neid arvu tunnuseid nimetatakse mitmuse tunnusteks. (Verbil eristatakse pääle mitmuse tunnuse oleviku, mineviku, umbisikulise tegumoe ja muud vormitunnused (tunnused).

Sõnade lõpposi, nagu *-le, -l, -lt, -ga* jne. (*kala|le, kala|l, kala|lt, kala|ga* jne.), millel on ühesugune ülesanne lauses (sõna tähenduslikkude vahekordade määramine), nimetatakse muutelõppudeks (ehk lõppudeks). Eraldades muutelõpu või vormitunnuse saame sõna tüve.

Märkus. Noomenite (käändsõnade) muutelõppe kutsutakse käänelõppudeks, verbide (pöörd-sõnade) lõppe — pöördelõppudeks.

Sõnade liigitus muutmisviisi järgi.

65. Sõna moodustamist muutelõppude abil nimetatakse **muutmiseks** ehk flekteerimiseks.

Sõnad liigitatakse nende muutmisviisi kohaselt kolme rühma:

1) **käändsõnad** ehk **noomenid**; nende hulka kuuluvad nimi-, omadus-, ase- ja arvsõnad; näit.: *raamat, hää, tema, kuus* jne.

2) **pöörd sõnad** ehk **verbid**; näit.: *lugema, sportima* jne.

3) **abisõnad** ehk **partiklid**; siia kuuluvad määr-, kaas-, side- ja hüüdsõnad; näit.: *ilusasti, alla, ning, ai* jne.

Sõnamuutmise mitmesuguseid eri moodustisi nimetatakse **muutevormideks** ehk **muuteiks**. Käändsõna muuteid kutsutakse **käändeiks** (käändmuuteiks) ehk **kaasusteks**.

Pöörd sõnad muutuvad pöörete ja muude mitmekesiste pöördvormide kohaselt.

Abisõnad üldiselt ei muutu (või muutuvad puuduliselt, jädemeliselt; näit.: *kus, kuhu, kust* jne.).

II. Käändsõnad ehk noomenid.

Käändsõnade muutmine — käänamine ehk deklioneerimine.

Arv ehk numberus. Käänded ehk kaasused.

66. Arv.

Noomenite muutmine — **käänamine** ehk **deklioneerimine** teostub arvu ja käänete põhjal. Kõigil käändmuuteil on harilikult kaks arvu: **ainsus** ehk **singular** ja **mitmus** ehk **pluural**.

Mitmuse vormiliseks **tunnuseks** (nagu nägime ka eespool) on **-d(e-), -te-** või **-i-** (*linnud, lindude, raamatute, lilli*).

Märkus. Mitmuse tunnust **-i-**d võib asendada ka mõni muu vokaal (**-u, -e**), mis aga ainsuse tüve lõppvokaalist peab erinema (*jalas — jalus, kirjanikule — kirjanikele*).

Liites ainsuse (vokaal-) tüvele mitmuse tunnuse (*vana+de, raamatu+te, lugeja+i-*) või muutes ainsuse tüve lõppvokaali teatavais sõnus vastavalt *i*-ks, *u*-ks või *e*-ks (*lille — lilli, kala — kalu, ahju — ahje*) saame mitmuse tüve.

Mitmuse tunnuse erinemise järgi jaostatakse mitmuse vormid kahte liiki:

a) *d*-mitmus, tunnuseks on *-d, -de, -te*, näit. *maa|d, une|de, rõõmsa|te, keel|te(le)* jne.;

b) *i*-mitmus, tunnuseks on *i* või mitmuse tüve lõppvokaal (*u, e*), näit. *kuulsa|i(d), leht|i, rinn|u(s), kannatlik|e(ga)* jne.

67. Käänded.

Käänamisel moodustatavaid eri muuteid (käändmuuteid) nimetatakse käändeiks ehk kaasusteks. Harilikult on igal käändel iseloomustav ning eristav käändelõpp, mis liitub ainsuses ainsuse, mitmuses mitmuse tüvele. Näit.: *vana+le, vanade+le ~ vanu+le; kaheksa+ga; (kevad) kevade+l, kevadete+l ~ kevadei+l* jne.

Mõnel käändel käändelõpp puudub; näit.: (*see*) *küla, (seda) küla; (see) vili, (selle) vilja, (seda) vilja*.

Eesti keeles on 14 täielikult esinevat käänet. (Need esinevad igal sõnal, nii ainsuses kui mitmuses.)

Eesti (elujõulised, täielikult esinevad) käänded on järgmised:

1. Nimetav ehk nominatiiv : *lind laulab*
2. Omastav „ genitiiv : *nagu linnu tiivul*
3. Osastav „ partitiiv : *nägi lindu*
4. Sisseütlev „ illatiiv : *märgime kaustikui|sse*
5. Seesütlev „ inessiiv : *käin kooli|s*
6. Seestütlev „ elatiiv : *tulen kooli|st*
7. Alaleütlev „ allatiiv : *anna mei|le*
8. Alalütlev „ adessiiv : *käisin veski|l*
9. Alaltütlev „ ablatiiv : *saan vanemate|lt*
10. Saav „ translatiiv : *kasvan suure|ks*

11. Kaasaütlev ehk komitatiiv : kirjutan *sule|ga*
12. Ilmaütlev „ abessiiv : olen *mure|ta*
13. Olev „ essiiv : elan *linnu|na*
14. Rajav „ terminatiiv : jõudsin *linna|ni*

Märkus. Neile täiselujõulisile käändele lisandub veel 15. kääne — viisiütlev ehk instruktiiv, mis avaldab viisi, kuidas miski või keegi mingis olekus asetseb või toimib. Näit.: *jala, rinnu, kõrvu, palja käsi, kerge sammu, piki silmi, üksi meeli, kõigi paigu* [= igal-pool, kõigis paigus], *palja päi, kuivi jalu, tulisi huuli, täisi tiivu, lehvivi hõlmu, suuri vaevu, täisi keeli, (lüpsab) noori lehma, targu, värisevi käsi* jne. Instruktiiv on harilikult i-mitmuse tüvi (käändelõpp puudub) ning igasõna ei esine ses vormis. Astmevahelduslike sõnade instruktiivjäre on vastava sõna ainsuse omastava astmes (*nelju, saju keeli, kääni ja vääni* [= käändudes, loogeldes], *kirjatahi*).

68. Käänamisnäidis.

	Ainsus.	Mitmus.
Nimet.	<i>ilus talu</i>	<i>ilusad talud</i>
Omast.	<i>ilusa talu</i>	<i>ilusate talude</i>
Osast.	<i>ilusa t talu</i>	<i>ilusai d talu sid</i>
Sisseütl.	<i>ilusa sse talu sse</i> <i>tallu</i>	<i>ilusate sse</i> <i>ilusai sse talude sse</i>
Seesütl.	<i>ilusa s talu s</i>	<i>ilusate s</i> <i>ilusai s talude s</i>
Seestütl.	<i>ilusa st talu st</i>	<i>ilusate st</i> <i>ilusai st talude st</i>
Alaleütl.	<i>ilusa le talu le</i>	<i>ilusate le</i> <i>ilusai le talude le</i>
Alalütl.	<i>ilusa l talu l</i>	<i>ilusate l</i> <i>ilusai l talude l</i>
Alaltütl.	<i>ilusa lt talu lt</i>	<i>ilusate lt</i> <i>ilusai lt talude lt</i>
Saav	<i>ilusa ks talu ks</i>	<i>ilusate ks</i> <i>ilusai ks talude ks</i>
Kaasaütl.	<i>ilusa talu ga</i>	<i>ilusate talude ga</i>
Ilmaütl.	<i>ilusa talu ta</i>	<i>ilusate talude ta</i>
Olev	<i>ilusa talu na</i>	<i>ilusate talude na</i>
Rajav	<i>ilusa talu ni</i>	<i>ilusate talude ni</i>

Märkus. Sisseütlevat, seesütlevat ja seestütlevat käänet nime-
tatakse sisekohakäändeiks; alaleütlevat, alalütlevat ja alaltütlevat —
väliskohakäändeiks.

Käändelõpud. Ühtivus ehk kongruents.

69. Nagu käänamisnäidisest nähtub, ei erine eesti käändelõpud arvus (ainsuses ja mitmuses on sama lõpp: *ilusa|s talu|s* — *ilusate|s ~ ilusai|s talude|s*; *laulja|le* — *lauljate|le ~ lauljai|le*). Samuti omavad kõik sõnad ühes ja samas käändes üldiselt ühesuguseid käändelõppe (*ilusa|le talu|le*, *puu|le tuule|le*, *kirjutaja|le*, *ohvitseri|le*; *talude|ta*, *maade|ta*, *kalade|ta*, *inimeste|ta*, *muuseumide|ta*).

Märkus. Mõne käändtüübi lõpulised erinevused mõnes üksikus käändes (näit osastavas: *se|da maa|d*, *ilusa|t talu*; *ilusa|id talu|sid*) on tingitud käändelõppude (kui ka tüvede) erisugusest arenemisest (vt. astmevaheldust ja käändtüüpe).

70. Mitme (kahe või enama) sõna kooskäänamisel on käändelõpud ühtivuse ehk kongruentsi põhjal igal sõnal (*ilusa|st talu|st*, *kurja|le koera|le*; *ilusate|st ~ ~ ilusai|st talude|st*, *mustade|le lindude|le*), välja arvatud neljas viimases käändes (kaasaütlevas, ilmaütlevas, olevas ja rajavas), kus osalise ühtivuse tõttu on käändelõpp harilikult ainult viimasel sõnal, kuna eelmised sõnad on vastava arvu omastava kujus (*ilusa talu|ga*, *suure mehe|na*; *ilusate talude|ta*, *suurte meeste|ni*).

Märkus. Eelmainitud neljas käändes (kaasaütlevas, ilmaütlevas, olevas, rajavas) tuleb tarvitada mitme sõna kooskäänamisel **d-mitmust** (kuigi muud käänded on **i**-mitmuselised); näit.: *hääde raamatutega*, *kalliste kingitustega*, *armaste inimestena*, *sügavate sadamateni*.

Luulekeeles esineb erandlikku väljendust (*kuivi jaluta*, *saju keelini*, *värisevi huuliga*; vrd. instruktiivi.) „Ära lähen sinult nende õitsevi ilmuga.“ (H. Visnapuu.)

Võimalikkude mõtteliste ebatäpsuste vältimiseks võib ka neljas viimases käändes kasustada kahe või enama sõna kooskäänamisel käändelõpulist ühtivust. (Vrd. *Kuulsate poegadena langesid meie mehed*; *kuulsatena poegadena langesid ...*)

71. Põhikäänded ja nende rakendus.

Jälgime hoolega käändsõna **vihik** muutmist, eraldades tüvest mitmuse tunnuse sidekriipsuga ja käändelõpu püst-kriipsuga.

	Ainsus.	Mitmus.
Nimet.	vihik	vihiku-d
Omast.	vihiku	vihiku-te
Osast.	vihiku t	vihiku-i d
Sisseütl.	vihiku sse	vihiku-te sse ~ vihiku-i sse
Seesütl.	vihiku s	vihiku-te s ~ vihiku-i s
Seestütl.	vihiku st	vihiku-te st ~ vihiku-i st
Alaleütl.	vihiku le	vihiku-te le ~ vihiku-i le
	jne.	jne.

Eelneva põhjal võime kinnitada, et paljude muudete tüved on samased. Valides ühe tüve (põhitüve) aluseks muudele käänetele võime kergesti kujundada uusi käänendeid. Nii moodustuvad **ainsuse omastava** kaasabil kõik **ainsuse käänded** (-sse-lõpulisest) sisseütlevast alates ja **mitmuse nimetav**; **mitmuse omastava** abil moodustuvad kõik **d-mitmuse käänded** (omastavaline mitmus) pääle mitmuse nimetava; **mitmuse osastava** kaudu kujundatakse kõik tarvitataavad **i-mitmuse käänded** (osastavaline mitmus).

Muuteid, mille abil moodustatakse teisi muuteid, nimetatakse **põhimuuteiks** (käänamisel — põhikäändeiks). Seega: **põhikäändeiks eesti keeles on ainsuse ja mitmuse omastav ning mitmuse osastav** (i-mitmuse moodustamisel). Nende mainitud käänete õiget kaju tuleb keeletarvitusel eriti tähtsaks pidada. Samuti peab meeles pidama, missugune kääne on aluseks, põhjaks teistele — ja missugustele — käänetele. Ka kõiki teisi käänendeid, mida me järjekindlasti ei saa põhikäände kaasabil ega eeskujul tuletada, peab keeletarvitaja tundma. (Vt. käändmuudete moodustamise kavandit; tabel I.)

Märkus. Eesti keeles on ainsuse sisseütlevas **rõõpkujusid**, mis ei moodustu põhikäände abil (maha, tuppa, kõrde jne.),

Tabel I

KÄÄNDMUUDETE MOODUSTAMISE KAVAND

Kahesilbilised astmevaheldusega näidissõnad

Ainsus

Nimet.	sõda		mõte	
Omast.		sõja		mõtte
Osast.	sõda	sõtta ~ sõja-sse	mõtet	mõtte-sse
Sisseütl.		sõja-s		mõtte-s
Seesütl.		sõja-st		mõtte-st
Seestütl.		sõja-le		mõtte-le
Alaleütl.		sõja-l		mõtte-l
Alalütl.		sõja-lt		mõtte-lt
Alaltütl.		sõja-ks		mõtte-ks
Saav		sõja-ga		mõtte-ga
Kaasaütl.		sõja-ta		mõtte-ta
Ilmaütl.		sõja-na		mõtte-na
Olev		sõja-ni		mõtte-ni
Rajav				

Mitmus

Nimet.		sõja-d		mõtte-d
Omast.	sõda-de		mõtte-te	
Osast.	sõda-sid sõdu			mõtte-id
Sisseütl.	sõda-desse ~ sõju-sse	mõtte-tesse ~ mõtte-isse		
Seesütl.	sõda-des ~ sõju-s	mõtte-tes ~ mõtte-is		
Seestütl.	sõda-dest ~ sõju-st	mõtte-test ~ mõtte-ist		
Alaleütl.	sõda-dele ~ sõju-le	mõtte-tele ~ mõtte-ile		
Alalütl.	sõda-del ~ sõju-l	mõtte-tel ~ mõtte-il		
Alaltütl.	sõda-delt ~ sõju-lt	mõtte-telt ~ mõtte-ilt		
Saav	sõda-deks ~ sõju-ks	mõtte-teks ~ mõtte-iks		
Kaasaütl.	sõda-dega ~ sõju-ga	mõtte-tega ~ mõtte-iga		
Ilmaütl.	sõda-deta ~ sõju-ta	mõtte-teta ~ mõtte-ita		
Olev	sõda-dena ~ sõju-na	mõtte-tena ~ mõtte-ina		
Rajav	sõda-deni ~ sõju-ni	mõtte-teni ~ mõtte-ini		

■ tugev aste

■ nõrk aste

Üliõpilaste Seltsi
Eesti Kirjandus- ja
Muusikakogu

samuti ei kandu mitmuse osastav igas käändtüübis muutusetult üle *i*-mitmuselistele käänete aluseks (vrd. *lehti* — *lehis*); seepärast tuuakse järgnevais käändtüüpides (käänamisest täielikuma ülevaate saamiseks) seitse järgmist käänet: **ainsuse nimetav, omastav, osastav, sisseütlev ja mitmuse omastav, osastav, sisseütlev**. Neid käändeid nimetatakse **pääkäändeiks**.

Käändtüüpide põhikavastik¹⁾.

72. Järgnevas osas vaatleme eesti käändsõnade eeskujusid, põhitüüpe käänamise seisundist. Kui sarnuse tõttu oskame esitatud tüüpsõnade käänamise eeskujude alla paigutada vähemtuntud vormisugulussõnu, siis on välditud morfoloogilised eksimused deklinaerimise alal.

1. puu

	Omast.	Osast.	Sisseütlev.
Ains.	puu ²⁾	<i>puud</i>	<i>puusse</i>
Mitm.	puude	<i>puid</i>	<i>puudesse, puisse</i>

Samuti käänduvad: a) *luu, suu, muu, truu, maa, soo, tee, töö, pää* (~*pea*), *hää* (~*hea*), *piüü, rüü* jm. astmevahelduseta sõnad, mille **ains. nimetava** ja **omastava** lõpul on **pikk vokaal** (nimetav võrdub omastavaga), välja arvatud pikk *ii* ja juurde arvatud *hea, pea* (mitm. osast.: *haid, päid*); b) *kakaduu, büroo, trikoo, idee, komitee, miljöö, menüü* [= roogade järjestik; rookaart] jm. **pika vokaaliga** (välja arvatud *ii*-ga) lõppevad **võõr- ja laensõnad**.

Märkus. Sõnade *maa, soo, suu, töö, öö, jää ja pää* (~*pea*) on veel teine, *h*-line sisseütlev: *maha, sohu, suhu, tõhe, õhe, järe ja pähe*.

Mõningate võimalikkude arusaamatuste puhul tarvitatagu **puu**-tüübi sõnus **sid**-lõpulist mitmuse osastavat: *teesid* (vrd. *teid* — ase-sõnast *tee*), *kuusid, püüsid* jne.

2. või

	Omast.	Osast.	Sisseütlev.
Ains.	või	<i>võid</i>	<i>võisse</i>
Mitm.	võide	<i>võisid</i>	<i>võidesse</i>

1) Eesti keeles on õieti üks käändkond (vt. käändelõppe). Käändtüüpide rohkus on sõltuv tüvede ja mõnede lõppude erisest arenemiskäigust (vt. häälikute vaheldust ja kadu).

2) Jämenatud kirjas on antud põhikäänete tüved.

Samuti käänduvad: a) *koi, täi, peo, krae, pii, prii, kllii, meelespea* [= lill] jm. astmevahelduseta sõnad, mille ains. nimetava ja omastava lõpul on **diftong** (välja arvatud *hea, pea*) või pikk **ii**; b) *boa, kantselei, papagoi, paraplüü* [= vihmavari], *kakao, loterii* jm. **diftongiga** või **ii-ga** lõppevad **võõr- ja laensõnad**.

Märkus. Sõnul *au* ja *nõu* on ainsuse osastav lõputa: (*seda*) **au, nõu**. Mainitud sõnad on olnud enim kahesilbilised. (Vt. ptk. 5 Wanradt — Kõll'il „auwu“; vrd. ains. osast. vorme: *iva, kivi, kasu* jne.)

3. tuli

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	tule	<i>tuld</i>	tulesse ~ tulle
Mitm.	tulede	<i>tulesid</i>	tuledesse

Samuti käänduvad: *lumi, meri, uni, veri, mõni* (ains. osast. rööpkuju *mõnda*).

4. suvi

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	suve	<i>suve</i>	suvesse ~ suvve
Mitm.	suvede	<i>suvesid</i>	suvedesse

Samuti käänduvad: *nimi, tüvi, hani, lävi, lõhi, süli* jm. kahesilbilised esmasilbivärtelised **astmevahelduseta** sõnad, mille ains. nimetava lõppvokaali **i-d** asendab ains. omastavas (ning vastavalt kõigis muis käändeis) **e** (ains. omastav on osastavaga samane).

5. pesa

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	pesa	<i>pesa</i>	pesasse ~ pessa
Mitm.	pesade	<i>pesasid ~ pesi</i>	pesadesse ~ pesisse

Samuti käänduvad: *tera, osa, iva; kivi, savi, muna* (mitm. lõputa osastav: *kive, save, mune*); *kala, vana, maja, vaba* (mitm. osast.: *kalu, vanu* jne.); *kuju, talu, mõru* (mitm. osast. — ainult **sid-lõpuline**) jm. kahesilbilised esmasilbivärtelised **astmevahelduseta** sõnad, välja arvatud **suvi-tüüp** (**e-tüvelised**).

Märkus. Sõna *kodu* omab pääle harilikkude sisekohakäänete: *kodusse, kodus, kodust* rööpvorme: *koju, kodu, kodunt* ehk *kottu*.
Seega: *läks koju*¹⁾ (vrd. *kodu poole*), *on kodu*, *tuli kodunt*.

6. käsitelu

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	käsitelu	käsitelu	käsitelusse ~ käsitellu
Mitm.	käsitelude	käsitelusid	käsiteludesse

Samuti käänduvad: *loetelu, harjutelu, selgitelu, viivitelu, kõnetelu, liigitelu, oleskelu, mõtiskelu, ähvardelu* jm. kolme- ja enamsilbilised sõnad, mille lõpposa on *-elu*.

7. kaunitar

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	kaunitari	kaunitari	kaunitarisse ~kaunitari
Mitm.	kaunitaride	kaunitarisid ~kaunitare	kaunitaridesse ~kaunitaresse

Samuti käänduvad: a) *Ilmatar, soometar, roomatar, lauljatar* jm. kolme- ja enamsilbilised sõnad, mille lõpul on *-tar*; b) *materjal, liineal, inventar, seminar, magasin, revisjon, molekul, muuseum, gümnaasium, ministeerium, stipendium, Johanson, Jakobson, Petersen* jm. päärõhulisest silbist arvates kolme- ja enamsilbilised *laen-* ja *võõrsõnad*, mille viimane silp on lühike (viimase silbi sisehäälikud: *-al, -ar, -an, -er, -in, -on, -ul, -um* jne.)

8. sõda

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	sõja	sõda	sõjasse ~sõtta
Mitm.	sõdade	sõdasid ~sõdu	sõdadesse ~sõjusse

Samuti käänduvad: *sada* (mitm. osastav *sadasid* ehk *sadu*; mitte — *sadandeid*), *pada, rida, viga*; *koda, tuba*

1) *koju* -vorm on õieti muiste meie keeles esinenud sihtiva ehk latiivi käände jäde-esindus.

(mitm. osastav: *kode, tube*); *kude (koe), tõde, õde, sadu, jõgi, tugi, tõbi (tõve), vägi* (mitm. osast.: *kudesid, tõdesid, õdesid, sadusid, jõgesid* jne. — ainult **sid**-lõpuline) jm. (ainsuse nimetavas) kahesilbilised **astmevaheldusega** sõnad, mille ains. nimetav on **tugevas**, omastav — **nõrgas** astmes.

Märkus. Ains. omastavas võivad mõned sesse käändtüüpi kuuluvaist sõnust astmevahelduse tõttu lüheneda ühesilbilisiks (rida — rea, jõgi — jõe jne.).

9. sõber

	Omast.	Osast.	Sisseütli.
Ains.	sõbra	sõpra	sõbrasse ~ sõpra
Mitm.	sõprade	sõprasad ~ sõpru	sõpradesse ~ sõbrusse

Samuti käänduvad: *ader, põder, teder, koger, oder, kubel* (mitm. lõputa osast.: *tetri, kokri, otri, kupli*); *kari, kiri, padi, põhi, neli, kuri, ahi, vari* (mitm. osast.: *kurje, ahje, varje*) jm. kahesilbilised **astmevaheldusega** -**er-**, -**el-** ja -**i-** lõpulised sõnad, mille **ainsuse nimetav** on **esimesel silbivälitel** (ning ilmutab nõrka astet), **omastav** — **teisel silbivälitel** (nõrgas astmes; tugev aste ilmub ains. osastavas).

Lisandeid. Sõnad **rehi** ja **rohi** ~ **roht** deklioneeruvad:

Ains. *rehi, rehe, rehte* ~ *reht, rehesse* ~ *rehte* ;

Mitm. *rehtede, rehtesid* ~ *rehti, rehtedesse* ~ *rehisse* jne.

Ains. *rohi* ~ *roht, rohu, rohtu, rohusse* ~ *rohtu* ;

Mitm. *rohtude, rohtusid* ~ *rohte, rohtudesse* ~ *rohesse* jne.

10. leib

	Omast.	Osast.	Sisseütli.
Ains.	leiva	leiba	leivasse ~ leiba
Mitm.	leibade	leibasid ~ leibu ,	leibadesse ~ leivusse

Samuti käänduvad: *laud, hind, jalg, varss, käi; küps, hetk, retk, kolm, leht, sukk, jälg, õu (õue), roog (roa), koib (koiva), kõrb (kõrve), päev* (mitm. lõputa osastav:

küpsi, hetki, retki, koibi jne.); *kont, haug* (omast. *havi* ~ *haugi*, osast. *haugi*), *tool, kütt, peet, jood* (*joodi*), *märss, kauss, kolb* (*kolvi*), *vähk* (*vähi, vähki*); *põld, pihk, vihk, laul, jõul, jõud* (*jõu*); *roog* (*roo, roogu*), *soe* (*sooja*), *loe* (*looja, looja*), *roe* (mitm. lõputa osastav: *konte, hauge, toole*; *põlde, pihke, vihke*; *rooge, sooje, rooje* jne.) jm. ühesilbilised (ains. nimetavas) **astmevaheldusega** sõnad, mille ains. nimet. on **tugevas**, omast. **nõrgas** astmes (omast. on tavaliselt kahesilbiline).

Lisandeid: 1) Rühmal ühesilbilistel sõnadel: *hein, sein, kaer, kael, kaun, nõel, ots, saks, vits* (ains. omast. lõpeb *a*-ga) ja *poiss, püks* (ains. omast. lõpeb *i*-ga) on mitm. omastavas tavaline **rööpvorm**: *heinte, seinte, kaerte, paelte, vitste, poiste, pükste* jne., mil **mitmuse tunnus -te** liitub ainsuse nimetavale (konsonanttüvele; vrd. *keel*-käändtüüpi).

Märkus. Kolmikkonsonandi sisehäälikuks olles on need mitmuse kujud kolmandal silbivältel: *okste, sakste, vitste*. (Vrd. rööpvorme: *oksade, saksade, vitsade*.)

2) Sõna **kõik** deklioneerub: *kõik, kõige, kõike, kõigesse* ~ *kõike*; (mitmuse nimetav ühtib ainsuse nimetavaga), *kõikide* ~ *kõigi, kõiki, kõikidesse* ~ *kõigisse*.

11. laevastik

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	laevastiku	laevastikku	laevastikusse ~ laevastikku
Mitm.	laevastikkude	laevastikkusid ~ laevastikke	laevastikkudesse ~ laevastikesse

Samuti käänduvad: *ämblik, kandmik, mõisnik, maastik, mäestik, ümbrik, kuuendik, kannatlik, kirjanduslik, tänavastik; teatelm, kujutelm; seltskond* (ains. osast. *teatelma, seltskonda*; mitm. lõputa osast. *teatelmi, seltskondi*) jm. kahesilbilised **kolmandasilbivälte**lised (vrd. *maastik* — *kaustik*) või kolme- ja enamsilbilised kaasrõhulise **-ik** (**-lik, -mik, -ndik, -nik, -stik** jne.), **-elm** ja **-kond** sõnaosakesega

(liitega) lõppevad sõnad; b) *kompvekk, piiskopp, pankrott, aadress, kompass, karussell, protokoll, kontsert, parlament, kontraht (kontrahi), kubermang, reformatsioon* jm. konsonandiga lõppevad võõr- ja laensõnad, mil viimase silbi üks häälik on ülipikk (näit. sõnas *pankrott t* on ülipikk, sõnas *reformatsioon* on *o* ülipikk jne.; vrd. *rakètt — réket*).

12. kõne

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	kõne	kõnet	kõnesse
Mitm.	kõnede	kõnesid	kõnedesse

Sa muti käänduvad: a) *aje, ime, jume, male, pere, tare, võre, nire, vahe, vale* jm. kahesilbilised esmasilbivärtelised **astmevahelduseta e-tüvelised** sõnad, millel ains. nimetav ühtib omastavaga (vrd. *pime — pimedaga; pale — palge*); b) *Jüri, Mari, Juha, Luha, Võru* jm. kahesilbilised esmasilbivärtelised **astmevahelduseta pärisnimed**.

Märkus. Sõnadest *pere* ja *tare* tarvitatakse ka lõputa ains. sisseütlevat: *perre, tarre*.

13. summa

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	summa	summat	summasse
Mitm.	summade	summasid	summadesse

Sa muti käänduvad: *härna, piiga, neiu, neitsi, roosa, hapu, kalju, palju, kirju, auto; Aino, Anni, Aadu, Eeva, Vello, Narva, Pärnu, Valga* (ains. sisseütl. harilikult: *Narva, Pärnu, Valka*) jm. kahesilbilised **teisesisilbivärtelised astmevahelduseta** sõnad (vrd. *auto; autu*).

Märkus. Sõnadel *kahju* ja *vedru* esineb harilikult lõputa ains. osastav: (*seda*) *kahju, vedru*.

14. lauljanna

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	lauljanna	lauljannat	lauljannasse
Mitm.	lauljannade	lauljannasid	lauljannadesse

Samuti käänduvad: *kuninganna, kirjutajanna, näitlejanna, preestrinna, madonna* jm. kolme- ja enamsilbilised sõnad, mille lõpul on *-nna*.

15. kannel

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	kandle	kannelt	kandlesse
Mitm.	kannelde	kandleid	kanneldesse ~ kandleisse

Samuti käänduvad: *aken, astel, kaenal, küünal, sammal, küünar, peenar, tatar, tütar* jm. kahe- ja kolmesilbilised astmevaheldusega *-l, -n, -r*-lõpulised sõnad, mille ains. nimetav on nõrgas, omastav tugevas astmes.

Märkus. Siiakuuluvail sõnadel *aher* (*ahter*) ja *vaher* (*vahter*) on ains. osastavas ja mitm. omastavas rööpvormid: *ahert ~ ahtrat, aherde ~ ahtrate; vahert ~ vahtrat, vaherde ~ vahtrate* (ains. osast. lõpp *-t* ja mitm. tunnus *-te* liituvad ainsuse omastavale, st. vokaaltüvele. Vrd. *number, numbri, numbrit, numbritse*).

16. s a m m a s

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	samba	sammast	sambasse
Mitm.	sammaste	sambaid	sammastesse ~ sambaisse

Samuti käänduvad: *hammas, kinnas, kubjas* (*kupja, kubjast*), *küngas, kirves, hernes, helmes, pilbas, saabas, kärbes* (*kärbse*), *kallis, rukis* (mitm. osast.: *kalleid, rukkeid*). Tüvevokaal *i*-mitmuse tunnuse *i* ees muutub *e*-ks. Vt. mitm. osast.; ptk. 87), *ainus* (*`ainu, ainust*; vrd. *`ainus, `ainsa, `ainsat*), *armas, valvas, hoolas* jm. kahe- ja kolmesilbilised astmevaheldusega *s*-lõpulised sõnad, mille ains. nimetav on nõrgas, omastav tugevas astmes. (Vrd. *ahas, ahta; hõlpus, hõlpsa*.)

Märkus. Siiakuuluvail s-sõnadel *armas, valvas, õnnis, sünnis, hoolas* (~ *`hoolas*) jne. on ains. osastavas ja mitm. omastavas rööpvormid: *armast ~ armsat, armaste ~ armsate; valvast ~ valvsat, valvaste ~ valvsate; õnnist ~ õndsat, õnniste ~ õndsate; sünnist ~ sündsat, sünniste ~ sündsate; hoolast ~ hoolsat, hoolaste ~ hoolsate* (*-t* ja *-te* liituvad ka vokaaltüvele; vrd. *kuulus, `kuulsa, `kuulsat, `kuulsate*).

Sõnad *kallis, kaunis, puhas* omavad mitm. omastavas rööp-
kujusid: *kalliste ~ kallite; kauniste ~ kaunite; puhaste ~ puhtate*.

Lisand: Sõna *kohus (kohtu)* käändub: *kohus, kohtu, kohut, kohtusse* (lõputa ains. sisseütl., nagu vastavas tüüpsõnaski, kirjakeeles puudub); *kohtute, kohtuid* jne.

17. mõte

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	mõtte	<i>mõtet</i>	<i>mõttesse</i>
Mitm.	mõtete	<i>mõtteid</i>	<i>mõtettesse ~ mõtteisse</i>

Samuti käänduvad: *läte, kate, võte, sete, teade, tarve (tarbe), ehe, köide, murre, aine, hoone, riie, pale (palge), vise (viske), ohe (ohke), kääne, ihne (ihne), juhe (juhte), oie (oige), loe (loode)* jm. (harilikult kahesilbilised) **astmevaheldusega e-lõpulised** sõnad, mille ains. nimetav on **nõrgas**, omastav **tugevas** astmes (välja arvatud tüüp **liige**) ja sõnad **lõuna** (lõuna), **pisut** (pisku, pisut), **neitsit** (neitsi, neitsit).

18. liige

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	liikme	<i>liiget</i>	<i>liikmesse</i>
Mitm.	liikmete	<i>liikmeid</i>	<i>liikmetesse ~ liikmeisse</i>

Samuti käänduvad: *alge, aste, kümme* (ains. om. *kümne*, osast. *kümmend ~ kümnet*), *seeme, anne (andme), sõõre, juhe (juhtme), ripse, rööbe, võti, mitu, setu (setme), viile (viilme), sae (saagme)* [= saepuru], *luka (lukme)* [= hammas, väljaulatuv osa, ots] jm. (enamasti kahesilbilised e-lõpulised) **astmevaheldusega** sõnad, mille ainsuse **tugevaastmelise** omastava lõpposa **-me** või **m-i** järel **-ne** (mis ains. nõrgaastmelises nimetavas puudub) liitub **konsonandile** (*juhe, juht+me; mähe, mähk+me; viile, viil+me; kümme, küm+ne*).

Märkus. Tuleb tähele panna, et selle käändtüübi mitmuse omastava moodustamine erineb mõnest eelnenust. Selle tüübi **tugevaastmelise** mitmuse omastava **-te** (mitmuse tunnus) liitub

ains. **omastavale**, kuna eelnenud käändtüüpidel (*kannel — mõte*) liitub see ains. nimetavale. (Vt. mitm. omast. moodustamist; ptk. 83.)

19. säde

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	sädeme	sädet	sädemesse
Mitm.	sädemete	sädemeid	sädemetesse ~ sädemeisse

Sa muti käänduvad: *ase, habe, ige, jäse, jäde (jädeme), suge (sugeme), kude, vare, lade, sade (sademe), süda (südame, südant)* jm. ains. nimetavas kahesilbilised (*e-lõpulised*), omastavas kolmesilbilised esmasilbivärtelised astmevahelduseta *me-lõpulised* sõnad.

20. sadam

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	sadama	sadamat	sadamasse
Mitm.	sadamate	sadamaid	sadamatesse ~ sadamaisse

Sa muti käänduvad: a) *madal, nädal, sügav, vedel, vanem, vikat, kanep, kevad, kodar, häälik, leping, istung (istungi), tabel, porgand, rätsep, album, kampsun, kaamel, miljon, kalor; pime (pimeda), libe, mage, kibe, jäme; kolmas (kolmanda), viies, seitsmes, kümnes, sajas (sajanda), tuhandes (tuhandenda); sipelgas, kuningas, harakas, kassakas, kaheksa, alasi, oherdi, osuti, allegri, Petseri, Viljandi, kahvatu, tänamatu* (mitm. omast. *tänamatute*), kirjutaja jm. ains. omastavas kolme- ja enamsilbilised astmevahelduseta sõnad; b) *doktor, direktor, konduktor, redaktor* [= (ajalehe, ajakirja jne.) toimetaja], *professor, hospital* jm. ains. omastavas päärõhulisest silbist arvates kolmesilbilised astmevahelduseta **võõrsõnad** (*doktori*; vrd. neljasilbilisi võõrtüvesid: *komisjoni, ohvitseri* ja astmevahelduselisi: *reformatsioon, reformatsiooni; revolutsioon, revolutsiooni*).

Märkus. Sõnadel *kolmas, neljas, viies* jne. on ains. osastavas rööpkujud: *kolmandat ~ kolmat, neljandat ~ neljat* jne.

Sõnad *kurat, paras* ja *tuhat* deklinaeruvad: *kurat, kuradi, kuradit, kuradisse; kuradite, kuradeid* jne.;

paras, paraja, parajat ~ parast, parajasse, parajate ~ paraste, parajaid jne.; *tuhat, tuhande, tuhat, tuhandesse, tuhandete, tuhandeid* jne.

21. aasta

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	aasta	aastat	aastasse
Mitm.	aastate	aastaid	aastatesse ~ aastaisse

Samuti käänduvad: *astja, andja, looja (Looja), julge, kauge, veski, voodi* (mitm. osast. **veskeid, voodeid**), *õhtu, tasku, vainu, löödu, näotu, autu* (vrd. *auto*), *Maarja, Paide, Tartu* (ains. sisseütl. on **rööpkujud: Paide, Tartu**); *suhkur, vanker, kelder, number, `korsten* (ains. osast. *suhkrut, vankrit* jne.), *`köömen (köömne, köömnet*; vt. pt. 76), *pähkel (pähkli), nukker (nukra), `kuulus, `hoogus (hoogsa), `hölpus, `soodus, täppis (täpsa), haldjas, takjas, mustjas, jõukas, joobnud (joobnu), elekter, rabarber (rabarbri), Kaarel, Mihkel, Peeter; aus (ausa), õel, saav (`saava), laeng, loeng, loend (loendi), soend, peats (^peatsi) jm. ains. omastavas kahe- silbilised kolmandasilbivätelised astmevahelduseta sõnad.*

22. muistne

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	muistse	muistset	muistsesse
Mitm.	muistsete	muistseid	muistsetesse ~ muistseisse

Samuti käänduvad: *raudne, kuldne, õudne, vaikne, ühtne, eilne, homne, materiaalne (materjalne), religioosne, siinne, humaanne* [= inimlik, inimessõbralik, lahke] jm. päärõhulisest silbist arvates **kahe- silbilised -ne-lõpuliselised** (astmevahelduseta) sõnad, millel **-ne** (ains. omastavas **-se**) liitub **konsonandile**. (Vrd. *vae|ne, vaese, vaes|t*.)

23. karjane

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	karjase	karjast	karjasesse
Mitm.	karjaste	karjaseid	karjastesse ~ karjaseisse

Samuti käänduvad: *hobune, rebane, punane, tänane, kollane, tuuline, soolane, jõulune, otsene; oras (orase), teras, sügis, vares, neidis, uudis, ilves, otsus, ollus; vaene* (*vaese*), *sõene, maane, luune, kuune; teos* (*teose*), *eos, laos, käis, veis* jm. ains. omastavas kolmesilbilised esimesel või teisel silbivälitel (*tuuline; vrd. suuline*) või kahesilbilised kolmandal silbivälitel (*vaene, vaese; teos, teose*) *ne-* ja *s-lõpulised* (astmevahelduseta) sõnad, millel *-ne* (*-se*) liitub vokaalile. (Vrd. *muist|ne, muist|se, muistse|t* jne.)

Märkus. Siia kuuluvad ka viiesilbilised *ne*-sõnad, mille kaasrõhk asetseb kolmandal silbil: *vastastikune* (*vastastikuse*), *palavikune, põletikune, materjäliline* jne.

Lisand. Sõna *vennas* käändub: *vennas, vennakse, vennast, vennaksesse; vennaste, vennakseid* jne.

Samuti: *omas* (*omakse*), *kälis* [= mehe vennanaine]; *juus* (*juukse, juust; mitm. omast.: juuste*), *ões* ja *nõoked* [= õeste-vennaste lapsed] („*nõos*“ esineb harilikult mitmuses; mitm. omast.: *nõoste*).

24. õpilane

	Omast.	Osast.	Sisseütli.
Ains.	õpilase	õpilast	õpilasesse ~ õpilasse
Mitm.	õpilaste	õpilasi	õpilastesse ~ õpilasisse

Samuti käänduvad: a) *inimene, ligimene, tulevane, pikergune, aastane, pikkune, endine* (mitm. osastav: *aastasi, pikkusi*), *lõoke[ne], päike[ne], väike[ne], lilleke[ne], kaasikuke[ne]* (mitm. osast. *lõokesi, päikesi* jne.), *karjalane, virulane, eestlane, parajuslane, kirikuline, majanduseline, suuline, laulmine, kirjutamine* jm. neljasilbilised (*inimene*) või kolmesilbilised kolmandasilbivälitelised (*aastane*) *ne*-sõnad või pikemad (viie- või enamsilbilised) kaasrõhulise sõnaosaga *-ke[ne], -lane, -line, -mine* lõppevad sõnad; b) *kaubandus* (*kaubanduse*), *kirjutus, oletus, komistus, omnibus, ehitis, mõistatus, kannatlikkus, kindlusetus, kõrvaldamatus; rikkus, raskus, oskus, tühjus,*

selgus, vaatlus, lootus, õeldis, ihnus (ihnuse) jm. ains. omastavas **neljasilbilised** (*kaubanduse*) või **pikemad** (*kannatlikkuse*) ja **kolmesilbilised kolmandasilbivältelised** (*rikkuse*) **s-lõpulised** sõnad.

Ortograafilisi märkusi. Kaasrõhuline sõnaosa (liide) **-likkus** on igas vormis kolmandasilbivälteline ning selle ülipikk sisekonsonant **k** kirjutatakse alati vastavalt **kaheli (-kk-)**. (Vrd. *hoolikus, poolikus, viljakus*, kus liiteks on **-k u s**.)

Sõnaosas **-m a t u s t**-hääliku pikkus tähistatakse järjekindlasti **üheli**, sest see sõnaosa ei ole alati kaasrõhuline (vrd. *kasutus, saamatus, võimatus, õnnetus*; kuid **nüilikkus, piltlikkus**).

Käändtüübil **õpilane** (ja järgnevail) on mitmuse osastav **lõputa**. Mitmuse tüve lõppvokaalis on **i**. (Vt. mitmuse osast. moodustumist; ptk. 88.)

Sõnaosade **-kene, -lane, -mene, -vane** ja **-vune** mitm. osastavas murdeliselt esinevaist diftongidest (*linnukeisi, kangelaisi, ligimeisi, tulevaisi* jne.) tuleb kirjakeeles hoolikasti hoiduda. Õiged vormid on: **kangelasi, linnukeisi, ligimesi, tulevasi** jne., sest et sõna algvormis (ains. nimetavas) diftong (tänapäeval) puudub (*linnukene, kangelane*).

25. teine

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	teise	teist	teisesse ~ teise
Mitm.	teiste	teisi	teistesse ~ teisisse

Sa muti käänduvad: *naine, maine* (mitm. osast. **maisi**), *soine, õine, puine, jäine* (vrd. *jääne*), *luine* jm. kahesilbilised **teisesilbivältelised** (astmevaheldusega) **ne-lõpulised** sõnad (ains. omastavas **-se**) ja pärisnimi *Vanemuine* (ains. osast. **Vanemuist**).

26. keel

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	keele	keelt	keelsesse ~ keelde [~keele]
Mitm.	keelte	keeli	keeltesse, keelisse

Sa muti käänduvad: *meel, huul, sool, hääl, joon, soon, hiir, saar, säär, suur, kaar, koor* jm. (ains. nimetavas) ühesilbilised **astmevaheldusega** sõnad, mille **tugeva-**

K Ä Ä N D T Ü Ü P I D E T A B E L

Nimetav	A i n s u s			M i t m u s		
	Omastav	Osastav	Sisseütlev	Omastav	Osastav	Sisseütlev
1. puu	puu	puud	puusse	puude	puid	puudesse puisse
2. vôi	vôi	vôid	vôisse	vôide	vôisid	vôidesse
3. tuli	tule	tuld	tulesse tulle	tulede	tulesid	tuledesse
4. suvi	suve	suve	suvesse suvve	suvede	suvesid	suvedesse
5. pesa	pesa	pesa	pesasse pessa	pesade	pesasid pesi	pesadesse pesisse
6. käsitelu	käsitelu	käsitelu	käsitelusse käsitellu	käsitelude	käsitelusid	käsiteludesse
7. kaunitar	kaunitari	kaunitari	kaunitarisse kaunitari	kaunitari de	kaunitarisid kaunitare	kaunitaridesse kaunitaresse
8. sõda	sõja	sõda	sõjasse sõtta	sõdade	sõdasid sõdu	sõdadesse sõjusse
9. sõber	sõbra	sõpra	sõbrasse sõpra	sõprade	sõprasid sõpru	sõpradesse sõbrusse
10. leib	leiva	leiba	leivasse leiba	leibade	leibasid leibu	leibadesse leivusse
11. laevastik	laevastiku	laevastikku	laevastikusse laevastikku	laevastikku de	laevastikkusid laevastikke	laevastikku desse laevastikesse
12. kõne	kõne	kõnet	kõnasse	kõne de	kõnesid	kõnedesse
13. summa	summa	summa t	summa sse	summa de	summasid	summa desse
14. lauljanna	lauljanna	lauljanna t	lauljanna sse	lauljanna de	lauljannasid	lauljanna desse
15. kannel	kandle	kannel t	kandle sse	kannel de	kandleid	kannel desse kandleisse
16. samm	samba	sammast	sambasse	sammaste	sambaid	sammastesse samba isse
17. mõte	mõtte	mõtet	mõttesse	mõtete	mõtteid	mõtetesse mõtteisse
18. liige	liikme	liiget	liikmesse	liikmete	liikmeid	liikmetesse liikmeisse
19. säde	sädeme	sädet	sädemesse	sädemete	sädemeid	sädemetesse sädemeisse
20. sadam	sadama	sadama t	sadama sse	sadamate	sadama id	sadama tesse sadama isse
21. aasta	aasta	aasta t	aasta sse	aastate	aastaid	aasta tesse aasta isse
22. muistne	muistse	muistse t	muistsesse	muistsete	muistseid	muistsetesse muistseisse
23. karjane	karjase	karjas t	karjasesse	karjaste	karjaseid	karjas tesse karjase isse
24. õpilane	õpilase	õpilast	õpilasesse õpilasse	õpilaste	õpilasi	õpilas tesse õpilas isse
25. teine	teise	teis t	teisesse teise	teiste	teisi	teis tesse teis isse
26. keel	keele	keelt	keelesse keelde [- keele]	keelte	keeli	keel tesse keel isse
27. kaas	kaane	kaan t	kaanesse kaande	kaante	kaasi	kaan tesse kaas isse
28. kõrs	kõrre	kõrt	kõrresse kõrde	kõrte	kõrsi	kõr tesse kõrs isse
29. kõis	kõie	kõit	kõiesse kõide	kõite	kõisi	kõi tesse kõis isse
30. käsi	käe	kätt	käesse kätte	käte	käsi	kä tesse käs isse

tüvi

vormitunnus ja muutelõpp

E e s t i
Üliõpilaste Seltsi
RAAMATUKOGU.

astmelise ains. nimetava lõpul (sisekonsonandiks) on **-l, -n, -r**, **nõrgaastmelise** ains. omastava lõpul on **-e**.

Siia kuulub ka sõna **leem**, mis deklioneerub järgmiselt: **leem, leeme, leent, leemesse ~ leende ~ leeme; leente, leemi** jne.

27. kaas

	Omast.	Osast.	Sisseütlev
Ains.	kaane	kaant	kaanesse ~ kaande
Mitm.	kaante	kaasi	kaantesse ~ kaasisse

Samuti käänduvad: **küüs, laas, lääs (lääne), õõs (õõne)** — (ains. nimetavas) ühesilbilised **astmevaheldusega** sõnad; **tugevaastmelise** ains. nimetava lõpul on **-s**, **nõrgaastmelise** ains. omastava lõpul on silp **-ne**.

Märkus. Lõunaeestiline „**kaan**“ (ains. nimet.; vrd. loomanimetus **kaan, kaani**), „**küün**“ jne. (vrd. (**heina**)-**küün**) ei esine õigekeelsuses. Ei tule ka murdelist „**küüsed ~ küised**“ kirjakeeles tarvitada.

28. kõrs

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	kõrre	kõrt	kõrresse ~ kõrde
Mitm.	kõrte	kõrsi	kõrtesse ~ kõrsisse

Samuti käänduvad: **tõrs, hirs, kirs (kirre, kirt)** [= õhuke jääkord, kelts], **pars, vars, õrs** jm. (ains. nimetavas) ühesilbilised **astmevaheldusega** sõnad, mille **tugevaastmelise** ains. nimetava sisekonsonandiks on ühend **-rs**, **nõrgaastmelises** ains. omastavas on **-rr(e)**.

29. köis

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	köie	köit	köiesse ~ köide
Mitm.	köite	köisi	köitesse ~ köisisse

Samuti käänduvad: **täis, õis, viis, kuus, uus, paas (pae, paat), hiis, hüüs (hüüe, hüüt)** [= vara, omand], **reis, (reie) jm.** (ains. nimetavas) ühesilbilised **astmevaheldusega** sõnad, mille **tugevaastmelise** ains. nimetava sisekonsonant **-s** **nõrgaastmelises** omastavas on kadunud (**täis, täie**).

30. käsi

	Omast.	Osast.	Sisseütll.
Ains.	käe	kätt	käesse - kätte
Mitm.	käte	käsi	kätesse - käsisse

Samuti käänduvad *kesi* (*kee, kett*), *mesi, esi, susi, süsi, vesi, lüsi, tõsi* (*tõe, tõtt*) jm. ainsuse nimetavas kahe silbilised **esmasilbivätelised**, omastavas ühesilbilised (kolmandasilbivätelised) **astmevaheldusega** sõnad, mille ains. nimetava sisekonsonant **-s-** omastavas puudub.

Märkus. Käändtüübid: *õpilane, teine, keel, kaas, kõrs, kõis* ja *käsi* omavad ainult ühte lõputa mitmuse osastavat ning kahte (*keel*-tüüp kolme) rööpkuju ains. sisseütlevas (*õpilasesse - õpilasse; teisesse - teise; keelesse - keelde* [- 'keele] jne.)

Lisandid. Sõnad *mees, laps, (uks), üks, (kaks)* deklioneeruvad järgmiselt: *mees, mehe, meest, mehesse, meeste, mehi* jne.; *laps, lapse, last, lapsesse - lapse, laste, lapsi* jne.; (samuti: *uks*); *üks, ühe, ühte - üht, ühesse - ühte, ühtede, üksi - ühtesid* jne.; samuti: *kaks* (mitm. omast. 'kahtede, osast. 'kaksi - 'kahtesid).

Märkus. Erijuhtumid *üks* ja *kaks* erinevad ligemaist käändtüüpidest tugevaastmelise mitm. omastava poolest: 'ühtede, 'kahtede. (Vrd. *kõrte, käte, meeste, laste*; aga: 'põldude, 'laudade, 'laulude jne.)

73. Harjutusülesanne.

Leida ligem eeskjuju (käändtüüp) ning kääntata õpetaja poolt määratud sõnu.

Kokkuvõtlikke ning täiendavaid märkusi käänamise kohta.

74. Tüve lõppvokaal.

Tüve lõppvokaali määramisel peetagu silmas vastava sõna ains. omastava või osastava lõpptäis-häälikut; näit.:

a) *laua, vana, isa, kala, vea, rea, roa, nurka, leppa* jne.

b) *lille, nime, lõhe* (ains. nimet. *lõhi*), *järve, teise, raskuse, kuulutuse, söe, mäe* jne.

c) *kooli, tooli, `poodi, `saagi* (ains. osast.), *kivi, poisi, oherdi, kaamel, ripatsi, rukki, ohvitseri, komisjoni* jne.

d) *kulu, mõru, toru, ahju, sammu, kännustiku, kanarbiku, mäestiku, õnneliku* jne.

Selgub, et eesti keeles on *a-, e-, i-* ja *u-*tüvelisi sõnu.

Ainsuse osastav.

75. Võrdleme järgnevaid ainsuse osastava kujusid:

1) (<i>seda</i>) <i>suve</i>	2) <i>se da</i>	3) <i>puu d</i>	4) <i>kõne t</i>
" <i>kala</i>	<i>te da</i>	<i>idee d</i>	<i>aken t</i>
" <i>pada</i>	<i>to da</i>	<i>krae d</i>	<i>helve t</i>
" <i>otra</i>	<i>ke da</i>	<i>kantselei d</i>	<i>liige t</i>
" <i>lehte</i>	<i>mi da</i>	<i>tul d</i>	<i>luuletaja t</i>
" <i>laevastikku</i>	<i>mõn da</i> ~	<i>mõn d</i>	<i>keel t</i>

Kujuldasa võib ains. osastav olla neljasugune:

1) *lõputa* (*suve*), 2) muistse *da*-lõpuga (*se|da*), 3) *d*-lõpuline (*puu|d*) ja 4) *t*-lõpuline (*kõne|t*).

1) *Lõputa* ains. osastava kuju on vokaallõpuline tüvi (lõpul tüvelõpptaishäälik). Astmevaheldusega sõnade *lõputa* ains. osastav on tugevaastmeline.

2) *da*-lõpuga ains. osastav esineb ainult mõnes üksikus asesõnas.

3) *d*-lõpuline ains. osastav esineb ühesilbilistel (päärõhulisest silbist arvates) tüvedel, mille lõpul on pikk vokaal või diftong (*puu-*, *või*-käändtüübil) ja nendele lisaks *tuli*-käändtüübil ning mõnes asesõnas (*mõn|d*, *min|d*, *sin|d*, *en|d*).

Märkus. Kõik *d*-lõpulised ains. osastava kujud on ühesilbised (päärõhulisest silbist arvates).

4) *t*-lõpp esineb kõigil muil ains. osastava juhtudel, kui see kääne on lõpuga (*summa|t*, *säde|t*, *inimes|t*, *kä|tt*).

Märkus. Ains. osastava lõpp *-t* võimaldab enamais käändtüüpides eristada seda vormi mitm. nimetavast; näit.: (*sed*) *piigat*, (*need*) *piigad*; (*sed*) *pliiatsit*, (*need*) *pliiatsid*; (*sed*) *luuletajat*, (*need*) *luuletajad* jne.

Sõnadel *mõni*, *üks*, *kaks* ja *rehi* on ainsuse osastavas rööpkujud: *mõnda* ~ *mõnd*, *ühte* ~ *üht*, *kahte* ~ *kaht*, *rehte* ~ *reht*. Esimesi kujusid tarvitatakse lauserõhulises, teisi lauserõhutus asendis. Näit.: *Ühte laulu tahaks laulda*,

ühte ainukest... (G. Suits).

Ma tundsin üht ilusat neidu... (K. E. Sööt).

(Osundatud ainsuse osastava kujud on teataval määral tingitud ka värsimöödust, ometi ilmutavad nad lauserõhulise sõnakuju reeglipära.)

76. Ainsuse osastava *t*-lõpu liitmine tüvele.

Üldisema ning harilikuma korra järgi meie keeleehituses liitub käändelõpp ja mitmuse tunnus sõna vokaal tüvele, s. o. ainsuse omastavale; näit.: *pudeli+t*, *meistri+t*, *õnnetu+le*, *miljoni+te* jne. Ometi üsna tihti liitub ainsuse osastava lõpp *-t* konsonanttüvele, s. o. ainsuse nimetavale ja *ne*-sõnul *s*-tüvele ning mõnel üksikjuhul *l*-, *n*-, *r*-tüvele; näit.: *kannel+t*, *aken+t*, *tütar+t*, *sammast+t*, *küngas+t*, *mesilas+t*, *kannatus+t*, *rebas+t*, *oras+t*, *vaes+t*, *nais+t*, *keel+t*, *juur+t*, *kaan+t*, *kõr+t* jne.

Selgitame näidete varal paari ainsuse osastava lõpu *-t* liitumisjuhtu.

a) nõrk aste	tugev aste	astmevahelduseta
kannel	— kandle	ingel — ingli
kannelt		inglit
aken	— akna	korsten — korstna
akent		korstnat
tütar	— tütre	meeter — metri
tütart		meetrit
sammast	— samba	haldjas — haldja
		haldjat

Järeldis. Kahesilbilistes astmevaheldusega *l*-, *n*-, *r*- ja *s*-lõpulistes sõnades (käändtüüp *kannel* ja *sammast*) liitub ains. osastava lõpp *-t* konsonanttüvele ehk ains. nimetavale; seesuguseis astmevahelduseta

sõnades (käändtüüp *aasta*) liitub lõpp *-t* vokaaltüvele ehk ains. omastavale.

b) <i>-ne</i> on liitunud vokaalile	<i>-ne</i> on liitunud konsonandile
vaene — vaese vaest	raudne — raudse raudset
mullane — mullase mullast	muldne — muldse muldset
materjaline — materjalise materjalist	materiaalne — materiaalse materiaalset
ligimene — ligimese ligimest	humaanne — humaanse humaanset

Järeldis. *ne*-lõpuliste sõnade ains. osastava lõpp *-t* liitub **konsonanttüvele**, kui *-ne* on liitunud vokaalile (käändtüüp *karjane* jj.); kui *-ne* on liitunud konsonandile, siis *-t* liitub **vokaaltüvele** (käändtüüp *muistne*).

Märkus. *s*-lõpuliste (ains. omastavas *-se*) noomenite ains. osastava lõpp *-t* liitub **konsonanttüvele** (ains. nimetavale): *teost, orast, varest, kirjutust* jne.

77. Harjutusülesanne.

Kirjutada järgnev tekst eesti keele vihikusse ning asetada sulgudes olevad sõnad ainsuse osastavasse käändesse.

(*Loterii-allegri*) ei lubata pidada enam mitu (*kuu*). Tee (*töö*) ja palu (*Jumal*), siis on kõik asjad ikka hääd. Täna (*Issand*) ja tema (*heldus*). Vaenlase kuulid ei tabanud meie (*kaitsetu patarei*). Segati (*meski*) ja kääritati (*õlu*). Tarvitati (*mokka*), s. o. (*kohv*), lisati (*kakao, suhkur*), (*siirup ja või*). Meil ei ole (*sõiduk: ei vanker, auto, mototsükkel ega ratas*). Nägin (*see kuulus ajur*); ta ei olnud sõitnud (*tuhat kilomeeter+ki*) päevas, aga ometi raputati tema (*käsi*) ning lehvitati (*kübar ja rätik*) ning hüüti („*hää nägemine!*“). See haaras (*minugi süda*), lõi (*säde*). Vaene naine tahtis osta kolm (*kilo mesi*), sest tal ei olnud (*miski muu magus*). Mitu (*number „Postimees“*)

ilmub nädalas? (Raudne käsi ning terasene turi) on tarvis meile, — need aitaksid meie (kodumaa). (Soo ja raba) kui vendatagu meil põldudeks. Ära hõiska enne (õhtu). (Tasku) peab hoidma, aga mitte täitma. Vaadelgem (haljendav vainu, lillerikas aas, roheline rohtla, õitsev heinamaa ja lokaav väli). Õpilane ei sooritanud eesti keele (eksam). Mitu (miljon kroon) on suur meie riigi eelarve? Kas sa tunnud (see vana professor)? Külakoolis ei olnud vanasti (üks+gi seinakaart ega -tahvel).

Ainsuse sisseütlev.

78. Käändtüüpide käsitlesest nähtub, et ainsuse sisseütlev esineb lõpuga ja lõputa kujul.

1) **Lõpuga** sisseütlev.

a) **-sse**-sisseütlev: *puusse, büroosse, võisse, papa-goisse, tulesse, kõnesse, aastasse, ausasse, hambasse, sipelgasse, inimesesse, endisesse, keelesse* jne.

sse-lõpuline sisseütlev esineb eesti keeles üldiselt, s. o. **igas sõnas**.

Märkus. Kui on võimalik tarvitada mõnd lähemat sisseütleva kuju, siis on soovitatav neid järjekindlasti kasustada.

b) **de**-sisseütlev: *keelde, häälede, seende, suurde, koorde* jne.

de-sisseütleva ala on kitsas: esineb ainult **keel-**käändtüübis.

Võrdleme ning järeldame:

Ains. osast.	Ains. sisseütlev.	Ains. osast.	Ains. sisseütlev.
<i>keelt</i>	<i>keelde</i>	<i>tuld</i>	<i>tulle</i>
<i>seent</i>	<i>seende</i>	<i>und</i>	<i>unne</i>
<i>juurt</i>	<i>juurde</i>	<i>merd</i>	<i>merre</i>

Kui ühesilbilises ains. osastavas (*l-, n-, r-sõnades*) on lõpp **-t**, siis on **de**-lõpuline ains. sisseütlev soovitatud vorm¹⁾; kui ains. osastavas *l-, n-, r-*le liitub lõpp **-d**, siis **de**-sisseütlevat kirjakeeles ei esine.

1) Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna otsus 20. XII 1926.

Märkus. Sõnal *teine* on lõputa sisseütlev rööpvormina *teise* (mitte lõuna-eestiliselt: *teiste*!).

c) h-sisseütlev: *maha, sohu, suhu, pähe, jähe, lõhe, õhe* esineb ainult mõnes **puu**-käändtüübi sõnas.

Sisseütlev: *maha, sohu, suhu* jne. erineb tähenduslikult sisseütlevast *maasse, soosse, suusse* jne. Vrd.: *viskas kepi maha* (maa pääle); *lõi tiku maasse* (maa sisse); *sidus salli pähe* (katteks); *suur auk löödi pähe* (pässe); *partide pähe* (asemel) lasti suplejaid jne.

2) Lõputa sisseütlev.

<i>tulle</i>	<i>kiivi</i>	<i>sõtta</i>	<i>õpilasse</i>
<i>unne</i>	<i>pessa</i>	<i>jõkke</i>	<i>endisse</i>
<i>lumme</i>	<i>tallu</i>	<i>kotti</i>	<i>omnibusse</i>
<i>perre</i>	<i>muuseumi</i>	<i>metsa</i>	<i>körde</i>

Näeme, et lõputa ainsuse sisseütleva ala on kaunis tüübirikas (laiem kui lõputa ainsuse osastava ala). Ometi leidub rida käändsõnu, mil lõputa sisseütlev oleks kirjakeeles lubamatu murdeviga. Mitte: *summa, akna, korstna, vaksali, kiriku, pudeli, sadama, albumi, rukki*¹⁾ jne., vaid: *summasse, aknasse, korstnasse, vaksalisse, kirikusse, sadamasse, albumisse, rukkisse* jne.

79. Lõputa sisseütleva moodustamine.

a) Lõputa ains. sisseütlev on ains. osastavaga ühtiv; näit.: *kaunitari, komisjoni, ministeeriumi; sõpra, otra, kõrde, metsa, ahju, poodi, kuristikku, sarapikku, tulevikku, apteeki* jne.

b) Lõputa ainsuse sisseütlev moodustub sisekonsonandi **pikenduse** kaudu; näit: *tulle, merre, suuve, pessa, kiivi, majja, selgitellu, sõtta, sappa, märke* jne.

c) Lõputa ainsuse sisseütlev moodustub tüve lõppkonsonandi **pikenduse**, sisevokaali (diftongi) pi-

1) Säärased lõputa sisseütleva kujud oleksid sallitavad vaid luulekeeles.

kenemise või sisekonsonandi mõnesuguse **muutuse** kaudu; näit.: *mesilässe, endisse, põhjüsse; naise, teise; kaande, laande, kõrde, köide, kätte, vette* jne.

Märkus. Lõputa ainsuse sisseütlev esineb ainult neil *ne-* ja *s-lõpulisil* noomeneil, mil mitmuse osastav on **lõputa** (käändtüübid: *õpilane, teine*). (Vt. mitm. osast. moodustamist; ptk. 88.)

Kui *ne-* ja *s-lõpulisil* noomeneil on mitm. osastavas lõpp **-id**: *rebaseid, tuuliseid, otsuseid, olluseid* jne., siis on ains. sisseütlev *sse-lõpuline*: *rebaseesse* (mitte *rebase*), *tuulisesse, otsusesse, ollusesse* jne.

80. Ainsuse sisseütleva rööpkujude tarvitamisest.

Ainsuse sisseütleva rööpkujusid ei tarvitata juhulikult läbisegi, vaid **järjekindlasti** kas lühemat või pikemat kuju, kusjuures tuleb arvestada järgmist:

Kui ains. sisseütlev ei tähenda kohta, kuhu mingi liikumine on suunatud (küsimus: *kuhu?*), vaid mõnesuguseid muid vahekordi (küsimus: *kellesse? millesse?*), siis tarvitatakse harilikult **-sse-lõpulist** sisseütlevat.

Näit.: *Mis puutub ajalehesse, siis on ses väga palju trükivigu* (vrd. *laps puutub ajalehte*); *ta suhtub kasvandikusse kui oma vennasse* (*kasvandikku* ja *venda* võivad olla ka ains. osastava vormid).

Märkus. Mõttesegaduste vältimiseks tarvitatagu lõpuga ains. sisseütlevat; näit.: *poisid läksid kokku; poisid läksid (raamatu)kokku*.

81. Harjutusülesanne.

Kirjutades järgnevat teksti eesti keele vihikusse asetada sulgudes olevad käändsõnad kas lõpuga või lõputa sisseütlevasse, nagu on nõutav.

Vara (töö), hilja (voodi), nõnda rikkus (tuba) toodi. Varahommikulgi läheb rong Tartust (Taevaskoda). Sead kipuvad (vili), nagu: (kartul, hernes, rukis, tatar, lina, kanep, nisu, kapsas ja aedmaasikas). Karjane ajas karja (mets). Mis puutub (noor mets), siis seda ei raiuta veel

(maa). Kas lähed ka pühapäeval (kirik) või mõtled (seltsimaja, kontor või meierei) minna? Tõustes (mägi) astus mees vankrist (maa); laskudes (org) viskus ta uuesti (vanker) külili, kuid hobune kartis autot ja koorem lendas (kraav). Puhkpillid seati (hääli), ja mehed asetasiid toruotsad (suu). Muusika mõjus (rahvas): varsti koguneti (saal), kus satuti peagi (meeleolurikas tuju). Ainult üks väike mälestus mõjus minu (sõber): tal tuli (meel), kuidas ta kümne aasta eest jaanipäeval oli tormanud (lahing) landesvääri vastu. Meie poisid olid pistnud tookord julgesti pääd (tuli), olid sattunud (võiduvaimustus) ning rapsinud (maa) rohkesti vaenlasi. Ülejäänud vaenurahvas põgenenud (mäestik, võserik, luht, soo, raba, mets ja jõgi vesigi) sattunud mõned hirmunud. Nii põgenetud (linn). Jah, mis puutub (see aeg), siis olid need palavad päevad. — Nad olid hobused (kõis) pannud, (kubu) seotud õled (vilu) asetanud ja sinna (uni) vaibunud, kuna teised (võsu) olid läinud hagu tooma, et neid (tuli) pilduda, mis siia (kasesalu) üles tehtud. Üks (vana iga) jõudnud mees jutustas, kuidas nad (metsaräga) ära eksinud, siis (soo ja raba) sattunud, ja siis (kevadine pori) tahtnud uppuda. (J. Semper.)

82. Tugevaastmeline ainsuse seesütlev sõda-, sõber-, leib-käändtüübis.

Näiteid. Vanaema silmad olid aukus. Ta vanad rakkus käed on kui raagus puu oksad. Pahur poja-poeg seisab, jalad harkis, käed puusas, huuled pruntis, kuid kõrvad on tal üsna kikkis. Ta on kimpus, sest õngennõör on tal sassis, püksid kottis: ta oli kukkunud jõkke.

Omandusliku tähendusvarjundiga määrsonaline ainsuse seesütlev sõda-, sõber-, leib-käändtüübis on harilikult tugevaastmeline (küsimus: kuidas?), eriti siis, kui on tarvis eristada mõtteid ning kui keelepruuk soodustab seda. Vrd.: *elevant hoiab vett londis; koera kõrvad on lontis. Küll su rõivad on kottis; vanad rõivad on mul kotis (hoiul, panipaigana). Poiss on kimpus; vitsad on kimbus.*

Puhtnimisõnaliselt (nimisõnalisest tähendusest, küsimusele: milles? kus?) on kirjakeeles neist tüüpides ainsuse seesütlevas alati nõrk aste. (*Kapp on nurgas. Isa on aias. Kari on laudas* jne.)

Mitmuse omastav.

83. Mitmuse tunnuse *-de* ja *-te* määramine.

Eesti omastav käänne on tänapäeval lõputa. Ennemini oli omastava lõpuks *-n* (vt. Wanradt — Kõll'il; ptk. 5: „*arman tachtman... lehasen kuryan tachtman...*“), mis on aja jooksul kadunud.

Mitmuse omastava lõpul on praegu mitm. tunnus *-de* ja *-te*. Vaatleme nende tarvitamispiire.

a) Ains. osast.

Mitm. omast.

puud, loteriid

puude, loteriide

koid, patareid

koide, patareide

merd, mõnd

merede, mõnede

hane, kala

hanede, kalade

lauljatori, muuseumi

lauljataride, muuseumide

atra, tikku

atrade, tikkude

adjutanti, illusiooni

adjutantide, illusioonide

Järeldis. Mitmuse omastava lõpul on *-de*, kui ainsuse osastava lõpp on *-d* või kui ains. osastav on lõputa. (Erand: *end* — *eneste*; vrd. *ennast*.) Neil juhtumel moodustamegi mitm. omastava ains. osastava tüvest (liites ains. osastava tüvele mitm. tunnuse *-de*).

Märkus. Lõputa ainsuse osastava kaudu kujundatud astmevahelduslike sõnade mitmuse omastava astet tuleb hoolikasti silmas pidada. See on samane ainsuse osastava tugeva astmega; näit.: *atra* — *atrade*; *laevastikku* — *laevastikkude*; *kontserti* — *kontsertide*; *religi`ooni* — *religi`oonide* jne.¹⁾

¹⁾ Lõuna-eestilisi murdevigu *pojade, jalade, toade* jne. tuleb kirjakeeles kõigiti vältida. *de*-tunnusega vorm on astmevaheldusega sõnadel alati tugevas astmes. (Vt. käändtüüpide moodustamise kavandit; tabel I.)

b) Ains. osast.

*sammast, teadet
habet, õelat
sipelgat, õnnistajat
maist, meelt*

Mitm. omast.

*sammaste, teadete
habemete, õelate
sipelgate, õnnistajate
maiste, meelte*

Järeldis. Mitmuse omastava lõpul on *-te*,
kui ainsuse osastava lõpuks on *-t*.

Põikjuhtumid.

Ains. osast.

*kõnet, summat
autot, lauljannat
kannelt, peenart*

Mitm. omast.

*kõnede, summade
autode, lauljannade
kannelde, peenarde*

Järeldis. Põikjuhtumeiks on *kõne-, summa-,
lauljanna-* ja *kannel-*käändtüüp, millel ainsuse osas-
tavas on lõpp *-t*, kuid mitmuse tunnus on *-de*.

Seega: mitm. tunnus *-de* on 15 esimesel käänd-
tüübil — *puu-*käändtüübist kuni *kannel-*käändtüübini (kaasa
arvatud); mitm. tunnus *-te* on 15 viimasel käändtüübil —
*sammast-*käändtüübist *käsi-*käändtüübini.

Märkus. Tunnuse poolest ilmetu *e-*lõpuline mitmuse omastav,
näit.: *puie (otsas), jalge (all), silme (ees), kirjanike
(päevaküsimus), õnnelike (inimeste eest)* jne., võiks esineda
vormivarjundirikkamas luulekeeles. Näiteks:

*Maarahva, talupoega vaba maa,
jää vabaks sa! Jää seisma sa!* (H. Visnapuu.)

84. Mitmuse tunnuse liitmine tüvele.

Võrdleme ning järeldame:

Ains. osast.

a) *akent, tatart
küngast, varvast
maist, vaest
tervist, väikest*

Mitm. omast.

*akende, tatarde
küngaste, varvaste
maiste, vaeste
terviste, väikeste*

b) *peitlit, meetrit
rõõmsat, kuulsat
kuldset, homset;
siinset, religioosset*

*peitlite, meetrite
rõõmsate, kuulsate
kuldsete, homsete
siinsete, religioossete*

Järeldis. a) Kui ainsuse osastava lõpp *-t* (*l-, n-, r-, s-, ne-sõnus*) liitub **konsonanttüvele**, siis mitmuse tunnus (*-te; -de*) liitub samuti **konsonanttüvele**; b) kui ainsuse osastava lõpp *-t* liitub **voakaaltüvele**, siis mitmuse tunnus (*-te*) liitub **samale tüvele**. (Vt. ains. osastava *t*-lõpu liitmist tüvele; ptk. 105.)

85. Harjutusülesanne.

Kirjutades seda teksti eesti keele vihikusse asetada sulgudes olevad sõnad vastavalt ainsuse osastavasse või mitmuse omastavasse, nagu on nõutav.

(Põlev päev, kuumus õhkuv õö) ning (leebe suveõhtu kestev kosutus) ei kaota (sügisene sadu) halluski. (Kindral ja ohvitser) nähti sõitvat üle (põld, aas, niit, nõlv, väli) ning läbi (tihnik ja kannustik elamu) juurde jõudvat. Kas tunnete (see põline rändrüütel Don Quijote, see tuulik kangelane), kes kõndis (penikoorem) kaupa piki samme (kaugus) radadel? Kes küll ei tunneks (tema) ja tema (sugukond). Tema (järgpõlvlane), s. o. tema näo järgi (loodu), (Toomas Nipernaadi +ki), tunneme. Nipernaadi ei vajanud (sõiduk), tema (jalajälg) tohutu hulk täidab (sada kilomeeter) kaupa meie kodumaa (kallis pind). Kannel rihmaga üle õla, (harmooniku-laoline säärrik) küljes (pannal) vahel (õitsev lill) kujulised tutid — (säärane erakordne number) mängis Nipernaadi. (Naaber) vahel olgu enam (leplikust) ning pakutagu rohkem (abistav käsi). (Seesugune tarbeasi) nagu (peitel, vinnal, hõövel, ämber, katel, vanker ja vikat) eest peaksid peremehed hoolitsema. (Nukker naine) nähti (vapper sõdur haud) juures. (Kõik kuulus mees kamber aken) all ei ole olnud alati vilkumas (valge gaasituluke). (Tark neitsi) lampides ärgu puudugu kunagi õli.

Näidis: *Põlevate päevade, kuumust õhkuvate ööde ning leebete suveõhtute...*

Mitmuse osastav.

86. *sid*-lõpuline mitmuse osastav.

Nagu käändtüüpide põhikavastikust nähtub, on mit-

muse osastaval kolm võimalikku kuju: 1) *sid*-lõpuline, 2) *id*-lõpuline ja 3) lõputa mitmuse osastav.

sid-lõpuline mitmuse osastav on nõutav:

a) <i>võisid</i>	b) <i>tulesid</i>	c) <i>summasid</i>
<i>piisid</i>	<i>kõnesid</i>	<i>paljusid</i>
<i>loteriisid</i>	<i>kulusid</i>	<i>hapusid</i>
<i>papagoisid</i>	<i>ladusid</i>	<i>lauljannasid</i>

Mitmuse osastavas on **-sid**-lõpp nõutav: a) **või**-käändtüübil, b) esmasilbivärtelistel *e*- ja *u*-tüvelistel sõnadel (kaks viimast silpi on ains. osastavas lühikesed ja lõpul *-e* või *-u*: tõbe, käsitelu, ladu) ja c) kõigil kahesilbilistel teisevärtelistel (*summa*) ning pikemal **na**-lõpulistel (*lauljanna*) sõnadel.

Märkus. *sid*-lõpuline mitmuse osastav võib esineda mitmes käändtüübis rõõpvormina (vt. käändtüüpide tabelit; tabel II).

Eriti on soovitat seda pikemat (*sid*-kujulist) mitmuse osastavat tarvitada juhtumeil, mil lõputa (*puu*-käändtüübis ka *id*-lõpuline) mitmuse osastav satub kõlaliselt kokku mõne muu sõnaga; näit.: *teesid* (vrd. *teid* asesõnast *teie*), *jääsid* (vrd. *sina jäid*), *talusid* (vrd. *talu*), *rahasid* (vrd. *rahu*), *helisid* (vrd. *hele*) jne.

Muil juhtumeil, kus on lubatav ning võimalik, tarvitatagu lõputa või vastavalt *id*-lõpulist mitmuse osastavat.

87. *id*-lõpuline mitmuse osastav.

Mitmuse osastav on *id*-lõpuline *puu*-käändtüübil ja kõigil kahesilbilistel kolmandasilbivärtelistel tüvedel (ains. omastavas on kaks silpi kolmandal silbivärtel); näit.: *kandle* — *kandleid*; *hamba* — *hambaid*; *tarbe* — *tarbeid*; *juhtme* — *juhtmeid*; *aasta* — *aastaid*; *rukki* — *rukkeid*; *vaese* — *vaeseid*; *õela* — *õelaid* jne. ja pikemal (kolme- ja enamsilbilistel) tüvedel; näit.: *südame* — *südameid*; *sipelga* — *sipelgaid*; *orava* — *oravaid*; *saamatu* — *saamatuid*; *joonistaja* — *joonistajaid* jne. (käändtüübist *kannel* kuni käändtüübini *õpilane*, viimane välja arvatud).

Märkus. Mitmuse osastava lõpp *-id* liitub tavaliselt ainsuse tüve (ainsuse omastava) muutmata kujule (*ilusa* + *id* — *ilusaid*);

raamatu + *id* — raamatuid), ainult pikk tüvevokaal lüheneb käändtüübis *puu* (*puu + id — puid*; *büroo + id — büroid*) ja ainsuse tüve lõppvokaali *i*-d asendab mitmuse osastavas *e* (*pudeli + id — pudeleid*; *rukki + id — rukkeid*; *kartuli + id — kartuleid*).

88. Lõputa mitmuse osastav.

a) Ainult lõputa mitmuse osastav esineb käändtüüpides: *õpilane, teine, keel, kaas, kõrs, köis* ja *käsi*. Siiakuuluvate sõnade mitmuse osastava lõpul on *i*: *õpilasi, teisi, keeli, kaasi, kõrsi* jne. (sõnad on *e*-tüvelised).

b) Lõputa mitmuse osastav on eelistatav rööpvorm sõnades, mille ainsuse osastav on lõputa, välja arvatud esmasilbivälitelised *e*- ja *u*-tüvelised. (Vt. ptk. 115.)

Näiteid.

1. <i>ahju</i>	<i>ahje</i>	} <i>u</i> -tüvelistel — <i>e</i>
<i>lukku</i>	<i>lukke</i>	
<i>liustikku</i>	<i>liustikke</i>	

2. <i>kivi</i>	<i>kive</i>	} <i>i</i> -tüvelistel — <i>e</i>
<i>poodi</i>	<i>poode</i>	
<i>parlamenti</i>	<i>parlamente</i>	

3. <i>kõrbe</i>	<i>kõrbi</i>	} <i>e</i> -tüvelistel — <i>i</i>
<i>hetke</i>	<i>hetki</i>	
<i>küpsse</i>	<i>küpsi</i>	

4. <i>kena</i>	<i>keni</i>	Eelviimas- ses silbis	} <i>a</i> -tüvelistel — <i>i</i>
<i>kujutelma</i>	<i>kujutelmi</i>	<i>e</i>	
<i>oksa</i>	<i>oksi</i>	<i>o</i>	
<i>nurka</i>	<i>nurki</i>	<i>u</i>	
<i>härگا</i>	<i>härgi</i>	<i>ä</i>	
<i>pööra</i>	<i>pööri</i>	<i>ö</i>	
<i>külma</i>	<i>külmi</i>	<i>ü</i>	

Põikjuhtumid

a) <i>nuia</i>	<i>nuie</i>	} <i>u</i>	<i>a</i> -tüvelistel <i>i</i> ja	— <i>e</i>		
<i>tühja</i>	<i>tühje</i>				} <i>ü</i>	<i>j</i> järel
b) <i>uba</i>	<i>ube</i>	} <i>u</i>	<i>a</i> -tüvelistel lühi-	— <i>e</i>		
<i>oda</i>	<i>ode</i>				} <i>o</i>	vältel. <i>b, d, g,</i>
<i>nuga</i>	<i>nuge</i>				} <i>u</i>	<i>n</i> järel
<i>muna</i>	<i>mune</i>				} <i>u</i>	
c) <i>nelja</i>	<i>nelju</i>	} <i>e</i>	<i>a</i> -tüvelistel	— <i>u</i>		
<i>välja</i>	<i>välju</i>				} <i>ä</i>	<i>j</i> järel
5. <i>vana</i>	<i>vanu</i>	} <i>a</i>	<i>a</i> -tüvelistel	— <i>u</i>		
<i>viga</i>	<i>vigu</i>				} <i>i</i>	
<i>võlga</i>	<i>võlgu</i>					} <i>õ</i>
<i>heina</i>	<i>heinu</i>					} <i>ei</i>
<i>käia</i>	<i>käiu</i>					} <i>äi</i>

Põikjuhtumid

<i>kinga, kingi; pikka, pikki</i>	} <i>i</i>	<i>a</i> -tüvelistel	erandlikult — <i>i</i>
<i>silma, silmi; iga, igi</i>			
<i>isa, isi; iva, ivi</i>			
<i>lisa, lisi; nisa, nisi</i>			

Kokkuvõte. *u*- ja *i*-tüveliste sõnade mitm. osastava lõppvokaaliks on *e*; *e*- ja *a*-tüvelistel sõnadel, kui viimastel eelviimases silbis on vokaal *e, o, u, ä, õ, ü*, on mitm. osastava lõppvokaaliks *i*; *a*-tüvelistel sõnadel, mille eelviimases silbis on vokaal *a, i, õ* või diftong *ei, äi*, on mitm. osast. lõppvokaaliks *u*.

89. Täiendavaid märkusi.

1) Võrdleme järgnevaid näiteid:

a) <i>liustikku</i> — <i>liustikke</i>	b) <i>kaustikut</i> — <i>kaustikuid</i>
<i>ämblikku</i> — <i>ämblikke</i>	<i>valikut</i> — <i>valikuid</i>
<i>otsmikku</i> — <i>otsmikke</i>	<i>hommikut</i> — <i>hommikuid</i>
<i>ümbrikku</i> — <i>ümbrikke</i>	<i>vabrikut</i> — <i>vabrikuid</i>
<i>pistongi</i> — <i>pistonge</i>	<i>istungit</i> — <i>istungeid</i>
<i>kompvekki</i> — <i>kompvekke</i>	<i>väljakut</i> — <i>väljakuid</i>

a) Kahesilbiliste (ains. nimetavas) kolmandasilbiväteliste *ik* (*-stik, -lik, -mik, -rik* jne.)-lõpuliste astmevaheldusega sõnade ja kahesilbiliste kolmandasilbiväteliste konsonandiga lõppevate astmevaheldusega laen- ja võõrsõnade (käändtüüp *laevastik*) ainsuse ja mitmuse osastav on lõputa (või rööpvormina mitm. osastav *sid*-lõpuline); b) kahesilbilised *esma-* ja *teisesilbivätelised* astmevahelduseta sõnad omavad ainsuse osastavas *t*-lõppu, mitmuse osastavas *id*-lõppu (käändtüüp *sadam*).

2) Näiteid.

a)		b)	
<i>teise</i>	— <i>teisi</i>	<i>veise</i>	— <i>veiseid</i>
<i>maise</i>	— <i>maisi</i>	<i>vaese</i>	— <i>vaeseid</i>
<i>kerjuse</i>	— <i>kerjusi</i>	<i>kerjuse</i>	— <i>kerjuseid</i>
<i>inimese</i>	— <i>inimesi</i>	<i>vastastikuse</i>	— <i>vastastikuseid</i>
<i>varandusekèse</i>	— <i>varandusekèsi</i>	<i>tingimusese</i>	— <i>tingimuseseid</i>
<i>ootamatuse</i>	— <i>ootamatusi</i>	<i>materjalse</i>	— <i>materjalseid</i>

a) *ne-* ja *s-*lõpuliste (ains. omastava lõpul *-se*) noomenite mitm. osastav on lõputa (lõppvokaaliks *i*), kui ains. omastav on: kahesilbiline teisel silbivätel (*teise* — *teisi*) või kolmesilbiline kolmandal silbivätel (*kerjuse* — *kerjusi*) või neljasilbiline (*inimese* — *inimesi*). Pikemad (ains. omastavas viie- ja enamsilbilised) kaasrõhulise sõnaosakesega *-kè[ne]* *-làne, -line* ja *-mine* lõppevad sõnad on mitm. osastavas alati lõputa (*varandusekè[ne]* — *varandusekèsi*; *viivitamine* — *viivitamisi*). Samuti on kõik *s*-sõnad, mis ains. omastavas on pikemad kui neljasilbilised, mitm. osastavas lõputa (*ootamatuse* — *ootamatusi*; *kannatamatuse* — *kannatamatusi*).

b) *ne-* ja *s-*lõpuliste noomenite mitm. osastav on *id*-lõpuline, kui sõna ains. omastavas on kahesilbiline kolmandal silbivätel (*veise* — *veiseid*) või kolmesilbiline esimesel või teisel silbivätel (*kerjuse* —

kerjuseid) või viiesilbiline, millel kaasrõhk on kolmandal silbil (*vastastikuse* — *vastastikuseid*). Kui lõpp-*ne* (*-se*) on liitunud konsonanttüvele, siis vastava sõna mitm. osastav on *id*-lõpuline (*raudse* — *raudseid*; *materjalse* — *materjalseid*).

Märkus. Kolmandasilbivärtelised *ne*- ja *s*-lõpulisel sõnad deklioneeruvad, nagu oleksid nad silbi võrra pikemad. Lugeses kolmanda värtte ühe silbi pikkuseks võiksime tähendada, et paarisarvu silpidega *ne*- (kui *-ne* on liitunud vokaalile) ja *s*-sõnad on mitmuse osastavas lõputa (*teisi, küsimusi*), paaritu arvu silpidega — *id*-lõpuga (*oraseid, palavikuseid*).

Rõhuolu kaudu võime *ne*- (kui *ne* on liitunud vokaalile) ja *s*-sõnade mitmuse osastava kujusid väljendada järgmiselt:

Kui *ne*- ja *s*-sõna ains. omastava lõppsilp on nõrgarõhulises (rõhutuses) asendis, näit. *soise, viruläse, paratamatuse*, siis mitm. osastav on lõputa: *soisi, viruläsi* jne. On ains. omastava lõppsilp (seega mitmuse osastavagi lõppsilp) kaasrõhulises asendis, näit. *rebase, otsuse*, siis on vastava sõna mitm. osastav *id*-lõpuline: *vaesèid, rebaseid, orasèid, otsusèid, kõrgustikusèid* jne.

90. Harjutusülesanne.

Kirjutades järgnevat teksti eesti keele vihikusse, asetada sulgudes olevad käändsõnad mitmuse osastavasse, nagu on nõutav.

(*Magadisrite ja kauss ja kiviriist ja nisu ja oder ja jahu*) ja küpsetatud vilja ja küpsetatud (*uba ja lääts*) ja mett ja (*või ja pudulohus*) ja lehmajuustu tõi nad *Taaveti juurde ja rahva juurde, kes temaga, neile süüa; sest nemad ütlesid: „Rahvas on näljas ja ära väsinud ja janus kõrves.“* (Piibel.) — *Läbi akna nägi ta puhte* [puhe, puhte = esimene koidupuna] (*pikk hall sõrm*) *noppivat* (*kahvatu täht*). (O. Wilde.) — *Ka siin oli* (*roheline retort* [= arendusnõu], *lähker, toop, tinapudel, kruus*), *pikavartega* (*pisuke pann*) ja palju muud raudkraami. Siin oli kõike hunnikusse kuhjatud, nii et sammu ei võinud astuda: *mosaiikustega* (*kapp, nahktool ja vana kell*), *mis* (*tund, päev ja kuu*) näitasid, *maa ja taeva kaartidega*. Siin oli

(kitarr ja noodipult), raudkaantega juudi (raamat, kiiver ja mõõk), klaasist ja metallist (peegel, vaip, padi) ja kuldning (purpurkuub). Siin oli (isand), kes ometi isandad ei olnud. Oli (võõras koer, hobune ja lind), kes ainult näisid olevat. Ja siin oli (roog), mis kellegi isu ei äratanud. Siin olid pildid, mis esindasid (sein), täis roogitud (loom, siskond, kops, keel, pää ja nahk). Ja siin olid korvid nagu küllussarved, täis (tomat), peterselli, küüslauku, (spargel, artišokk [=köögiviljataim], kõrvits) ja lillkapsast. (F. Tuglas.) — Harduses silmitseb ta Kristuse risti (nael), okaskrooni (tükk), (varbaküüs), (jalajälg, aastatuhat) säilinud ja imet teinud (veretükk). (J. Semper.) Pärslased pakuvad naistele (muinaslooline klaaskee, kollane elevandikihv, ebaehtis teemant ja pärl, talisman, hõbedane peegel, safiansandaal, karusnahk, lõhnaõli, iluravivahend, karjuvavärviline siidkangas, suurepärase nahktöö, vanaaegne hiigel-vaskastja, määratu tinakruus, vätku relv ja muu asi ning vahend). Ostjad silmitsevad ja proovivad (kaup), hammustavad paljaste hammastega (terariist), ja võib kesta (tund), enne kui sooritatakse (üksik väike äritehing). Aadel omas (suurmaa, loendamatu mets, suur kari ja sada talupoeg).

Osastavaline ehk *i*-mitmus.

91. Osastavalise mitmuse käänete moodustamine.

Mitmuse käändeid (pääle nimetava ja omastava) on võimalik tuletada mitmuse osastavast, kus mitmuse tunnuseks (mitmuse tüve lõppvokaaliks) on tavaliselt *i*.

1) Kui mitmuse osastava lõpul on *-id*, siis on osastavalise mitmuse käänded hõlpsasti tuletatavad. Seks asendatakse osastava lõpp *d* soovitava käände lõpuga; näit: *puid* — *puidsse*; *aknaid* — *aknaille*; *sambaid* — *sambait*; *jäsemeid* — *jäsemeil*; *kasvatamatuid* — *kasvatamatulle* jne.

2. Kui mitmuse osastav on lõputa, siis võib kergesti kujundada osastavalise mitmuse käändeid, kui

sõna on astmevahelduseta või kui astmevaheldus esineb vältevaheldusena (neil juhtumel ei ole sisehäälikud kadunud ega muutunud); näit.: *kive* — *kivesse*, *vanu* — *vanul*; *teri* — *teris*; *kaunitare* — *kaunitarele*, *muuseume* — *muuseumes*; *inimesi* — *inimesil*; *ahje* — *ahjel*; *metsi* — *metsis*; *kokri* — *kogril*; *küngastikke* — *küngastikes*, *naisi* — *naisile*; *juuri* — *juurisse*; *uusi* — *uusile* jne.

Paneme hoolega tähele, et astmevaheldusega sõnade osastavalise mitmuse vorm esineb samas astmes, missuguses on ainsuse vastav kääne (lõputa mitm. osastavast tuletatud astmevaheldusega sõnade mitmus on nõrgastmeline, *id*-lõpulisest mitmuse osastavast tuletatud astmevaheldusega sõnade mitmuse käänded on tugevaastmelised). Näit.: *pikki* — (*pikas*) — *pikis*, *kirjanikke* — (*kirjanikusse*) — *kirjanikesse*; *mõtteid* — (*mõttes*) — *mõtteis*, *murdeid* — (*murdele*) — *murdeile*.

3) Osastavalist mitmust ei ole soovitav tarvitada laadivahelduslikkudes sõnades, mil mitmuse osastav on lõputa, sest nõrga (ainsuse vastava) astmenõude tõttu vahelduvad sisehäälikud sageli liiga erinevalt, mistõttu osastavaline mitmus võib esineda väga moondunult, ilmetult ning tekitada kõlalisi kokkusattumusi (homonüümsusi) teiste sõnadega.

Näit.:

<i>haige</i>	—	<i>havele</i>	(sest ains. alaleütlev — <i>havile</i>)
<i>poegi</i>	—	<i>pojele</i>	(" " " — <i>pojale</i> ning <i>j</i> -i järel <i>i</i> muutub <i>e</i> -ks)
<i>lauge</i>	—	<i>lauele</i>	(sest nõrgas astmes <i>g</i> puudub)
<i>laudu</i>	—	<i>lauus</i>	(" " " <i>d</i> ")
<i>võide</i>	—	<i>põlles</i>	(vrd. <i>põll</i> — <i>põlles</i>)
<i>linnu</i>	—	<i>linnus</i>	(vrd. <i>lind</i> — <i>linnus</i>)
<i>vahte</i>	—	<i>vahele</i>	(vrd. abisõna <i>vahele</i>)
<i>vigu</i>	—	<i>veole</i>	(vrd. <i>vedu</i> — <i>veole</i>)

Märkus. Erandlikult võiks laadivahelduslikkudes käändtüüpides tarvitada osastavalist mitmust, kui selle rahvapärase, settinud kujuga ollakse harjunud; näit. *jalul, selil, külil, lehil, vähil, rehile, jälile, parsile, rinnus* jne.

4) **Osastavaline mitmus** ei esine üldse sõnades, milles mitmuse osastav on ainult *sid-lõpuline*. Näiteid: *kraesid, kantseleisid, suvesid, kulusid, mägesid, kõnesid, summasid, kaljusid, kirjusid, kuningannasid* jne. Neis esineb ainult **de-mitmus**: *kraedesse, kantseleides, suvedest, kuludele, mägedel, kõnedelt, summadega, härradele* jne.

Märkus. Osastavalist mitmust ei tarvitata kõlatuse tõttu mõne käändtüübi mõnes käändes (eriti kaasaütlevas ja ilmaütlevas; vrd. näiteks: *inimesiga, ligimesiga, endisita, rohelisita; inimestega, endisteta* jne.).

Omastavalise ja osastavalise mitmuse ühtivust eesti keeles järjekindlasti ei taotleta; näit.: *erandlikel juhtudel, mõistmatuiks tegudeks, armsaile sõpradele* jne.

92. Harjutusülesanne.

a) Kirjutades järgnevat teksti eesti keele vihikusse, asetada nurksulgudes olevad sõnad mitmuse osastavasse ja ümmarsulgudes olevad sõnad võimaluste kohaselt kas omastavalise või osastavalise mitmuse vastavasse käändesse.

Leena katsus postkaartide juhil õhtuti uurida suurt kaarti, mis rippus peremehe töötoas, täis (nööpnõel) kinnitatud [värviline lipukene]. Kuid (kõik seletus) hoolimata jäi ta ajusse ainult hulk [ristlev joon] ja [korratu punkt], mis pidid tähendama [jõgi, tee või linn]. Ta ajas poole leivaosaga läbi ja kuivatas teise poole (kuivik), mis saatis Hainile (tundmatu jookskraav). Leema Merjam algas oma [käik] (kõik võimalik sõjaväeasutis), et saada [teade]; kõik vahisoldatid tundsid pikapääle toda väikest kahvatut, musta rätikuga ümbritsetud nägu ja [ruske paluv silm]. Ta uuris langenute ja kadunute nime[kiri] (ajaleht), julgustades oma vaest südant seks puhuks, kui peaks leidma Hain Murro nime. (Aino Kallas.) — Määratu suurel platsil

seisab valgesse rõivastunud valitsejate pidulikult ehitud kõnetool, ümbritsetud (õukondlane, minister, pärismaine vürst, väejuht ja sõdalane). Tugev mees (peen näojoon ja lahke silm) kõneleb lehviva lipu all. (Ajalehest.)

b) Käänata järgmisi sõnarühmi ainsuses ja mitmuses, kus võimalik, ka osastavalises mitmuses: *magus mari, küps kapsas, liivakas kõrb, lage luide, raske retk, liuglev helve, suur summa, kaudne teade, endine otsus, mõttetu tegu, kuulus kannatlik valitseja, soe suvine õhtu, kuldne kevadine koit, kitsas kärestikune jõgi.*

93. Lõputa mitmuse sisseütlev.

Valvurid pandi sõjariistu, ja süütu vangi käed kinnitati raudu. Nüüd enam ta ei vaadanud inimestele silmi; hing jäi tema rindu kinni, sest tema kõrvu kostis halbu märkusi: mees olevat jäänud võimudele jalgu, alles nüüd sattunud ta tugeva kotka küüsi, palju murdvargusi olevat jäänud tal veel võlgu.

Lauseist avaldub, et sõrendatud vormid: (*sõja-*) *riistu, raudu, silmi* jne. on mitmuse sisseütleva kujud. Hariliku *sse*-lõpulise mitmuse sisseütleva kõrval tarvitatakse harva — settinud jädekujuna — astmevahelduslikkudes sõnades tugevaastmelist **lõputa** osastavalise mitmuse **sisseütlevat**.

94. Täiendavaid märkusi võõrsõnade deklinaerimisest.

Võõrsõnade deklinaerimisel arvestatakse sõna lõpp-osa päärõhulisest või sellele järgnevast kaasrõhulisest silbist alates. Nii deklinaerub *komiteé* nagu *tee* (*puu*-käändtüüp), *papagói* nagu *koi* (*või*-käändtüüp), *kompótl* nagu *pott*, *refórm* nagu *torm*, *rakétt* nagu *kett*, *revolutsioón*, nagu *joon*, *aádrèss* nagu *press* jne.

Konsonandiga lõppevad *laen-* ja *võõrsõnad*, millel viimase silbi üks häälik on ülipikk, kuuluvad *laevastik*-käändtüübi eeskujuga alla.

Deklineerides võõrsõnu, mille lõppsilbis on kõik häälikud lühikesed, tuleb silmas pidada silpide arvu päärõhulisest silbist alates.

Näiteid:

<i>dromedar</i> ¹⁾	<i>stipendium</i>	Kuid: <i>bulvar</i> ²⁾	<i>dragun</i>
<i>dromedari</i>	<i>stipendiumi</i>	<i>bulvari</i>	<i>draguni</i>
<i>dromedari</i>	<i>stipendiumi</i>	<i>bulvarit</i>	<i>dragunit</i>
<i>dromedaride</i>	<i>stipendiumide</i>	<i>bulvarite</i>	<i>dragunite</i>
<i>dromedarisid</i>	<i>stipendiumisid</i>	<i>bulvareid</i>	<i>draguneid</i>
<i>~ dromedare</i>	<i>~ stipendiume</i>		

Päärõhulisest silbist lugedes kolmesilbilised võõrsõnad (ains. omastavas neli silpi) deklinaeruvad nagu *kaunitar*; kahesilbilised (ains. omast. kolmesilbilised) võõrsõnad deklinaeruvad nagu *sadam*.

95. Liitsõna deklinaerimine.

1) Liitsõna deklinaerimisel muutub viimane liitosa.

Näiteid: *pottsepp, pottsepa, pottseppa, pottseppade, pottseppi*; *vanasõna, vanasõna, vanasõna, vanasõnade, vanasõnu*; *vaeslaps, vaeslapse, vaeslast, vaeslaste, vaeslapsi*; *kollakas-punane, kollakas-punase, kollakas-punast, kollakas-punaste, kollakas-punaseid*; *Põhja-Eesti, Põhja-Eesti, Põhja-Eestit, Põhja-Eestisse* jne.

Liitsõnas käändub viimane liitosa vastava käändtüübi kohaselt, nagu seisaks ta üksi.

2) Liitsõna deklinaerimisel muutuvad kõik liitosa.

Näiteid: *viimnepäev, viimsepäeva, viimsetpäeva, viimsetepäevade, viimseidpäevi*; *mees-naine-laps, mehenaise-lapse, meest-naist-last, meeste-naiste-laste, mehi-naisilapsi*; *kimps-komps, kimpsu-kompsu, kimpsu-kompsu, kimpsude-kompsude, kimpse-kompse*; *emb-kumb, emmakumma, emba-kumba, embade-kumbade, embi-kumbi* jne. (Vt. asesõna deklinaerimist; ptk. 104.)

1) *dromedar* = ühe küüruga kaamel.

2) *bulvar* = vall, ringtänav-puistee.

Kui liitsõna esiosis lõpeb *ne*-ga või kui sõnarühmad ei ole liitunud üheks tervikmõisteks, vaid esinevad samaväärsete rööpsõnadena (*mees-naine-laps* = *mees, naine ja laps*; vrd. *poissmees, tütarlaps, kimpsud-kompsud* = *kimpsud ja kompsud*; *silk-leib* = *silk ja leib* jne.), siis käänduvad kõik liitosad.

Pärisnimede deklimeerimine.

96. Eestipäraste pärisnimede käänamine.

Eestipärased pärisnimed deklimeeruvad nagu vastavad üldnimed, ainult kahesilbilised **esmavärtelised** nimed deklimeeruvad nagu üldnimi *kõne* (näit. *Võrut*; *Kalat*; *Luhat* jne.).

Näiteid eesti perekonnanimede deklimeerimisest:

Mägi, Mäe, Mäge, Mäele; *Kallas, Kalda, Kallas't, Kaldale*; *Hurt, Hurda, Hurt'a, Hurdal*; *Mesilane, Mesilase, Mesilast, Mesilasega*; *Pihlakas, Pihlaka, Pihlakat, Pihlakale*; *Vainu, Vainu', Vainu't, Vainu'le* jne.

Me näeme, et perekonnanimi *Mägi* deklimeerub nagu üldnimi *mägi*, *Pihlakas* nagu *pihlakas*, *Vainu* nagu *vainu* jne. Ainult ülakoma ehk apostroofi täpsustatud tarvitamist perekonnanimede deklimeerimisel (*Sild, Silla, Sild'a, Sillale*; *Silla, Silla, Silla't, Silla'le*) tuleb hoolikasti silmas pidada.

Märkus. Eesnimi (ristinimi) ühes perekonnanimega ei käändu: *Kristjan Jaak Peterson'ist* (kirjutatakse tänapäevalgi); *Jaan Oks'ale* (pandi hauatähis); *Peeter Suure* (tegusid tunneme) (vrd. suure *Peetri* tegusid jne.).

97. Apostroofi tarvitamisest pärisnimedes.

Apostroofi ülesannet perekonnanimede käänamisel iseloomustagu järgnev näide: *Toimetage see saadeti prl. Ada Ohakale* (nimetav *Ohakas*); *ei, see on ju prl. Ada Ohaka'le* (nimetav *Ohaka*). *Eksitus*: *see saadeti kuulub prl. Ada Ohak'ule* (nimet. *Ohak*).

Apostroofi vältimatu vajadus ilmneb ametlikkudes ürikutes (dokumentides), kus kindel täpsus on nõutav; seepärast järgnegu siin selle kirjavahemärgi tarvitamise juhised:

Perekonnanimede käänamisel eraldatakse apostroofiga kõigis käändeis päale nimetava tüve nimetavaline osa, kui selle tähttäheleline kuju on püsitud.

Täiendavaid näiteid:

Oks, Oks'a, 'Oks'a, Oks'ale; Saar, Saar'e, Saar't, Saar'ega; Uibopuu, Uibopuu', Uibopuu'd, Uibopuu'l; Kaljula, Kaljula', Kaljula't, Kaljula'le; Lukksepp, Lukksepa, Lukksepp'a, Lukksepalt jne.

Seesugune apostroofi tarvitus peab olema dokumentides läbi viidud kõigis sõnatüüpides (nimetava kuju püsimisel) kõigil esinemiskordadel (kui nimetavaline kuju püsib).

Märkus. Kui perekonnanimi harilikus tekstis on kord juba nominatiivis esinenud või mõnes muus käändes, kus on kord juba ülakomaga eraldatud, siis võib edaspidi selle teksti piirides antud nimi kõigis käändeis esineda ülakomata.

98. Võõrnimede käänamine.

Võõrnimed käänduvad (kohandatud eesti käändtüüpidega) vastavalt nende hääldamisele nagu muudki võõrsõnad. Nii käändub *Korea* nagu **või**, *New-York*¹⁾ nagu *kork*, *Berliin* nagu *liin*, *Pariis* nagu *riis* (käändtüüp **leib**), *Lérmontov* nagu **kaunitar**, *Belinski* nagu **aasta** *Hansen* nagu **sadam** jne.

Täiendavaid näiteid võõrkeelsete perekonnanimede deklioneerimisest: *Faehlmann, Faehlmann'i, Faehlmann'i; Blauberg, Blauberg'i, Blauberg'i; Jakobson, Jakobson'i, Jakobson'i; Lehtonen, Lehtonen'i; Väinämöinen, Väinämöinen'i; Voltaire, Voltaire'i, Voltaire'ile; Shakespeare, Shakespeare'i; Kyros, Kyros'e, Kyros't; Vergilius, Vergilius'e, Vergilius'ele; Cervantes, Cervantes'e* jne.

1) L. njuu-jork.

Kui **võörnimi** hääldamisel lõpeb **konsonandiga**, siis on selle ainsuse omastava **lõppvokaaliks** üldiselt **i** (*Müller'i, Molière'i, Oksanen'i*). **s-lõpuliste** võõrapäraste perekonnanimede ainsuse omastava **lõppvokaaliks** on aga harilikult **e** (*Brutus'e, Cervantes'e*), ainult päärõhulise silbi järel — **i** (*Zeus'i*).

Võõrnimede (ka kohanimede, eriti võõramate, vähemtuntute) deklioneerimisel eesti kirjas tuleb tarvitada üldist ülakoma-juhust, kusjuures peetagu silmas, et ülakoma ei saa üheski esinemisjuhul ära jätta nende pärisnimede käänamisel, mille lõpposa kirjutusviis ei vasta eesti kirjaviisile (*Shakespeare'il, Diderot'le, Flaubert'il, Bordeaux's*).

Märkus. Murdeliste (lõuna-eestiliste) perekonnanimede nime-tavaline kuju jääb deklioneerimisel püsima ning see eraldatakse apostroofiga. Näit.: *Petai, Petai'le, Petai'ga; Jallai, Jallai'l; Sarap'it; Veiken, Veiken'i, Veiken'ilt* jne.

Omadussõnade võrdlemine ehk komparatsioon.

99. Võrdleme jämendatud sõnu järgnevais vanasõnades.

a) *Rahuline* meel käib rikkusest üle. *Vaga* vesi, sügav põhi. *Kaks kõva* kivi ei tee hääd jahu. *Hõbedased* kanad munevad *kuldseid* mune. Tehtud töö järele on *hää* puhata. *Uhke* läheb hukka, *kõrge* läheb kõrva, *käre* läheb kärna, *hiljuke* läheb edasi. *Vaga* veri ei värise.

b) *Mida higisem* nahk, *seda magusam* leib. *Mida kibedam* vits, *seda armsam* laps. *Arm* aitab *enam* kui *hirm*. *Mida vaiksem* tuul, *seda lähem* torm. *Parem* auga surra kui *häbiga* elada. *Enam* tehakse jõuga kui nõuga. *Aus* nimi on *kallim* kui *suur* rikkus ja *arm* on *parem* kui *hõbe* ja *kuld*. *Habe kasvab rutem* kui *mõistus*.

c) *Oma leib* on *kõige magusam*. *Tervis* on *kõige kallim* vara. *Nälg* on *kõige parem* (*parim*) *kokk*. *Päeva-varas* on *suurim* *varas*. *Kus häda kõige suurem*, *sääl abi kõige lähem*. *Raskeim* on *kasu saata rahvale*.

Näiteist selgub, et asja või nähtuse omadusel võib olla kolm suhtelist järku, võrdlusastet ehk võrret: a) algvõrre ehk positiiv on omadussõna kaju, mis määrab, missugune on mingi ese või olukord (*kivi on kõva, puu on kõrge, tuba on suur, õpilane on hää, ilm on ilus*); b) keskvõrre ehk komparatiiv väljendab, et mingit omadust on ühel esemel või olukorral rohkem kui teisel (*aus nimi on kallim kui rikkus, teras on kõvem kui kivi, saal on suurem kui klassituba, habe kasvab rutem kui mõistus*); c) ülivõrre ehk superlatiiv väljendab kõige suuremat (suurimat) omaduse määra (*oma leib on kõige magusam, päevavaras on suurim varas, nälg on parim kokk, ülivõrre väljendab suurimat omaduse määra*).

Seesugust sõnade eri võrrete ehk astmete moodustamist nimetatakse võrdlemiseks ehk komparatsiooniks.

Märkus. Komparatsiooni võib kujundada pääle omadussõnade veel teistes sõnaliikides, kui need esinevad omadussõnalises tähenduses¹); näit.: *koer poiss — koerem poiss, sandim, rannem, mehem, saksem, varjem* (*metsas on varjem käia kui väljal*), *vastuvõetavam, soovitatavam, silmahakkavam, haritud mees — haritum mees, katkenum* (*riie*), *rutem, otsem* jne.

Mõnel omadussõnal puuduvad võrdlusastmed (*nädalane isane vasikas*).

100. Komparatiiv ehk keskvõrre.

— *No mis sa muud tunnistad kui seda, et sa neist püstirumalatest veel hää tüki rumalam oled, sest petja, olgu ta nii rumal kui on, on ikka veel natuke targem kui see, kes ennast meelega petta laseb.* (J. V. Jannsen.) — *Mis siis Mari parem on kui mina? Või on tema usinam, kärmem, tugevam või tervem kui mina?* (A. Kitzberg.)

— *Mis olid sinu päevad varem,*

kui olid oma nime vari,

oo, kodumaa!

1) Sõnaliigid ei erine täiesti selgepiirselt. Vrd. *koer* ja *koer* (*poiss*).

Nüüd on kõik *valgem, kaunim, parem.*

Veel *vapram* kangelaste veri.

Veel vastu saab!

Päev *uhkem* paistab sulle vastu... (H. Visnapuu).

Nähtub, et komparatiiv erineb positiivist tüve lõpul oleva sõnaosa *-m(a)* poolest: *rumalam, targem, usinam, kärmem, tugevam, tervem*. Seda keskvõrdele iseloomustavat sõnaosa nimetatakse **keskvõrde tunnuseks**. Keskvõrde tunnus liitub **algvõrde tüvele** (ains. omastavale): *rumala+m — rumalam, usina+m — usinam, kõrme+m — kärmem, terve+m — tervem* jne.

Vaatleme ning jäeldame:

targa+m — targem, musta+m — mustem, kurja+m — kurjem, nõdra+m — nõdrem; hullu+m — hulle, paksu+m — paksem; paha+m — pahem, tasa+m — tasem, vana+m — vanem, kõva+m — kõvem.

Kõigil *a-* ja *u-*tüvelistel sõnadel, mis käänduvad nagu *sõda, sõber, leib* ja neil *a-*tüvelistel *pesa*-käändtüübi sõnadel, millel esimese silbi vokaal on *a* või *õ*, on **algvõrde tüve lõppvokaali a ja u asemel keskvõrdes e**. Põikjuhtumid: *alam, salam, vabam, vagam; pigem* (vrd. *piga*), *süvem* (vrd. *süva ~ sügav*).

Sõnadel *hää (hea)* ja *palju* on keskvõrre eristüveline: *parem, enam*. Erinev on keskvõrde tüvi järgnevail sõnadel: *ligi — ligem* (vrd. *ligida*), *lähe — lähem* (vrd. *läheda*), *lühe ~ lühi — lühem* (vrd. *lüheda ~ lühida*), *õhuke ~ õhe — õhem* (vrd. *õhukese ~ õheda*), *pisi ~ pisike — pisem* (vrd. *pisi ~ pisikese*), *väike — vähem ~ väiksem* (vrd. *väikese; vähem* on keskvõrre ka sõnast *vähe*).

Märkus. Nende lühemate keskvõrde kujude rööpkujudena esinevad ka pikemad, algvõrde ains. omastavast otsekohe tuletatud keskvõrde kujud: *ligidam, lähedam, lühedam ~ lühidam, õhukesem, pisikesem, väikesem*.

101. Superlatiiv ehk ülivõrre.

Kõige pisem ja kõige ergema loomuga, aga ka kõige nadisem, tigidam, auahnem ja kadedam meeste

hulgast oli Julga Mihkel. (J. Oks.) Ja Prantsusmaa suurtsugu härradel on selles **valituim** ja **peenim** maitse. (Shakespeare.) **Kõige tugevam** inimene ilmas on see, kes on **kõige enam** üks. (Ibsen.) Ilmas on palju imesid, aga **suurim** ime on inimene. (Sophokles.) **Õnnelikem** inimene on tugev ning terve. **Ausaim** võib olla sageli vaeseim. Kodumaa on **ilusaim**, **armsaim**, **vastuvõtlikem**, **hoolitsevaim**, sõnaga — **kauneim** ning **parim** pesapaik maailmas. Ema süli on lapsele **soim**, **pehmeim**; ema süda — **hellim**, **osasaajaim**, ema laul — **kõlavaim**, **helisevaim** muusika; ema armastus on **suurim**, **kindlaim** ning **tugevaim**. **Kalleim** peaks olema inimesele ta elu, kuid ometi mõnele on **surm sõbrim**. Pikast teekonnast väsinud kuningat hakkas kord kõneleja teroitama järgmiste sõnadega: „**Suurim**, **parim**, **armulisim**, **õilsaim**, **vahvaim**, **vägevaim** . . .“ „Lisage veel üks superlatiiv: **väsinuim!**“ katkestas kuningas teroituse.

Superlatiivi kujundamisel on kaks moodust:

a) Kõigist võrreldavaist sõnadest moodustub superlatiiv sõna **kõige** ja sellele järgneva komparatiivi abil (**kõige** pisem, **kõige** nadisem, **kõige** tigidam, **kõige** kadedam, **kõige** tugevam jne.);

b) osast võrreldavaist sõnadest saab moodustada ülivõrret ülivõrde tunnuse **-[i]m(a)**, **-[e]m(a)**, **-[u]m(a)** abil (**valituim**, **peenim**, **suurim**, **ilusaimad**, **armsaima**, **enim**, **õnnelikemaid**, **kannatlikemad**, **vabum** jne.).

im-ülivõrde moodustamine.

b) Ülivõrde tunnus **-im** liitub algvõrde tüvele nagu mitmuse tunnus **i** liitub ainsuse tüvele (ains. omastavale). Näit.: **valitu+im** — **valituim**, **ilusa+im** — **ilusaim**, **julge+im** — **julgeim**, **kalli+im** — **kalleim**, (vrd. **kalleid**), **ülla+im** — **üllaim** jne.

Seega võime märgitseda, et **im**-ülivõrre moodustub hõlpsasti kõigist omadussõnadest (või omadussõna tähenduses esinevaist muist sõnadest), mille mitmuse

osastav on *id-lõpuline*. Neis sõnus tarvitseb ainult mitmuse osastava lõpu *d* asendada *m*-ga, miska kujundub kaunikõlaline *im-ülivõrre*.

b) Kui *lõputa* mitmuse osastavast on võimalik moodustada *i-mitmuse* käändeid, siis moodustub samadel alustel ka [*i*]*m*-, [*e*]*m*-, [*u*]*m-ülivõrre*. Näiteid: *endisi+m* — *endisim*, *üldisi+m* — *üldisim*, *rohelisi+m* — *rohelisim*, *öisi+m* — *öisim*, *maisi+m* — *maisim*, *uusi+m* — *uusim*, *suuri+m* — *suurim*, *õnnelikke+m* — *õnnelikem*, *kannatlikke+m* — *kannatlikem*, *vabu+m* — *vabum* jne.

Lõputa mitmuse osastavast moodustatakse [*i*]*m-ülivõrre* harilikult siis, kui sõnad on *astmevahelduseta* või kui esineb *vältevaheldus*. Neil juhtumel liidetakse mitmuse tüvele (mitm. osastavale) ülivõrde tunnusena *m* ja asetatakse *astmevahelduslikkude* sõnade (sõnaosade) sisehäälikud vastava sõna *komparatiivi* astmesse (nõrka astmesse: *õnnelikke* — (*õnnelikum*) — *õnnelikem*, *suuri* — (*suurem*) — *suurim*).

c) Kui sõnade keskvõrde kujundamine on erandlik, s. o. kui *a-* ja *u-*tüvelistel sõnadel keskvõrdes on *-em* (*targem*, *kõvem*) või kui keskvõrre on eristüveline (*hää* — *parem*) või erinev algvõrdest (*lähem*, *lühem*), siis on *ülivõrdes* alati *-im*. Näit.: *mustem* — *mustim*, *nõdrem* — *nõdrim*, *sõbrem* — *sõbrim*, *hullem* — *hullim*, *kõvem* — *kõvim*, *vanem* — *vanim*, *parem* — *parim*, *enam* — *enim*, *õhem* — *õhim*, *pisem* — *pisim* jne.

Märkus. Superlatiivi tunnuse *-im* ette sattuv *j* kaob: *kurjem* — *kurim*, *soojem* — *soim*. Viimasel juhul pikk vokaal lüheneb diftongi tekkimise tõttu.

d) Sõnadel, millel *i-mitmus* hoopis puudub või millel seda ei tarvitata (laadilised astmevaheldusega sõnad, millel mitm. osastav on lõputa), puudub ka *im-ülivõrre*. Näit.: *mõru* (mitm. osast.: *mõrusid* — *kõige mõrum*, *visa* — *kõige visam*, *kirju* — *kõige kirjum*, *lilla* — *kõige lillam*, *läila* — *kõige läilam*, *hapu* — *kõige hapum* jne.

Märkus. Ülivõrret väljendatakse erandlikult ka järgmiselt: a) *ülitore, ülihää, üliarmas*; b) *ilusam kui ilus, magusam kui magus, pehmem kui pehme*; c) *laulude-laul, raamatute-raamat, elude-elu* jne.

102. Harjutusülesanne.

1) Kirjutada eesti keele vihikusse 15 võrreldavat sõna igas võrdlusastmes.

2) Kirjutada väike võrdlus, kus esineks rohkesti komparatiivi ja superlatiivi vorme.

Asesõnad ehk pronoomenid.

103. Asesõnade liigitelu.

Ta on meie laps, minu ja selle mehe laps. Teine tütar, Ellen, on minu laps. Üks poeg on kroonust väljas ja teenib laeval, see on tema laps (osutab kingseppa). Ja siis on veel üks tütar, see on nende laps. (A. Adson.) *Treffner ei ole nii rikas, et ta võiks mõisniku moodi sõidu- või ratsahobuseid pidada. Mõtlesin, mis peab siin tegema. Eesti rahval on vaja vaimuvalgust, tal on kõrgemaid koole tarvis. Kas pidin ma eesti lapsi tagasi saatma, kes tahtsid edasi õppida minu koolis? Kas võisin ma ütelda neile: „Vaadake, Treffner ei või teid vastu võtta, sest tema majas ei ole enam uutele klassidele ruumi ja mõnd teist maja veel osta või üürida tema ei jõua, minge koju ja olge rumalad edasi!“ Kas ta võis öelda, minul ei ole ruumi, kuna tal oli tühi tall?* (F. Karlson.)

Asesõnad on oma laadilt kas nimisõnalised (*mina, teie, ise, kes*; vrd. *isa, vend, mees* või omadussõnalised (*oma, seesugune, mõni*; vrd. *kena, suursugune, vali*).

Tähenduse poolest jagunevad asesõnad kaheksasse liiki:

1) *mina - ma, sina - sa, tema - ta, meie - me, teie - te, nemad - nad* väljendavad **isikut**, kes kõneleb, kellega

või kellest kõneldakse. Need on **isikulised** ehk **personaalsed** pronoomenid.

2) (*ise*) *enese* ~ *enda*, *iseenese* ~ *iseenda* väljendavad isikut, kellele tema omaenda tegevus on sihitud (*tark kiidab teisi, hull — iseennast*). Neid asesõnu kutsutakse **enesekohaseiks** ehk **refleksiivseiks** **pronoomeneiks**.

3) Asesõna *oma* (näit. *oma tuba, oma luba*) väljendab mingi eseme või olukorra **kuuluvust** (kellelegi või millelegi). See on **omastav** ehk **possessiivne** asesõna.

4) *üksteise* ja *teineteise* (*lapsukesed, armastage üks-teist*) tähendavad **vastastikust vahekorda** (vahekordi) ning neid nimetatakse **vastastikuseiks** ehk **retsiprookseiks** asesõnadeks.

5) *see, too, sama, samane, säärane, säherdune, selline, sinane, nihuke, sihuke, seesama, seesinane, seesugune, niisugune, niisamasugune, samasugune, toosugune* viitavad mingisugusele esemele või olundile ning neid kutsutakse **näitavaiks** ehk **demonstratiivseiks** asesõnadeks.

6) *kes, mis, kumb, milline, mihuke, missugune, mäherdune* võivad olla, sõltudes nende ülesandest, **küsivad** ehk **interrogatiivsed** või

7) **siduvad** ehk **relatiivsed** pronoomenid. Näit.: *Kes* teab, *kes* on *see mees*, *kes* julgelt astus kodumaa eest välja esimesena? *Kumb* meestest läheb lahingusse, *kumb* jääb luuresse? *Ei tea*, *kumb* eile oli luures.

8) *üks* [= keegi, mingi], *mõni*, *mõningas*, *mitu*, *palju* [= mitu, rohkesti], *muu*, *eri*, *kõik*, *iga*, *kogu*, *terve* [= kogu], *kumbki*, *mõlemad* (*mõlemate*), *keegi*, *miski*, *mingi*, *ei keegi*, *ei miski*, *ei kumbki*, *ei ükski*, *igaiüks*, *mingisugune*, *embkumb* on **umbkaudsed** ehk **indefiniitsed** asesõnad.

104. Asesõnade deklimeerimine.

Asesõna käändub üldiselt nagu *muu* noomen (*muu* nagu *puu*, *mingi* nagu *aasta*, *mitu* nagu *liige*, *mõlem(ad)* nagu *sadam* jne.).

Mõningaid põikjuhtumeid:

1) Isikulised.

	Ainsus.	Mitmus.
Nimet.	<i>mina ~ ma</i>	<i>meie ~ me</i>
Omast.	<i>minu ~ mu</i>	<i>meie [- me]</i>
Osast.	<i>mind</i>	<i>meid</i>
Sisseütl.	<i>minusse ~ musse</i>	<i>meisse</i>
Seesütl.	<i>minus ~ mus</i>	<i>meis</i>
Seestütl.	<i>minust ~ must</i>	<i>meist</i>
Alaleütl.	<i>minule ~ mulle</i>	<i>meile</i>
Alalütl.	<i>minul ~ mul</i>	<i>meil</i>
Alaltütl.	<i>minult ~ mult</i>	<i>meilt</i>
Saav	<i>minuks</i>	<i>meieks ~ meiks</i>
Kaasaütl.	<i>minuga ~ muga</i>	<i>meiega</i>
Ilmaütl.	<i>minuta</i>	<i>meieta</i>
Olev	<i>minuna</i>	<i>meiena</i>
Rajav	<i>minuni</i>	<i>meieni</i>

Nagu asesõna *mina (meie)* käändub ka — *sina (teie)*.

	Ainsus.	Mitmus.
Nimet.	<i>tema ~ ta</i>	<i>nemad ~ nad</i>
Omast.	<i>tema ~ ta</i>	<i>nende</i>
Osast.	<i>teda</i>	<i>neid</i>
Sisseütl.	<i>temasse ~ tasse</i>	<i>nendesse ~ neisse</i>
Seesütl.	<i>temas ~ tas</i>	<i>nendes ~ neis</i>
Seestütl.	<i>temast ~ tast</i>	<i>nendest ~ neist</i>
Alaleütl.	<i>temale ~ talle</i>	<i>nendele ~ neile</i>
Alalütl.	<i>temal ~ tal</i>	<i>nendel ~ neil</i>
Alaltütl.	<i>temalt ~ talt</i>	<i>nendelt ~ neilt</i>

jne. (nagu *mina* — *meie*).

Märkus. Asesõnadel *ma, sa, ta* on erandlik v a n e m a k u j u l i n e (ainsuse) alaleütleva lõpp -lle: mu|lle, su|lle, ta|lle.

2) Enesekohased.

	Ainsus.	Mitmus.
Nimet.	<i>ise</i>	<i>ise</i>
Omast.	<i>enese ~ enda</i>	<i>eneste ~ endi</i>
Osast.	<i>ennast ~ end</i>	<i>endid</i>
Sisseütl.	<i>enesesse ~ endasse</i>	<i>enestesse ~ endisse</i>

jne.

Nagu (*ise*) *enese* ~ *enda* käändub ka *iseenese* ~ *iseenda*. Viimasel nimetav kääne puudub.

3) Omastav.

Omastav asesõna *oma* käändub nagu *pesa*, kuid lauses tuleb seda (ühes juurdekuuluva pääsõnaga) deklioneerida ainult siis, kui see esineb lauserõhulisena, s. o. kui seda eriliselt alla kriipsutades toonitatakse. Lauserõhutu *oma* ei käändu. Näiteid:

Kutsusin venna oma kotta, kus selgitasime oma asju
Vend oli omadega läbi, ta kurtis: „Omad vitsad
peksavad. Jagasin oma vara pillajaile, omad lapsed
jäid ilma. Oma mured veeretasin viinaklaasi, oma valud
matsin õllekorvi — nii olen veetnud oma elupäevi...
Täna palun sind, vend: oleme ju omad inimesed, elad
omas majas, leib on sul omast käest... Tõsi küll, igal
inimesel olgu eeskätt omad mured, iga linn laulab ju omal
viisil ja eks peaks inimenegi omal jõul edasi saama, —
see on kõik omast kohast õige, kuid, veli, omade
vitstega pekstud venda ära viska oma uksest välja.“

Ortoloogiline (õigekeelsuseline) märkus.

Tuleb silmas pidada, et ei segataks murdeliselt segi esinevat refleksiivset ja possessiivset pronoomenit (*ise*) *enda* ~ *enese* ja *oma*. Näit.: *Paul ostis endale ilusa raamatu. Läbi lugenud, kinkis ta selle oma vennale. Isa kutsus enda juurde oma poja.* (Mitte: *isa kutsus oma juurde enda poja.*) *Ta võttis endaga kaasa ka oma sõbra.* (Mitte: *ta võttis omaga kaasa ka enda sõbra.*) *Enda* ~ *enese* on nimisõnaline asesõna, seda tarvitatakse iseseisvalt, üksi (*tegi endale, usub enesesse; kõik, mis te teete, teete iseenestele*). *Oma* on omadussõnalise tähendusega asesõna, see ei esine harilikult iseseisvalt, üksi, vaid nimisõna ees selle täienduseks (*oma venna silmas näed pindu, aga palki omas silmas ei märka; oma töö; oma raamat; vrd. ka abisõnu: omajagu, omakorda, omavahel jne.*)

4) Vastastikused.

Vastastikused asesõnad *üksteise*, *teineteise*, esinevad ainult ainsuses. Neil käändub ainult järgosa: *üksteise*, *üksteist*, *üksteisesse*~*üksteise* jne. Samuti käändub ka *teineteise*. Vastastikustel asesõnadel nimetav kääne puudub.

Märkus. *Üksteise* on tarvitusel, kui on avalduses enam kui kahe vahekord; *teineteise* tarvitatakse, kui on ainult kahe vaheline suhtlemine. Näit.: *Rahvasteliit tahab lepitada kõiki rahvaid üksteisega. Jaak ja Jüri leppisid teineteisega.*

5) Näitavad.

	Ainsus.	Mitmus.
Nimet.	<i>see</i>	<i>need</i>
Omast.	<i>selle</i>	<i>nende</i>
Osast.	<i>seda</i>	<i>neid</i>
Sisseütl.	<i>sellesse</i> ~ <i>sesse</i>	<i>nendessee</i> ~ <i>neisse</i>
Seesütl.	<i>selles</i> ~ <i>ses</i>	<i>nendes</i> ~ <i>neis</i>
Seestütl.	<i>sellest</i> ~ <i>sest</i>	<i>nendest</i> ~ <i>neist</i>
Alaleütl.	<i>sellele</i>	<i>nendele</i> ~ <i>neile</i>
Alalütl.	<i>sellel</i> ~ <i>sel</i>	<i>nendel</i> ~ <i>neil</i>
Alaltütl.	<i>sellelt</i> ~ <i>selt</i>	<i>nendelt</i> ~ <i>neilt</i>
Saav	<i>selleks</i> ~ <i>seks</i>	<i>nendeks</i> ~ <i>neiks</i>
Kaasaütl.	<i>sellega</i> ~ <i>seega</i>	<i>nendega</i>
Ilmaütl.	<i>selleta</i>	<i>nendeta</i>
Olev	<i>sellena</i>	<i>nendena</i>
Rajav	<i>selleni</i> ~ <i>seni</i>	<i>nendeni</i>

Samuti käändub ka *too* (ains. omast. *tolle*, saav *tolleks*, rajav *tolleni*; mitm. nimet. *nood*, omast. *nonde*, osast. *noid* jne.).

Märkus. Sõnast *see* tarvitatakse veel kaksiklõpulisivorme: *senini* [= seniajani] ja *seniks* [= niikauaks].

Muud näitavad asesõnad (ka liitasesõnad) käänduvad korrapäraselt. Ainult sõnade *seesama*, *seesamake[ne]*, *seesamane* ja *seesinane* mõlemad liitosad deklioneeruvad korraga: *seesama*, *sellesama*, *sedasama*, *sellesesamasse* ~ *sessesamasse*; *nendesamade*, *neidsamu*.

nendessesamadesse ~ neissesamusse jne. (Vrd. *see-sugune, seesuguse, seesugust.*)

Samuti: *seesamake[ne]* (*sellesamakese*), *seesamane* (*sellesamase*), *seesinane* (*sellesinase*).

Lisamärkused. Näitavat asesõna *see* tarvitatakse juuresolevale või ligemale esemele või nähtusele vihjamiseks; *too* vihjab kaugemale, eemalolevale (ruumis, ajas) olundile või esemele [= see säääl]. „Vaadati veel kord paberid läbi. Ning lõpuks taibati: see siin oli Räästas, too säääl Rästas“. (J. Semper.)

Omadussõna *sarnane* ei peaks kirjakeeles asendama ühtegi näitavat asesõna. (Vrd.: *sarnaseid* [= taolisi] *inimesi leidub harva, kuid sääraseid* [= seesuguseid] *inimesi leidub küllalt, kes ... Sarnaseid taimi ma ei kogu, vaid ainult sääraseid, mis erinevad.*)

6) Kõsivad ja siduvad.

Ainult ainsus (harilikult).

Nimet.	<i>kes</i>	<i>mis</i>
Omast.	<i>kelle</i>	<i>mille</i>
Osast.	<i>keda</i>	<i>mida ~ mis</i>
Sisseütl.	<i>kellesse</i> [~ `kesse]	<i>millesse</i>
Alalütle	<i>kellel ~ kel</i>	<i>millel ~ mil</i>
Alaltütle	<i>kellelt ~ kelt</i>	<i>millelt ~ milt</i>
Kaasaütl.	<i>kellega</i>	<i>millega ~ miska</i>

Muud käänded on põhimuuteist tuletatavad.

Märkus. Mõtteselguse nõudel võib tarvitada asesõnade *kes* ja *mis* mitmuse vorme (pääle nimet. ja osast.). Näit.: *Koosoleku juhataja avaldas tänu ühingu juhatuse liikmeile ja asjaajajale, kellede teousinus oli kandnud vilja.*

7) Umbmääraste asesõnade erinevusi.

Sõnad *keegi, miski, ükski, kumbki* käänduvad nagu *kes, mis, üks, kumb*; näit.: *keegi, kellegi, kedagi, kellesegi, kellelgi ~ `kelgi* jne.; *miski, millegi, midagi* (mitte: *miskit*), *millesegi, millelgi ~ `milgi*, saav kääne — *millekski ~ mikski* jne.

Liide *-gi (-ki)* liitub harilikult lõpule (enne on käände-lõpp): *kellesegi, kuhugi, kuski* (~ *kuskil*), *kellegagi, millegagi, kelletagi, milletagi* jne.

Sõnal *emb-kumb* käänduvad mõlemad osad (vt. liit-sõna käänamist; ptk. 95).

Sõnadel *iga* ja *igaiüks* mitmus puudub.

Asesõnad *eri* ja *kogu* ei deklinaeru. Näit.: *õpetlane kirjutas teatava küsimuse kohta mitu eri artiklit; kogu päevad oli tal tegemist nende eri uurimustega.*

105. Asesõnade rööpkujude tarvitamine.

Mitmed asesõnad, nagu *mina ~ ma, sina ~ sa, meie ~ me, nemad ~ nad, selles ~ ses, kellel ~ kel, millel ~ mil, nondel ~ noil* jne., esinevad rööbiti pikemal ja lühemal kujul.

Pikem kuju esinegu siis, kui asesõna on erilises lauserõhulises asendis, lühem — lauserõhutul kohal.

Näiteid:

Lauserõhuliselt.

Lauserõhutult.

Mina astusin vabatahtlikult kaitseväge, mitte sina.

Ma uskusin, et sa õpid hästi.

Meie peame kodus olema, teie aga jalutate.

Me peame teatrisse minema; te lähete kooli.

Minu soovid on kõik täitunud; tema hõllandused ei täitu iial.

Mu suurim soov täitus; ta usk aitas teda.

Sellest tööst ei tule midagi.

Sest pole midagi, las olla...

Kellele anti stipendiumi?

Mulle anti häa võimalus

Minulegi anti.

õppida.

Märkused. Et eraldada nimetavat ja omastavat käänat, on soovitatav (mitm.) omastavas alati (ka rõhutul kohal) tarvitada *meie, teie*, näit.: *meie elu on siin ilmas...; teie tervis on tunduvalt parem* jne. (*Me elu; te elusaatus* jne. võiks esineda värsskeeles).

Hoiduda määr sõna *millal* segamast asesõna *mis* alalütleva lühema kujuga *mil* [= millel]. Näiteid:

Millal.

Mil.

Millal [= kunas] *sa tagasi tuled?*

Mil tunnil *sa tuled?*

Nüüd, *millal* [= kui] *aeg on hiline...*

Hoone, mil [= millel] *on rõdu...*

Millal sõidame välja?

Kivil, mil vanasti ohverdati...

Millal jõuame kohale?

Paik, mil [= kus] seisame...

Ajal, millal tekkis elu...

Mil [= mis, missugusel] *päeval* *sadas?*

Küsi- ja siduv asesõna *mil* [= millel] ei võiks asendada aja- ja küsi-määrsõna *millal*. Seepärast on ekslik ka „Kuld-rannakese“ väljend: *Kuld-rannake, mil jõuab laev su kaldale!* (p. o. *millal jõuab... Kõnesolev värss võiks olla: laev millal jõuab kaldale!*).

106. Harjutusülesanded.

1) Kirjutada väike kirjand, kus omastav asesõna esineks rohkesti — kord deklioneeritult, kord mitte.

2) Kirjutada tekstinäiteid pikema ja lühema asesõna (vt. ptk. 105) õige ning otstarbeka tarvitamise kohta.

Arvsõnad ehk numeraalid.

107. Arvsõnade liigitelu.

a) *Seitse poega sünnib ühe isa põue, üks isa ei sünni seitsme poja õue. Kaks kõva kivi ei tee hääd jahu. Parema kaks kargamas kui viis vingumas. Üheksa korda mõõda, üks kord lõika. Ega ühel kõrrel kahte pääd kasva. Seitse ei oota ühte. Üks suu ütleb, kümme kõrva kuulavad; üks käsi teeb, sada suud kohut mõistavad. Parema pool muna kui tühi koor.*

b) *Kui kaks ühe muna pärast tülis, pistab kolmas suhu. Üheksa ametit, kümnes nälg. Esimesel päeval võõras armas, teisel koormaks, kolmandal haiseb. Täna oleme teine päev koolis. Esimesel poolaastal 1932/33. õppeaastal astusin keskkooli. Esimeses klassis õpib 50 õpilast, teises 40, kolmandas 30, neljandas ja viiendas kõigest 25. Olen sündinud 15. augustil 1918. aastal (15. VIII 1918). Esimene rong Tallinnast Tartu saabus 21. augustil 1876. aastal. X Eesti laulupidu (ülemaaline) peeti 23., 24. ja 25. juunil 1933. aastal.*

Arvsõnad jagunevad kahte päaliiki: a) põhiarvud ehk kardinaalid (*kaks, seitse, sada; viis tuhat, kolmsada nelikümmend kaheksa*), mis väljendavad teatavat hulka (vastates küsimusele: mitu? kuipalju?); b) järgarvud ehk ordinaalid (*kolmas, kümnes, sajas, tuhandes, viiesaja kolmekümne kuues*), mis määravad järjekorda (küsimus: mitmes?).

Märkus. A r a a b i a numbriga märgitud järgarvu järele asetatakse punkt: näit.: 5. klass, 7. päev, 8. korral (vrd. 8 [= kaheksal] korral), 30. augustil 1932. a. jne.

R o o m a numbrite järele punkti ei asetata: V klass, X päätükk, 30. VIII 1932. a. jne.

108. Lihtarvud.

Põhiarvud	Järgarvud
1 üks (ühe)	<i>esimene</i> (esimese)
2 kaks (kahe)	<i>teine</i> (teise)
3 kolm (kolme)	<i>kolmas</i> (kolmanda)
4 neli (nelja)	<i>neljas</i> (neljanda)
5 viis (viie)	<i>viies</i> (viienda)
6 kuus (kuue)	<i>kuues</i> (kuuenda)
7 seitse (seitsme)	<i>seitsmes</i> (seitsmenda)
8 kaheksa (kaheksa)	<i>kaheksas</i> (kaheksanda)
9 üheksa (üheksa)	<i>üheksas</i> (üheksanda)
10 kümme (kümne)	<i>kümnes</i> (kümnenda)
100 sada (saja)	<i>sajas</i> (sajanda)
1 000 tuhat (tuhande)	<i>tuhandes</i> (tuhandenda)
1 000 000 miljon (miljoni)	<i>miljones</i> (miljonenda)

Ühesõnalised arvsõnad on lihtarvud. Järgarvud erinevad põhiarvudest üldiselt tunnuse -s (ains. nimetavas) kaudu, millel ains. o m a s t a v a s vastab -nda (viies — viienda). Järgarvu moodustamisel liidetakse see tunnus vastava põhiarvu (ains.) o m a s t a v a l e käändeile; näit.: kuue — kuues, kuuenda; saja — sajas, sajanda; tuhande — tuhandes, tuhandenda jne.

Põhiarvude üks ja kaks järgarv on erineva tüvega: *esimene*, *teine*; sõnal *kolmas* on põhiarvu tüve lõppvokaali e asemel a (vrd. kolme); sõnal *miljones* ja suuremail on põhiarvu tüvevokaali i asemel järgarvus e (vrd. miljoni) jne.

Märkus. Põhiarvudel *esimene* ja *teine* on ka põhiarvutüvelised rööpvormid *ühes* ja *kahes*, missugused on tarvitavad ainult lihtarvudes (kahekümne ühes, kolmekümne kahes).

109. Liitarvud. Nende kokku- ja lahkukirjutamine.

Põhiarvud	Järgarvud
11 üksteist(kümmend)	ühetekümnes
19 üheksateist(kümmend)	üheksateistkümnes
20 kakskümmend	kahekümnes
90 üheksakümmend	üheksakümnes
100 (üks) sada	(ühe)sajas
200 kakssada	kahesajas
900 üheksasada	üheksasajas

Liitarvud on ühesõnaliste arvsõnade, lihtarvude ühendid, rühmad (näit. kolmsada kuuskümmend kuus). Liitarvude osistest kirjutatakse **kokku**: arvsõnad **11—19, kümned** ja **sajad** neid määravate arvudega (**1—9** juurdekuuluvate *kümnete* ja *sadadega*; näit.: *seitsekümmend, viissada*). Muud liitarvu-osised (põhiarvus kui ka järgarvus) kirjutatakse üksteisest **lahku**; näit.: *nelikümmend kolm (43), seitsesada kaheksakümmend üks (781), tuhat üheksasada kolmkümmend kaks (1932), tuhande üheksasaja kolmekümne teine (1932.), kakskümmend neli tuhat üheksasada kuuskümmend viis (24 965), kaks miljonit nelisada kuuskümmend kaks tuhat viissada kolmkümmend seitse (2 462 537)* jne.

Liitjärgarvudes on tunnusega **-s, -nda** ainult viimane arvosis: eelmised on vastava põhiarvu ains. omastavas käändes (välja arvatud sõna *teist*, mis ei muutu); näit.: *üheksateistkümnes, kaheksasaja neljakümne kolmas, viie tuhande kahesaja kolmekümne üheksas* jne.

Märkused. Põhiarvudel **11—19** on ains. nimetavus kaks kuju: *pikem (kaksteistkümmend)* ja *lühem (kaksteist)*.

Tuhanded ja suuremad arvud kirjutatakse neid määravaist arvudest **lahku** seepärast, et neid määravad arvud võivad olla mitmekohalised, missugused esinevad omavahel **lahus**; näit. *viissada viiskümmend viis tuhat*. Kui kirjutaksime kokku tuhanded neid määravate ühekohaliste arvudega (*5 000*), siis järjekindluse pärast peaksime kirjutama kokku ka tuhanded neid määravate mitmekohaliste arvudega (*555 000*). Ometi esineb *viissada*

viiskümmend viis (kui tuhandeid määrav arv) ise kolmes sõnas. (Sadu määravad arvud on ainult ühekohalised. Seepärast nende kui ka kümnete juurde kuuluvate ühikute kokkukirjutamiseks ei ole takistusi.)

110. Arvsõnade deklinaerimine.

Lihtarvud deklinaeruvad reeglipäraselt nagu muudki noomenid.

Vaatleme ning peame meeles järgnevate näidete abil lihtarvude deklinaerimist.

Põhiarv.

12 635

Nimet. *kaksteist(kümmend) tuhat kuussada kolmkümmend viis*

Omast. *kaheteistkümne tuhande kuuesaja kolmekümne viie*

Osast. *kaht[e]teistkümmend tuhat kuutsada kolmkümmend viit*

Sisseütli. *kaheteistkümne tuhande kuuesaja kolmekümne viiesse ~ viide*

Seesütli. *kaheteistkümne tahande kuuesaja kolmekümne viies*
jne.

Järgarv.

12 635.

Nimet. *kaheteistkümne tuhande kuuesaja kolmekümne viies*

Omast. *kaheteistkümne tuhande kuuesaja kolmekümne viienda*

Osast. *kaheteistkümne tuhande kuuesaja kolmekümne viiendat ~ viiet*

Sisseütli. *kaheteistkümne tuhande kuuesaja kolmekümne viiendasse*

Seesütli. *kaheteistkümne tuhande kuuesaja kolmekümne viiendas*
jne.

Põhiarvudel käänduvad kõik arvosised pääle sõna *teist* (ains.) nimetavas, omastavas ja osastavas (*kahtteistkümmend tuhat kuutsada kolmkümmend viit*), muis kään-

deis käändub ainult **viimane** arvosis, kusjuures eelmised osised on omastavas käändes (*kahe-teistkümne tuhande kuuesaja kolmekümne viiesse - viide*).

Järgarvudel deklioneerub ainult **viimane** (tunnusega) arvosis; eelmised osised on vastava põhiarvu ainsuse omastava kujul (liitjärgarvu algkujul: *kaheteistkümne tuhande kuuesaja kolmekümne viiendat - viiet*; *tuhande üheksasaja kolmekümne teisel*).

Märkus. Liitarvudes 100, 1 000 jne. jäetakse sõnaliselt tähistamises sageli „üks“ sõnaga märkimata. Ametlikkudes ürikutes arvude kirjutamisel kirjatähi tuleb täpsuse mõttes märkida ometi „ükssada, üks tuhat“ jne.

111. Harjutusülesanne.

1) Kirjutada väike mälestis, reisikirjeldis või kroonika, kus esineks rohkesti arvsõnu — põhi- ja järgarve — mitmesuguseis eri käändeis.

2) Kirjutada järgnevad numberarvud sõnadega (ning harjutada nende deklioneerimist):

a) 15; 78; 846; 3 254; 45 129; 10 217 365;

b) 8 aastat; 10 kuud; 5. õppeaasta; 23 õpilast; 23. õpilasele; lk. 412; 142. lk.; a. 1217; 1517. a.; a. 1704; 1914. a.; 5 641.; 11 837; 2 354 768.

III. Pöörd sõnad ehk verbid.

Pööramine ehk konjugeerimine.

112. Tuli siis „Kalevipoeg“ kapist võtta, lehitse ja otsida mõned üldtuttavad, kõigi rahvuslikke hingekeeli **helisema panevad** read, et kättega nendele **toetudes tundmatul pinnal edasi saada**. Juba kolmandat päeva ei tohtinud naine kirjutustoa ligidal **kõndida**, kõvasti **hingata** või jalga üle ukse sisse **pista**, kui mees sügavais mõtteis **viibis**, aeg-ajalt mõne rea **ettejuhtuvale paberile kirjutas** ja tundide kaupa **liikumata istus**. Kuid mõtted aina **ähvardasid** pilvedena taeva äärel

juba mitmendat päeva, pääle nad ei tulnud, seisid kipskujudena eemal ja tegid oma elutusega kogu meeoleolu hangunuks. Piibel ei andnud ka midagi võrdlusekski, mälestussambaid tol ajal ei avatud, oli ainult kuldvasikas, mida kummardati, ja see oli aher. — Rutem kui muidu oli tal pühapäevane jutlus valmis ja kirikuraamatud korda seatud, pikemalt kui harilikult pidas ta kõnetunnil käijaid kinni, pärides nende elu-olu, olles harilikult lahke, ja kui kõik tehtud, istus laua taha oma kõnet hauduma. Kuid just siis tuli meelde, et on viimne aeg konsistooriumile kiri kirjutada ühe abielulahutuse puhul või naisele näpunäiteid anda lapse kasvatamises.

(J. Semper.)

Eelolevas katkendis on kõik pöörd sõna vormid (ka pöörd sõnast tuletatud käänd sõnad) trükitud jämendatult. Nagu näeme, esinevad pöörd sõnad väga mitmesugustes vormides. Pöörd sõnade vormimuutmist nimetatakse pööramiseks ehk konjugeerimiseks.

113. Pöörd sõna jaotus tegevuslaadi järgi.

Verbid avaldavad eseme või olendi tegevust (võtta, lehitseda, otsida, kõndida, kirjutas, kummardati) või olundit (viibis, seisid, saada) ning jagunevad tegevuslaadilt kahte liiki:

1) Pastor kirjutas mõne rea. Piibel ei andnud ka midagi võrdlusekski. Mälestussambaid tol ajal ei avatud. Kummardati kuldvasikaid. Ta pidas kõnetunnil käijaid kinni. Istus laua taha oma kõnet hauduma jne.

Neis näiteis on tegevus sihitud tegevuse sooritajast väljapoole, mõnele asjale või olendile, s. o. tegevus on sihiline. Sääraseid tegijast väljapoole sihitud tegevust väljendavaid verbe nimetatakse sihilisteks ehk transitivseteks verbideks.

2) Mees viibis sügavais mõtteis. Ta istus tundide kaupa liikumata. Mõtted seisid kipskujudena eemal. Oldi harilikult lahke. Kuid siis tuli meelde . . . jne.

Viimaseis näiteis tegevus ei ole sihitud väljendajast väljapoole, vaid avaldub väljendajas endas, s. o. tegevus on sihitu. Verbe, mille tegevus avaldub väljendajas endas, nimetatakse **sihituteks** ehk **intransitiivseteks** verbideks.

Pöördmuted.

Pöörded ja arv. Pöördelõpud.

114. Võrdleme näiteid:

Ainsus.

1. pööre :	<i>mina olen,</i>	<i>olin,</i>	<i>oleksin</i>
2. " :	<i>sina oled,</i>	<i>olid,</i>	<i>oleksid</i>
3. " :	<i>tema on,</i>	<i>oli,</i>	<i>oleks</i>

Mitmus.

1. pööre :	<i>meie oleme,</i>	<i>olime,</i>	<i>oleksime</i>
2. " :	<i>teie olete,</i>	<i>olite,</i>	<i>oleksite</i>
3. " :	<i>nemad on,</i>	<i>olid,</i>	<i>oleksid</i>

Pöörsõna esineb kolmes pöördes ehk persoonis: 1. pööre väljendab isiku tegevust, kes kõneleb (*mina olen, meie oleme*); 2. pööre — kellega kõneldakse (*sina olid, teie olite*); 3. pööre — kellest kõneldakse (*tema oleks, nemad oleksid*).

Pöörsõna muuted esinevad nagu noomenidki kahes arvus: ainsuses (singularis), kui kõne on ühe isiku (või olendi) tegevusest (*olin, oli*), ja mitmuses (pluuralis), kui kõne on mitme isiku (või olendi) tegevusest (*olete, oleksid*).

Esimese pöörde lõpp on ainsuses **-n** (*olen, olin*), mitmuses **-me** (*oleme, olime*); teise pöörde lõpp on ainsuses **-d** (*oled, olid*), mitmuses **-te** (*olete, olite*); kolmas pööre on lõputa (*on, oli, olid*); mitmuses lõpeb kolmas pööre mitmuse tunnuse **d**-ga (*olid, oleksid*).

A j a d.

115. Võrdleme järgnevate sõnade tähendust ja kuju: *elame, kuulan, õpid, kirjutate, kirjutavad* (praegu

või tulevikus), *kirjutatakse*; *tuli, viibis, kirjutas, istusin, ähvardasid, seisid, nägime, olime, kummardati, tehti*.

Eraldame neist näiteist sõnakujud, mis avaldavad nüüdset, praegust (või ka tulevast) tegevust: *elame, kuulan, õpid, kirjutate* jne. Näiteist „*tuli*“ alates muud vormid väljendavad varemast, ennemini sündinud tegevust.

Pöörd sõna muuted, mis väljendavad nüüdset, kestvat (või ka tulevast) tegevust, moodustavad **oleviku** ehk **preesensi** (*elab, tulevad, õpime, kirjutatakse*). Olevikku iseloomustavad sõnaosakesed **-b, -va** (esinevad ainult 3. pöördes) ja **-kse**, mida kutsutakse **oleviku tunnusteks** (*tuleb, tulevad, õpib, õpivad, tunnukse, ehitatakse, kirjutatakse*).

Märkus. Tuleviku ehk futuurumi erist kujud eesti keeles ei ole. Tulevast tegevust avaldatakse oleviku vormidega.

Pöörd sõna muuteid, mis väljendavad varemast, möödunud tegevust, nimetatakse **mineviku** ehk **preteeritumi** muuteiks. Minevikku võib kujundada ühe või mitme pöördvormi abil (*õppisin, olen õppinud, olin õppinud*; vt. liitmuuteid; ptk. 121). Ühesõnalist preteeritumi (*õppisin*) nimetatakse **lihtminevikuks** ehk **imperfektiks**. Imperfekti iseloomustavad sõnaosakesed **-si-** või **-i-**, mida kutsutakse **imperfekti tunnusteks** (*elasin, ehtasite, õppisime; tuli, ehitati, õpiti*).

Märkus. Ainsuse kolmandas pöördes on mineviku tunnuse **-si-** asemel **-s** (*elas, kirjutas*).

116. Harjutusülesanne.

Kirjutada järgnev tekst eesti keele vihikusse ning eraldada pöördelõpud püstkriipsudega ja kriipsutada alla aegade (oleviku ja mineviku) tunnused.

Puust riista nikerdamisel lendab puusepalt laaste ta töötoa põrandale. Üks pühib nad uksest välja, teine viskab ahju põlema, kolmas annab lastele mängukannideks. — Tean, et te mind kõrvale juhite, mind sageli tühja laande

saadate, mind umbkotti ajate... Kuid sa oled ka liiga lähedale tikkuv sõber, oled päalekäiv seltsimees, kes ikka ennast meelde tuletab, ja sunnid mind kõike sinu valguses nägema. Sa nagu kiideldes kiidad kõik oma olevat. Lõo paned päeval end ülistama, ja öösi hõiskab ööbik su meelehääks ja kägu kukutad sa niihästi öösi kui päeval. Kuid mind sa väsitad ja äratad mus sageli soovi sinust vabaneda. — Kui tuiskaksid jälle lund teedele, mida mööda kõige maailma reisimehed nii uhkesti kella ja kuljustega sõidavad ja hüüavad ja hõilavad; ja tee äärile, mida nad üksteisest mööda püüdes sõtkuvad; ja maantee kraavidesse, kuhu nad vägevas võistluses veerevad ja mille valgeid hangi nad uperkuuti kukkudes tallavad... (Juhani Aho.) — Kui jõulud hakkasid tulema, siis oli hääd. Esiti ikka sunniti meid jõululaule pähe õppima, et muidu jõulud ei tule. Aga kui jõulud juba ligi said ja vanaema Joosepi uue salli valmis sai, siis ei olnud temal enam aega õpetada ja me võisime teha, mis aga ise tahtsime. — Siis olid kõik inimesed hääd. Sule omad leppisid meie rahvaga ära, ja nende ema ja meie ema lasksid kahe pääle kokku kuue kopika eest loorberilehti ja vürtsi tuua, et sedasi tuleb odavam. Pärast lugesid siis lehed ja vürtsiterad pooleks. Ja kui nende ema kalja valmis sai, siis tõi toobiga meile ka mekkida, ise ütles. . . (J. Parijõgi.)

Kõneviisid.

117. Võrdleme järgnevate verbide tähendust ja kuju:

Ma ostan [kindlasti; vististi] *raamatu*, sa *ostsid* *raamatu*; ta *ostaks* *raamatu* [kui oleks raha], me *ostaksime* *raamatu*; *ostke* *raamat*, *ostetagu*; *homme ostetavat* *raamat*; *küsite*; *küsite*; *küsigem*; *küsite*; *põlen*; *põleksid*, *põleks*; *põlegu*; *põlevat*.

Kõneviise ehk mooduseid on pöördsonal neli:

1) **Kindel kõneviis** ehk **indikatiiv** (*ostan*, *ostsid*, *küsite*) väljendab mingit tõeliselt sündivat (*põlen*) või

sündinud (*ostsid*) tegevust. Sel kõneviisil puudub tunnus.

2) **Tingiv kõneviis** ehk **konditsionaal** (*ostaksin, küsiks site, laulaks*) tähistab teatavalt tingimusil sündida võivat tegevust. Selle kõneviisi tunnuseks on **-ksi-** (*ostaksime*).

Märkus. Tunnus **-ksi-** asetseb sõna tüve ja pöördelõpu või mitmuse tunnuse vahel: *põle|ksi|n, põle|ksi|me; laula|ksi|d, [laula|ksi|te, laula|ksi|d (nad).*

Tingiva kõneviisi pöördelõputa vormides esineb **-ks-** tunnus: *saaks, paluks, hakataks, õpitaks, lauldaks.* (Vt. lõppkadu; ptk. 48.)

3) **Käskiv kõneviis** ehk **imperatiiv** (*ostke, küsigem, põlegu, ostetagu*) väljendab käsku või soovi, et mingi tegevus sünniks.

Jälgime käskiva kõneviisi tunnuseid:

Ains. 1. pööre : puudub

2. pööre : *püsi, laula, osta*

3. pööre : *püsigu, laulgu, ostku*

Mitm. 1. pööre : *püsigem, laulgem, ostkeme*

2. pööre : *püsigu, laulge, ostke*

3. pööre : *püsigu, laulgu, ostku*

Käskiva kõneviisi ainsuse esimene pööre puudub, teises pöördes tunnus puudub (*osta*), kolmandas pöördes (nii ainsuses kui mitmuses) esineb käskiva kõneviisi tunnuseksena **-gu, -ku**, mitmuse esimeses ja teises pöördes on käskiva kõneviisi tunnus **-ge, -ke**.

Märkus. käskiva kõneviisi mitm. 1. pöördes on pöördelõpp **-m** (näit. *püsigem*). Muud pöörded on lõputa.

4) **Kaudne kõneviis** ehk **relatiiv (modus obliquus)** (*ostetavat, põletavat*) avaldab mingi tegevuse kuulust, mis kolmanda isiku kaudu teada saadud (*ta leidvat tööd* [= keegi on ütelnud, et ta leidvat tööd]; *homme ostetavat raamat* [= keegi ütles mulle, et homme ostetakse]). Kaudse kõneviisi tunnuseks on **-vat**.

Märkus. Kaudsel kõneviisil pöördelõpud puuduvad.

118. Võrdleme järgnevate verbide tähendust ja kaju:

a) *Perenaised kasvatavad kanu; kalamehed püüdsid kalu; tuli hävitas talu; kütt laskis lindu; poiss püüdvat tetre; peremees ehitagu uus sild.*

b) *Taludes kasvatatakse kanu; järvest püüti kalu; hävitati talu; lasti lindu; püütavat tetre; ehitatagu uus sild.*

Pöördsõnal on kaks tegumoodi:

a) **Isikuline tegumood** ehk **personaal** (*kasvatavad* [perenaised]; *püüdsid* [kalamehed]) osutab teatavat isikut, kes midagi teeb või on mingis seisundis.

b) **Umbisikuline tegumood** ehk **impersonaal** (*kasvatatakse* [ei ole teada, kes kasvatab]; *püüti* [ei ole öeldud, kes on püüdja]) väljendab, et midagi tehakse või mingis seisundis olla kse, kusjuures tegija isik on määramata.

Umbisikulise tegumoe tunnus on *-da-, -ta-* (*saadakse, võidakse, lauldakse, hoolitsetakse, kasvatatakse*). Vokaali eel on *-da-, -ta-* asemel *-d-, -t-* (*joodi, toodud, hävitati, püütud*).

Märkus. Mõnel pöördtüübil *kse*-olevikus *da*-tunnuse *d* puudub; näit.: *juuakse, minnakse, ollakse, tehakse*.

119. Harjutusülesanne.

Kirjutada järgnev tekst eesti keele vihikusse ning eraldada kõneviiside tunnused püstkriipsudega ja kriiputada alla umbisikulise tegumoe tunnus.

Ja kuigi me kaua ei näeks seda, mida otsime, kuigi meie päevaratas meile oma ülimalt au ei avaldaks, kuigi see oma eesriide taga jälle hakkaks veerma oma peidupaiga poole, siis teame siiski, et ta on olemas . . .
— Lauluga sind, mu Soome, äratati unest, suured laulikud mängisid oma kannelt mu rahva kõrva ja esiisade vanad värsid ajasid une mu silmist. Arvasid neid oma lõbu

pärast häälitsevat, nad aga kandsid vaid kive kokku meie ühise pesa põhjendamiseks ja andsid ande isamaa altarile. Näen oma soome lauljate parve tiibu kohendavat, näen neidusid ja valgemuitsilisi noormehi tõusvat ja saludesse ruttavat. — Pakis lossi litsunud pabeross ja taskus määr-dunud sigar tõugatakse hooletult hammaste vahele, süüda-takse kähku ja visatakse pooleli põlenult ilma aukartuseta põrandale. — Mul oleks väike tuba, kus üksi elutseksin, kass ajaks ahju pääl nurru, kilk sirtsuks koldes ja nukker kuu paistaks mööda lumewälju ja jääkillud aknas säraksid — sääl tahaksin olla. Kedagi ei kutsuks ma enda juurde, kes segavalt mulle meelde tuletaksid möödunud aegu. (Juhani Aho.) — Vasarad meil vuhisegu, ääsi tuli tuhisegu! Süsi kandke hoogu andke, lõõtsa, poisid, vajutage, leeki, leeki õhu-tage! (G. Suits.) — Mu Jumal sind kaitsku ja kandku, sull' rahu ja õnnistust andku, ta arm olgu sinuga! (M. Under.)

Pöördelised ja käändelised muuted.

120. Mõningaid pöördõna muuteid on võimalik kää-nata; näit.: *elama, elama-s, elama-st, elama-ta; õpitava, õpitava, õpitava-t, õpitava-sse* jne. Neid käänatavaid pöördõna muuteid nimetatakse **käändellisteks** ehk **infiniit-seteks** muudeteks. **Pöördelisi** ehk **infiniitseid** muuteid, näit. *lugesin, loetakse, loeti* jne., ei ole võimalik käänata, sest nad väljendavad mingi asja või olendi tegevust või olukorda.

Pöördõnal on järgmised käändelised muuted:

a) Kaks tegevusnime ehk infinitiivi.

1) I. ehk **ma-tegevusnimi**; näit.: *Hakkas lugema. Puhkes nutma. Heitis puhkama. Läks jalutama. Tuli jalutamast. Olen söömata. Peaks tehtama tööd: kün-tama, külvatama ja lõigatama.*

Jä m e n d a t u d sõnakujud on **ma-tegevusnimed**. Tege-vusnime tunnuseks on **-ma**. **ma-tegevusnimi** esineb lõputa sisseütleva käändena (*töötama*) ning omab veel

harilikult seesütlevat, seestütlevat ja ilmaütlevat kääned (*töötamas, töötamast, töötamata*).

Märkus. Viimasel ajal tarvitatakse pääle nende *ma*-infinitiivi käänete veel saava käände vormi; näit.: *töötamaks* [= (selleks) et töötada], *leidmaks* [= et leida]. *Me sööme elamaks, ent ei ela söömaks.*

2) 2. ehk *da*-tegevusnimi; näit.: *Me tahame töötada, supelda, tantsida, hüpata ning karata. Tarvis on tulla, võita ja minna. Õnnetus ei taha hüüda tulles.*

Jä mendatud sõnakujud on *da*-tegevusnimed. Tegevusnime tunnuseks on *-da, -ta*. See tegevusnimi esindab muistse sihtiva (latiivi) käände kuju ning omab veel seesütlevat kääned (*tulles, rabeldes, käies, hüpates*), kus infinitiivi tunnuse *a*-hääliku asemel on *e*: „*Isamaa ilu hoieldes* [vrd. *hoielda*], *vaenlaste vastu võideldes varisesid vaprad vallad...*“ („Kalevipoeg“.)

Märkus. Mõnes pöördtüübis esineb infinitiivi tunnuse *-da* asemel *-la, -na, -ra* või *-a*; näit.: *tulla, minna, surra, käia, teha, anda* jne.

b) **Kaks kesksõna** ehk partitsiipi.

1) **Oleviku kesksõna**; näit.: *Langevad lehed on koltunud. Säravad tähed on kaunid. Õpitav ülesanne ei ole raske. See otsus on vastuvõetav.*

Jä mendatud sõnakujud on oleviku kesksõnad. Oleviku kesksõna tunnuseks on ains. nimetavas *-v*, ains. omastavas *-va* (*särav — särava*).

2) **Mineviku kesksõna**; näit.: *Langenud lehed lammasid poris. Võidelnud vaenlased tegid rahu. Õpitud ülesanne oli kerge. Vastuvõetud otsus oli kasulik. Käsitletud küsimus sai selgeks. Saadud rahaga ostsin pruugitud raamatu.*

Jä mendatud sõnakujud on mineviku kesksõnad. Mineviku kesksõna tunnuseks isikulises tegumoes on *-nud*, umbisikulises tegumoes *-t-ud, -d-ud* (*langenud, õpitud, õmmeldud*).

Märkus. Isikulise tegumoe mineviku kesksõna tunnuseks võib vokaali järel esineda ka lühenenud kuju *-nd*: *loond, teind, kirjutand* (vrd. sisekadu; ptk. 47).

Umbisikulise tegumoe mineviku kesksõna tunnuseks on õieti **-ud**; **-t-**, **-d-** (esimene *t*-ollus) on tegumoe tunnus.

c) **Kaks teonimisõna** ehk verbaalsubstantiivi.

1) **Teonimi**; näit.: *Harjutamine teeb meistriks. Eksimine on inimlik. Kordamine on õppimise ema.*

Jämendatud sõnakujud on teonimed, mille tunnuseks on **-mine**.

2) **Tegijanimi**; näit.: *Kus tegijaid, sääl nägijaid. Püüdja heitis õnge jõkke.*

Jämendatud sõnakujud on tegijanimed, mille tunnuseks on **-ja-**.

Märkus. Oleviku kesksõna ja teonimisõnad deklioneeruvad reeglipäraselt nagu muudki noomenid. Mineviku kesksõna juurdekuuluva käändsõna eel ei käändu, st. esineb muutumatult ains. nimetava kujul (vt. ptk. 138).

Pöördõna liitmuuted.

121. Seni vaatlesime pöördõna liitmuuteid (ühest sõnast koosnevaid vorme). Kuid pöördõnal on veel muuteid, mis ei moodustu ühest, vaid kahest ja kolmest sõnast. Näit.: *olen kirjutanud, oled õppinud, on tehtud, oleme rääkinud, olite käinud, oleksime oodanud, olgu mindud, olevat loodetud, on lauldud, oli oldud* jne. Need pöördõna **olema** ja mineviku kesksõna abil moodustatud muuted on verbi liitmuuted.

a) Kui pöördõna **olema** on olevikus, näit. *olen õppinud, olete lugenud*, siis moodustub **täisminevik** ehk **perfekt**.

b) Kui pöördõna **olema** esineb (liht)minevikus, näit. *olin kirjutanud, olime võimelnud*, siis moodustub **enneminevik** ehk **pluskvamperfekt**.

Märkus. Neil liitmuuteil pöördub ainult sõna **olema**, kuna juurdekuuluv kesksõna on muutumatu: *olen töötanud, oled töötanud, on töötanud, oleme töötanud* jne.; *olin puhanud, olid puhanud* jne. Käskivas kõneviisis esineb liitmuuteil ainult 3. pööre (täisminevikus): *olgu palunud, olgu tehtud*. (Vt. pööramisnäidist; ptk. 125.)

122. Võrdleme järgnevaid kõnevorme:

a) *Õpilane läks kooli. Sūgis on tulnud. Sajab vihma. Linnud lendlevad. Pimeneb. Vaatasime pilte. Oleksime rutanud. Minge nüüd! Laske laulu. Tütarlaps laulvat ilusasti. On tehtud. Maitsev roog.*

b) *Mina ei soovi. Poiss ei ole joosnud. Tantsu ei harrastata. Ei soovitaks seda. Ei olnud tehtud. Ära näita nuttu! Ärgu oodatagu õhtut! Ei olevat naerdud. Ei saadavat aru. Tal polevat usku endasse. Pole kuulda olnud. Mittemaitsev jook.*

Pöördsõna vormistikus eristatakse **kaks kõnevormi: jaatav ja eitav kõne**. Jaatav kõne väljendab, et mingi tegevus või olund sünnib, eitav kõne kinnitab sellel mittesündimist.

123. Eitava kõne moodustamine.

Eitav kõne moodustatakse eituspartiklite **ei, ära, mitte** abil. **Ei** ja **ära** tarvitatakse pöördeliste muudete eitusvormi moodustamiseks (**ei rutta, ei muretseks, ei lugevat; ära vaidle, ärge|*m* tülitsege|m; ei saavutata, ei mõistetak, ei tuntavat**), **mitte** on tarvitusel käändeliste eitusmuudete moodustamiseks (**mitte söömata, mitte lubada, mittemaitsev, mittelahendatav, mittelubatud, mitteelamine, mittevalija**).

Abisõna **ei** ja **mitte** on muutumatud. Sõna **ära** pöördub käskiva kõneviisi oleviku vormides ühes juuresoleva pöördsõnaga (**ära tule, ärgu tulgu, ärge|*m* tulge|m, ärge tulge** jne. Eitavas kõnes pöördelõpud puuduvad (**ei sõida, ei sõidaks, ei ole sõitnud**) välja arvatud käskiva kõneviisi 1. pööre mitmuses, kus on pääle pöördsõna **pöördelõpp** eitusõnalgi (**ärge|*m* tulge|m, ärge|m paluge|m**).

Märkus. Mõnede **ei**-liitmuudete rööpvormideks tarvitatakse ka liitvorme: **pole** (varem: *ep ole*; vrd. *ep ole mulle ühtegi vaja*; ptk. 29) = *ei ole*, **polnud** = *ei olnud*, **poleks** = *ei oleks*, **polevat** = *ei olevat*, **polda** = *ei olda*, **poldud** = *ei oldud*.

124. Harjutusülesanne.

Kirjutada järgnev tekst eesti keele vihikusse ning eraldada tegevusnimede ja teonimisõnade tunnused püstkriipsudega, tõmmata kesksõnade tunnustele kriips alla ja märkida eitav kõne lainelise joonega.

Nagu mutimulla mustav hunnik lõmitab hurtsik pere-mehe põldude serval, vainu ääres. Valendav, siretav lume-ümbrus teeb ta veel tuhmimaks ja tahmasemaks, kui ta juba muidugi on. Ta suitsunud katus seisab tortis ja sassis taeva poole, ta lünguväjunud seinad vaatavad nagu kurtse ja nurisedes ringi, et kas keegi ei tuleks ja inimesed ta põdurast sisikonnast välja ei ajaks, sest aeg on käes, et elatanud pesake väsinult ja jõuetult kokku langeb, — ta ei jaksa ju enam seista! (Ed. Vilde.) — Sellel noormehel ei olnud nende endise pojaga päältnäha mingit ühist, isegi otse kardetav oli seda õrna pehmet kätt karedasse pihku võtta. Teaduslikult ei või seda ära seletada ja kõik, mis pole seletatav, ei ole ka uskumisväärne. (J. Mändmets.) — Kord tulnud mees hilja õhtul laadalt ja näinud tee ääres puu najal täistopitud heinakotti. Kohe tulnud mehel himu see ära võtta. Vaadanud vilksti ümber — kedagi pole lähedal nägemas olnud. Roninud siis vankrilt maha, tahtnud kotti kaenlasse võtta ja ära tuua. Nüüd olnud aga lugu lahti! Kott käänanud mehe maha ja asunud ise põigiti pääle, olnud nii kõvasti mehe pääl, et mees pole kuidagi alt ära pääsenud, küll rabelnud siia ja sinna. Mitu tundi rabelnud. Siis hakanud viimaks kotti paluma ja lubanud varguse-ameti hoopis maha jätta, kui aga nüüd eluga pääseks. (J. Parijõgi.) — Nad on ära tundnud oma soonte sitkuse, ja säääl, kus teiste selgroog oleks katki raksatanud, säääl on nende selgroog vaid tugevamaks läinud. Labidas on olnud nende mõök ja sellega on nad endile maa vallutanud, mis võitjagi on nende omaks tunnistanud. Mis nimeline ta iganes on olnud, kas rääkis ta rootsi, taani või vene keelt, võitluse lõpptulemus vallutajate vahelisis võitlusis oli see, et

lahinguväli jäi soomlasile endile. Võõrsilt tulnud uudiselanikele on see olnud liiga kõva pähkel purra. Kui me teda võõrale pakuksime ja ütleksime: „siin on ... tule ja võta!“ ei oleks temast siiski selle võtjat. (Juhani Aho.)

125. Pööramisnäidis¹⁾.

Isikuline tegumood (personaal).

Pöördelised (finiitsed) muuted.

Kindel kõneviis (indikatiiv).

Olevik (preesens) ja tulevik (futuurum).

Ainsus.	1. p.	<i>ole n</i>	<i>palu n</i>
	2. p.	<i>ole d</i>	<i>palu d</i>
	3. p.	<i>on</i>	<i>palu b</i>
Mitmus.	1. p.	<i>ole me</i>	<i>palu me</i>
	2. p.	<i>ole te</i>	<i>palu te</i>
	3. p.	<i>on</i>	<i>palu va d</i>

Lihtminevik (imperfekt).

Ainsus.	1. p.	<i>oli n</i>	<i>palusi n</i>
	2. p.	<i>oli d</i>	<i>palusi d</i>
	3. p.	<i>oli</i>	<i>palus</i>
Mitmus.	1. p.	<i>oli me</i>	<i>palusi me</i>
	2. p.	<i>oli te</i>	<i>palusi te</i>
	3. p.	<i>oli d</i>	<i>palusi d</i>

Täisminevik (perfekt).

Ainsus.	1. p.	<i>ole n</i>	} <i>ole n</i> }	} <i>palunud</i> }	
	2. p.	<i>ole d</i>			} <i>ole d</i> }
	3. p.	<i>on</i>			
Mitmus.	1. p.	<i>ole me</i>	} <i>ole me</i> }	} <i>palunud</i> }	
	2. p.	<i>ole te</i>			} <i>ole te</i> }
	3. p.	<i>on</i>			

Enneminevik (pluskvamperfekt).

Ainsus.	1. p.	<i>oli n</i>	} <i>oli n</i> }	} <i>palunud</i> }	
	2. p.	<i>oli d</i>			} <i>oli d</i> }
	3. p.	<i>oli</i>			
Mitmus.	1. p.	<i>oli me</i>	} <i>oli me</i> }	} <i>palunud</i> }	
	2. p.	<i>oli te</i>			} <i>oli te</i> }
	3. p.	<i>oli d</i>			

1) Näidises esitatakse ainult jaatav kõne; eitava kõne moodustamist vt. ptk. 123. (Tunnused on jämendatud trükiga.)

Tingiv kõneviis (konditsionaal).

Olevik (preesens) ja tulevik (futuurum).

Ainsus.	1. p.	<i>oleksi n</i>		<i>paluksi n</i>
	2. p.	<i>oleksi d</i>		<i>paluksi d</i>
	3. p.	<i>oleks</i>		<i>paluks</i>
Mitmus.	1. p.	<i>oleksi me</i>		<i>paluksi me</i>
	2. p.	<i>oleksi te</i>		<i>paluksi te</i>
	3. p.	<i>oleksi d</i>		<i>paluksi d</i>

Täisminevik (perfekt).

Ainsus.	1. p.	<i>oleksi n</i>	} <i>olnud</i>	<i>oleksi n</i>	} <i>palunud</i>
	2. p.	<i>oleksi d</i>		<i>oleksi d</i>	
	3. p.	<i>oleks</i>		<i>oleks</i>	
Mitmus.	1. p.	<i>oleksi me</i>	} <i>olnud</i>	<i>oleksi me</i>	} <i>palunud</i>
	2. p.	<i>oleksi te</i>		<i>oleksi te</i>	
	3. p.	<i>oleksi d</i>		<i>oleksi d</i>	

Käskiv kõneviis (imperatiiv).

Olevik (preesens) ja tulevik (futuurum).

Ainsus.	1. p.	—	—
	2. p.	<i>ole</i>	<i>palu</i>
	3. p.	<i>olgu</i>	<i>palugu</i>
Mitmus.	1. p.	<i>olge m</i>	<i>paluge m</i>
	2. p.	<i>olge</i>	<i>paluge</i>
	3. p.	<i>olgu</i>	<i>palugu</i>

Täisminevik (perfekt).

Ainsus.	1. p.	—	—
	2. p.	} <i>olgu olnud</i>	} <i>olgu palunud</i>
	3. p.		
Mitmus.	1. p.	} <i>olgu olnud</i>	} <i>olgu palunud</i>
	2. p.		
	3. p.		

Kaudne kõneviis (relatiiv ehk modus obliquus).

Olevik (preesens) ja tulevik (futuurum).

Ainsus.	1. p.	} <i>olevat</i>	} <i>paluvat</i>
	2. p.		
	3. p.		
Mitmus.	1. p.	} <i>olevat</i>	} <i>paluvat</i>
	2. p.		
	3. p.		

Täisminevik (perfekt).

Ainsus.	1. p.	} olevat olnud }	} olevat palunud }		
	2. p.			[olnud]	[palunud]
	3. p.				
Mitmus.	1. p.	} olevat olnud }	} olevat palunud }		
	2. p.			[olnud]	[palunud]
	3. p.				

Käändelised (infiniitsed) muuted.

ma-tegevusnimi (I infinitiiv).

Sisseütl.	<i>olema</i>	<i>paluma</i>
Seesütl.	<i>olema</i> s	<i>paluma</i> s
Seestütl.	<i>olema</i> st	<i>paluma</i> st
Ilmaütl.	<i>olema</i> ta	<i>paluma</i> ta
(Saav.	<i>olema</i> ks [= et olla]	<i>paluma</i> ks [= et paluda])

da-tegevusnimi (II infinitiiv).

(Sihtiv)	<i>olla</i>	<i>paluda</i>
Seesütl.	<i>olle</i> s	<i>palude</i> s

Kesksõnad (partitsiibid).

Olevik	<i>olev</i>	<i>paluv</i>
Minevik	<i>olnud (olnu)</i>	<i>palunud (palunu)</i>

Teonimisõnad (verbaalsubstantiivid).

Teonimi	<i>olemine</i>	<i>palumine</i>
Tegijanimi	<i>olija</i>	<i>paluja</i>

Umbisikuline tegumood (impersonaal).

Pöördelised (finitiised) muuted.

Kindel kõneviis (indikatiiv).

Olevik (preesens) ja tulevik (futuurum).

<i>ollakse</i>	<i>palutakse</i>
----------------	------------------

Lihtminevik (imperfekt).

<i>oldi</i>	<i>paluti</i>
-------------	---------------

Täisminevik (perfekt).

<i>on oldud</i>	<i>on palutud</i>
-----------------	-------------------

Enneminnevik (pluskvamperfekt).

<i>oli oldud</i>	<i>oli palutud</i>
------------------	--------------------

Tingiv kõneviis (konditsionaal).
Olevik (preesens) ja tulevik (futuurum).

oldaks palutaks

Täisminevik (perfekt).

oleks oldud oleks palutud

Käskiv kõneviis (imperatiiv).

Olevik (preesens) ja tulevik (futuurum).

oldagu palutagu

Täisminevik (perfekt).

olgu oldud olgu palutud

Kaudne kõneviis (relatiiv ehk modus obliquus).

Olevik (preesens) ja tulevik (futuurum).

oldavat palutavat

Täisminevik (perfekt).

olevat oldud olevat palutud

Käändelised (infiniitsed) muuted.

ma - tegevusnimi (I infiniitiv).

Sisseütl. *oldama palutama*

Kesksõnad (partitsiibid).

Olevik *oldav palutav*

Minevik *oldud (oldu) palutud (palutu)*

126. Pöördsõna põhimuuted ja nende rakendus.

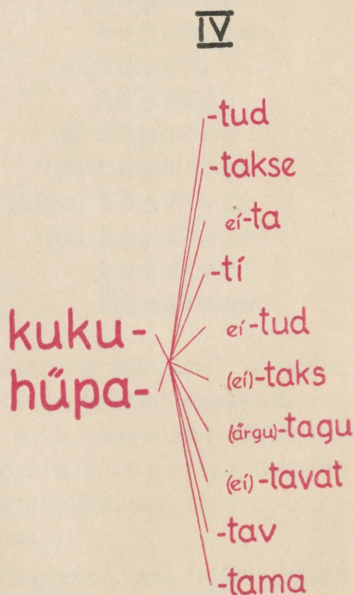
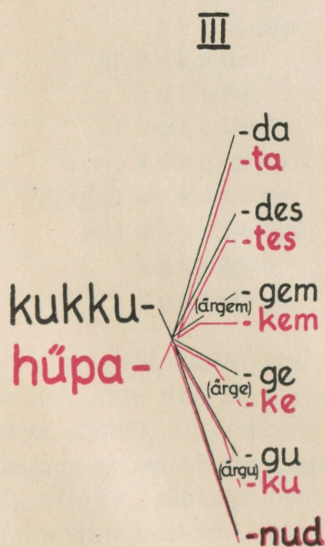
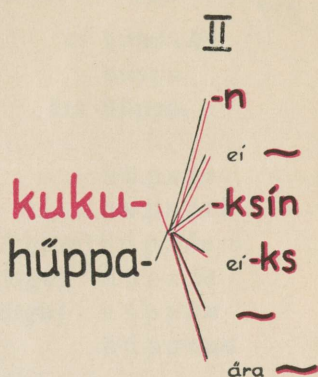
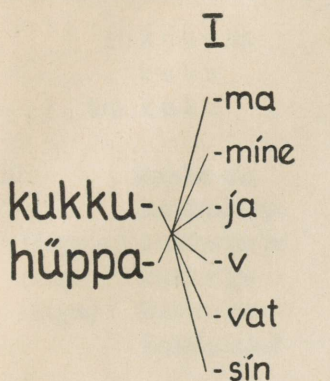
Võrdleme järgnevaid pöördsõnade muuterühmi.

Isikuline tegumood.

I	kukku:ma $\begin{pmatrix} -ma^s \\ -ma^{st} \\ -ma^{ta} \end{pmatrix}$	hüppa:ma $\begin{pmatrix} -ma^s \\ -ma^{st} \\ -ma^{ta} \end{pmatrix}$
	kukku:mine	hüppa:mine
	kukku:ja	hüppa:ja
	kukku:v	hüppa:v
	kukku:vat	hüppa:vat
	kukku:si n	hüppa:si n

PÖÖRDMUUDETE MOODUSTAMISE KAVAND

Kahesilbilised astmevaheldusega näidissõnad

■ tugev aste

■ nõrk aste

~ tüve asendusmärk

II	k u k u : n	$\begin{pmatrix} -d, -b \\ -me \\ -te, -va d \end{pmatrix}$	h ü p p a : n	$\begin{pmatrix} -d, -b \\ -me \\ -te, -va d \end{pmatrix}$
	ei k u k u :		ei h ü p p a :	
	k u k u : k s i n	$\begin{pmatrix} -d, - \\ -me \\ -te, -d \end{pmatrix}$	h ü p p a : k s i n	$\begin{pmatrix} -d, - \\ -me \\ -te, -d \end{pmatrix}$
	ei k u k u : k s		ei h ü p p a : k s	
	k u k u :		h ü p p a :	
	ära k u k u :		ära h ü p p a :	

III	k u k u : d a	h ü p a : t a
	k u k u : d e s	h ü p a : t e s
(ärge m)	k u k u : g e m	(ärge m) h ü p a : k e m
(ärge)	k u k u : g e	(ärge) h ü p a : k e
(ärgu)	k u k u : g u	(ärgu) h ü p a : k u
	k u k u : n u d	h ü p a : n u d

Umbisikuline tegumood.

IV	k u k u : t - u d	h ü p a : t - u d
	k u k u : t a - k s e	h ü p a : t a - k s e
	ei k u k u : t a	ei h ü p a : t a
	k u k u : t - i	h ü p a : t - i
	ei k u k u : t - u d	ei h ü p a : t - u d
(ei)	k u k u : t a - k s	(ei) h ü p a : t a - k s
(ärgu)	k u k u : t a - g u	(ärgu) h ü p a : t a - g u
(ei)	k u k u : t a - v a t	(ei) h ü p a : t a - v a t
	k u k u : t a - v	h ü p a : t a - v
	k u k u : t a - m a	h ü p a : t a - m a

Muuteid, mille abil saab moodustada teisi muuteid, nimetatakse põhimuuteiks. Nagu toodud muuterühmadest nähtub, on pöördsonal neli põhimuudet: isikulises tegumoes **-ma-tegevusnimi**, kindla kõneviisi oleviku 1. pööre, **da-tegevusnimi** ja umbisikulises tegumoes — mineviku kesksõna (**tud**-kesksõna).

I põhimuude, isikulise tegumoe **ma-tegevusnime** sisseütlev, on põhimuuteks sama tegumoe järgmistele vor-

midel: *ma*-tegevusnime muile käändeile, teonimisõnadel, oleviku kesksõnale, kaudse kõneviisi olevikule ja enamikus pöördtüüpides ka lihtminevikule.

Märkus. Sõnadel, millel *-ma* liitub konsonanttüvele (*jooks-ma, laul-ma, naer-ma, veen-ma*), lisandub oleviku kesksõna ains. nimetavas *-v* ette *-e-* (*jooksev, laulev, naerev, veenev*; omast. *jooksva, naerva* jne.).

Kahesilbilistel esmasilbivähtelistel *e*-tüvelistel sõnadel, millel on *i*-imperfekt, on tegijanimes tegijanime tunnuse *-ja* eel *e* asemel *i*: *olija, tulija, surija, tegija* (vrd. *olema — olin, tulema — tulin* jne.).

Mõnel *saama*-pöördtüubilisel sõnal moodustub erisugune lihtminevik; näit.: *looma — löin, sööma — söin* jne. (vt. ptk. 127).

II põhimuude, isikulise tegumoe **kindla kõneviisi oleviku** 1. pööre, on põhimuuteks sama tegumoe kogu kindla ja tingiva kõneviisi jaatavale ja eitavale olevikule (ja tulevikule) ning käskiva kõneviisi jaatava ja eitava kõne ainsuse 2. pöördele.

III põhimuude, ***da*-tegevusnimi**, on põhimuuteks sama tegevusnime seesütlevale käände, isikulise tegumoe käskiva kõneviisi ainsuse 3.-le pöördele ja kõigile mitmuse pöördeile — jaatavaile kui ka eitavaile, samuti sama tegumoe mineviku kesksõnale (*nud*-kesksõnale).

Märkus. Kui *da*-tegevusnimi lõpeb *-da*-ga, on käskiva kõneviisi tunnus *-ge, -gu*; lõpeb *da*-tegevusnimi *-ta*-tunnusega, siis on käskivas kõneviisis *-ke, -ku* (vt. ptk. 135).

Mõnel pöördtüubil (*saama, käima*) moodustuvad käskiva kõneviisi vormid (pääle ains. 2. pöörde) ühes *nud*-kesksõnaga 2. põhimuute teisesilbivähtelisest tüvest: *saame, käime, jooime — saagem, käige, joonud* jne.

IV põhimuude, umbisikulise tegumoe **mineviku kesksõna** (*tud*-kesksõna), on põhimuuteks kogu umbisikulise tegumoe vormistikule.

Märkus. Mõnes üksikus sõnatüübis (*tooma, käima, tulema*) moodustub umbisikulise tegumoe **kindla kõneviisi olevik**

(*kse*-olevik) *da*-infinitiivi teisesilbivärtelise tüve kaudu: *tuua*, *käia*, *tulla* — *tuuakse*, *kälakse*, *tullakse* jne.

Pöördmuudete moodustamist põhitüvedest võime piltlikult kavandada, nagu tabel III esitab.

127. Pöördtüüpide põhikavastik ¹⁾.

Pääle põhimuudete tuleb pöördtüüpide esitamisel täielikuma ülevaate saamiseks rõhutada veel vorme, mida igal sõnatüübil otsekohe ning hõlpsasti tuletada ei saa. Need on (nagu nägime juba eespool): isikulise tegumoe lihtminevik (*lõi*, *sai*, *laskis*; vrd. *looma*, *saama*, *laskma*), *nud*-kesksõna (*looned*, *tulnud*; vrd. *luua*, *tulla*) ja *kse*-olevik (*juuakse*, *minnakse*; vrd. *joodud*, *mindud*). Seejärel on toodud järgnevas pöördtüüpide põhikavastikus seitse järgmist pöördmuudet:

- 1) isikulise tegumoe *ma*-tegevusnimi;
- 2) " " lihtminevik;
- 3) " " kindla kõneviisi oleviku 1. pööre;
- 4) *da*-tegevusnimi;
- 5) isikulise tegumoe mineviku kesksõna (*nud*-kesksõna);
- 6) umbisik. tegumoe kindla kõneviisi olevik (*kse*-olevik);
- 7) " " mineviku kesksõna (*tud*-kesksõna).

Märkus. Neid nimetatud muuteid kutsutakse verbi **päämuuteiks**.

1. saama ²⁾

	Lihtmin.	Olev.	<i>da</i> -teg.	Min. kesks.
Isik.	<i>sain</i>	<i>saan</i>	<i>saada</i>	<i>saanud</i>
Umbisik.		<i>saadakse</i>		<i>saadud</i>

Saamuti pöörduvad: *jääma*, *tooma*, *jooma*, *looma*, *lööma*, *sööma* (lihtmin.: *tõin*, *jõin*, *lõin* jne.; *da*-teg.: *tuua*, *juua*, *luua*, *lüüa* jne.; *kse*-olev.: *tuuakse*, *juuakse*,

1) Eesti keeles on õieti üks pöördkond: kõigil sõnadel on algsel juhul samad tunnused ja lõpud (vt. pööramisnäidist; ptk. 125). Pöördtüüpide tänapäevane erinevus on tingitud tüvede muutusest ja vormitunnuste erilisest arenemiskäigust.

2) Põhimuuted on antud jämendatult; pöördelõpud ja vormitunnused esinevad kaldkirjas.

luuakse, lüüakse jne., *pooma* (lihtmin.: *poosin*; da-teg.: *`puua*), *keema* (lihtmin.: *keesin*; da-teg.: *`keeda*; kse-olev.: *`keedakse*) jm. sõnad, millel tegevusnime tunnuse *-ma* eel on pikk vokaal, välja arvatud pikk *ii* ja *üü*.

Märkus. Tüvele järgnenud *d*-tunnuse kao puhul on siia kuuluvate sõnade *oo* ja *öö* muutunud *uu*-ks ja *üü*-ks (*tooma* — *tuua*, *tuuakse*; *lööma* — *lüüa*, *lüüakse*; vrd. *toodud*, *löödud*). Lihtminevikus on *oo*- ja *öö*-sõnadel harilikult *õi* (*looma* — *lõin*, *lööma* — *lõin*). Erandiks on *pooma* — *poosin*.

2. `käima

	Lihtmin.	Olev.	da-teg.	Min. kesks.
Umbisik.	<i>käisin</i>	<i>`käin</i>	<i>`käia</i>	<i>käinud</i>
Isik.		<i>käiakse</i>		<i>`käidud</i>

Sa muti pöörduvad: *võima* (da-teg.: *`võia* ~ *võida*; kse-olev.: *võiakse* ~ *võidakse*), *naima*, *näima* (da-teg.: *`naida*, *`näida*; kse-olev.: *`naidakse*, *`näidakse*), *viima*, *müüma* jm. sõnad, millel tegevusnime tunnuse *-ma* eel on diftong või pikk *ii*, *üü*.

Märkus. Verbil *näima* on ka isikulise tegumoe kse-olevik: *näikse* [= näib].

Sõnadel *kaema*, *täima*, *treima* on umbisikulises tegumoes rööpvormid: *kaetakse*; *täitud*; *treitakse*, *treitud* jne.

3. tulema

	Lihtmin.	Olev.	da-teg.	Min. kesks.
Isik.	<i>tulin</i>	<i>tulen</i>	<i>`tulla</i>	<i>tulnud</i>
Umbisik.		<i>tullakse</i>		<i>`tuldud</i>

Sa muti pöörduvad: a) *olema* (oleviku ainsuse ja mitmuse 3. pööre *on*), *panema*, *purema* (da-teg.: *`panna*, *`pura*), *surema*, *pesema* (päämuuted: *pesema*, *pesin*, *pesen*, *`pesta*, *`pesnud*, *`pestackse*, *`pestud*) jm. sõnad, millel *ma*-tunnuse eel on kahesilbiline esmasilbiväline astmevahelduseta *e*-tüvi: b) *esitelema*, *kummardelema*, *häälitselema*, *imestelema*, *õnnitelema*, *mõtiskelema*, *loetelema*, *taotelema* (päämuuted: *taotelema*, *taotelin*, *taotelen*, *taotella*, *taotelnud*, *taotellakse*, *taoteldud*) jm. sõnad,

millel *ma*-tunnus liitub neljasilbilisele *esma*- või teisesilbivärtelisele (*esitelema*) või kolmesilbilisele kolmandasilbivärtelisele (*taotelema*) astmevahelduseta e-tüvele (*ma*-tunnuse eel on sõnaosa: *-tele-*, *-dele-*, *-skele-*, *-tsele-*).

Põikjuhtum. Verbil *minema* on osa vorme teisestüvelisi: *minema*, *läksin*, *lähen*, *minna*, *läinud*, *minnakse*, *mindud*; käskiv kõneviis: *mine*, *mingu*, *mingem* ~ *läki* ~ *lähme*, *minge*, *mingu*; tegijanimi: *mineja* (vrd. *minia* [= pojanaine], mis ei ole tuletatud *minema*-sõnast).

4. valima

	Lihtmin.	Olev.	da-teg.	Min. kesks.
Isik.	<i>valisin</i>	<i>valin</i>	<i>valida</i>	<i>valinud</i>
Umbisik.		<i>valitakse</i>		<i>valitud</i>

Samuti pöörduvad: *valama*, *ujuma*, *paluma*, *lubama*, *lisama*, *avama*, *püsima*, *põlema*, *sõdima*; *siblima*, *kablima*, *hagrima*, *sagrima* jm. astmevahelduseta sõnad, millel *ma*-tunnuse eel on kaks silpi esimesel või teisel silbivärtel.

Märkus. Siia kuuluval sõnal *ajama* on umbisikuline tegumood lühenenud: *aetakse*, *aetud* (varem — *ajetakse*).

5. muutuma

	Lihtmin.	Olev.	da-teg.	Min. kesks.
Isik.	<i>muutusin</i>	<i>muutun</i>	<i>muutuda</i>	<i>muutunud</i>
Umbisik.		<i>muututakse</i>		<i>muututud</i>

Samuti pöörduvad: *puutuma*, *puuduma*, *kalduma*, *murduma*, *hukkuma*, *kattuma*, *pettuma*, *lõppuma*, *toituma*, *juhtuma*, *kuulduma*, *tunduma*, *jälgima*, *süttima*, *vettima*, *hapnema*, *lõhkema*, *langema*, *lõppema*, *julgema*, *kaitsema*, *katkema*, *kõrbema*, *taotlema*, *jaatama*, *eeldama*, *eitama*, *äestama* jm. astmevahelduseta sõnad, millel *ma*-tunnuse eel on kaks silpi kolmandal silbivärtel (enesekohast, s. o. tegijale endale sihitud tegevust

väljendavad verbid; vrd. *muudan* [kedagi või midagi] — *muutun* [ise] jne.).

Märkus. Sõnadel *kuulduma, tunduma* on ka isikulise tegumoe *kse*-olevik: *kuulukse, tunnukse*.

6. kukkuma

	Lihtmin.	Olev.	da-teg.	Min. kesks.
Isik.	kukkusin	kukun	kukkuda	kukkunud
Umbisik.		kukutakse		kukutud

Samuti pöörduvad: *tukkuma, tikkuma, sattuma, haukuma, nõiduma* (olev.: *nõiun*), *uskuma* (olev.: *usun*; *kse*-olev.: *ustakse-usutakse*; *tud*-kesksõna: *ustud-usutud*), *kiskuma, käskima* (*kse*-olev.: *kistakse, kästakse*; *tud*-kesks.: *kistud, kästud*; vrd. *käskma* — *kästakse, kästud*: pöördtüüp *laskma*), *õppima, tekkima, küttima, neetima* (olev.: *needin*), *soovima, küündima* (olev.: *küünin*), *pühkima, tampima, saagima, laadima* (olev.: *saen, laen*), *kuivama, kasvama, pääsema, sulgema* (olev.: *sulen*), *kaitsema, haistama* (*kse*-olev.: *kaitstakse, haistakse*; *tud*-kesksõna: *kaitstud, haistud*); *lugema, siduma* (olev.: *loen, seon*), *sadama* (olev.: *sajan*), *kuduma* (olev.: *kujun-koon*; *kse*-olev.: *kujutakse-kootakse*; *tud*-kesksõna: *kujutud-kootud*) jm. astmevaheldusega sõnad, millel olevik on nõrgas, *da*-teg. tugevas astmes; *ma*-tunnus liitub vokaaltüvele.

Tähenduslikult erinevad sõnad *pidama* — *pidasin* [= hoidma; kulutama; pühitsema] ja *pidama* — *pidin* [= kohustatud olema] erinevad päale isikulise tegumoe lihtmineviku ka umbisikulises tegumoes. Nende sõnade päämuuted on järgmised: *pidama, pidasin, pean, pidada, pidanud, peetakse, peatud*; *pidama, pean, pidada, pidanud, peatakse, peatud*.

Pöördõna *nägema* päämuuted on: *nägema, nägin, näen, näha, näinud, nähakse, nähtud*.

Samuti pöörduv: *tegema* (olev.: *teen*).

Lisand. Nagu *õppima* pöörduv rida laen- ja vöör-sõnu, mille (tüve või sõnaosa) sisehäälid alistuvad eesti astmevaheldusele; näit.: *revideerima, redigeerima, protsessima, protokolleerima, protokollima, magneetima* (olev.: *magneedin*), *deklineerima, defineerima, poleerima* jne.

7. `laulma

	Lihtmin.	Olev.	da-teg.	Min. kesks.
Isik.	`laulsin	laulan	`laulda	`laulnud
Umbisik.		`lauldakse		`lauldud

Samuti pöörduvad: *keelma* (olev.: *keelan* — nõrk aste), *neelma* (olev.: *neelan*), *kuulma* (olev.: *kuulen*), *käänma, veenma* (olev. *käänan, veenan*; nud-kesksõna: *käännud, veennua*), *pöörma, keerma* (olev.: *pööran, keeran*), *veerma* (olev.: *veeren*) jm. astmevaheldusega sõnad, milles olevik on nõrgas, da-teg. tugevas astmes; ma-tunnus liitub (ühesilbilisele) konsonanttüvele (l, n, r-le).

8. `kandma

	Lihtmin.	Olev.	da-teg.	Min. kesks.
Isik.	`kandsin	kannan	`kanda	`kandnud
Umbisik.		`kantakse		`kantud

Samuti pöörduvad: *andma, kündma, tundma, nõudma, needma* (olev.: *nõuan, nean*; tud-kesks.: *nõutud, neetud*), *püüdma, seadma, teadma, jõudma, võidma, hoidma, murdma* jm. astmevaheldusega sõnad, mille olevik on nõrgas, da-teg. tugevas astmes; ma-tunnus liitub (ühesilbilisele) konsonanttüvele (d-le).

Märkus. Neil -nd-sõnadel on lubatud rööpvormina tarvitusel erandlik isikulise tegumoe minev. kesksõna: *kannud, annud* jne.

9. `seisma

	Lihtmin.	Olev.	da-teg.	Min. kesks.
Isik.	`seisin	seisan	`seista	`seisnud
Umbisik.		`seistakse		`seistud

S a m u t i pöörduvad: *tõusma, haisma, maitsma, kaitsma* (vrd. *kaitsema* — pöördtüüp *kukkuma*) (olev.: *tõusen, haisen, maitsen* jne.) jm. astmevaheldusega sõnad, mille olevik on **nõrgas, da-teg. tugevas** astmes; **ma-tunnus** liitub (ühesilbilisele) **s-tüvele**.

10. laskma

	Lihtmin.	Olev.	da-teg.	Min. kesks.
Isik.	lasksin	lasen	lasta	lasknud
Umbisik.		lastakse		lastud

S a m u t i pöörduvad: *käskma* olev. (*käsen*; vrd. *käskima* — *käsin*), *mõskma, puskma* — astmevaheldusega sõnad, mille olevik on **nõrgas, da-teg. tugevas** astmes; **ma-tunnus** liitub **sk-le**.

11. suutma

	Lihtmin.	Olev.	da-teg.	Min. kesks.
Isik.	suutsin	suudan	suuta	suutnud
Umbisik.		suudetakse		suudetud

S a m u t i pöörduvad: *muutma, tootma, lootma, liitma, keetma, saatma, laitma, võitma, tapma* (da-teg.: *tappa*), *lõpma* (olev.: *lõpen*; da-teg.: *lõppa*; vrd. *lõppema* — *lõppeda*), *jätma, katma, kütma, matma, võtma* (umbisik. tegumood harilikult: *jäetakse, kaetakse, köetakse, maetud, võetud* jne.; tüve *t* kaob umbisik. tegumoe tunnuse *t(a)* esinemise tõttu, seega välditakse *t*-konsonandi kõlatu kordumine), *ostma, päästma, kartma, tahtma* jm. astmevaheldusega sõnad, mille olevik on **nõrgas, da-teg. tugevas** astmes; **ma-tunnus** liitub **konsonandile (t, p-le)**.

Põikjuhtumid. Sõnad *maksma, peksma, lüpsma, küpsma*, millel **ma-tunnus** on liitunud **ks-le, ps-le**, pöörduvad kaheti: 1) nagu *seisma*: `maksma, `maksin, `maksan, `maksta, `maksnud, `makstakse, `makstud või 2) nagu *suutma*: `maksin, maksan, `maksa, `maksnud, maksetakse, maksetud.

Tabel IV

PÖÖRDTÜÜPIDE TABEL

E e s t i
Üliõp laste Seltsi
RAAMATUKOGU.

I s i k u l i n e t e g u m o o d

Umbisikuline tegumood

ma-teg.	Lihtmin.	Olev.	da-teg.	nud-kesks.	kse-olev.	tud-kesks.
1. saama	sain	saan	saada	saanud	saadakse	saadud
2. käima	käisin	käin	käida	käinud	käiakse	käidud
3. tulema	tulin	tulen	tulla	tulnud	tullakse	tuldud
4. valima	valisin	valin	valida	valinud	valitakse	valitud
5. muutuma	muutusin	muutun	muutuda	muutunud	muututakse	muututud
6. kukkuma	kukkusin	kukun	kukkuda	kukunud	kukutakse	kukutud
7. laulma	laulsin	laulan	laulda	laulnud	laulatakse	lauldud
8. kandma	kandsin	kannan	kanda	kandnud	kantakse	kantud
9. seisma	seisin	seisan	seista	seisnud	seistakse	seistud
10. laskma	laskisin	lase	lasta	lasknud	lastakse	lastud
11. suutma	suutsin	suuda	suuta	suutnud	suudetakse	suudetud
12. hüppama	hüppasin	hüppan	hüppata	hüppanud	hüppatakse	hüppatud
13. vaatlema	vaatlesin	vaatlen	vaadelda	vaadelnud	vaadeldakse	vaadeldud
14. kõnelema	kõnelesin	kõnele	kõnelda	kõnelnud	kõnelatakse	kõnelatud
15. kirjutama	kirjutasin	kirjutab	kirjutada	kirjutanud	kirjutatakse	kirjutatud

— tüvi — vormitunnus ja muutelõpp

Sõna *jooksma* (pöördub üldiselt nagu *seisma*) omab *ks(e)*-ga lõppeva tüve kõrval veel *s*-ga lõppevat tüve; päämuuted: *jooksma*, *jooksin*, *jooksen*, *joosta*, *joosnud*, *joostakse*, *joostud*.

Märkus. Tüve konsonant *k* kaob selle sõna mõnes vormis tekiva konsonantide kuhjumise tõttu (*joosta*, *joosnud* jne.).

12. h ü p p a m a

	Lihtmin.	Olev.	<i>da</i> -teg.	Min. kesks.
Isik.	<i>hüppasin</i>	hüppan	hüpata	<i>hüpanud</i>
Umbisik.		<i>hüpatakse</i>		hüpatud

S a m u t i pöörduvad: *hakkama*, *lakkama*, *õppama*, *lõppama*, *ruttama*, *hukkama*, *vaatama*, *viitama*, *tüütama*, *süütama*, *ootama*, *aitama*, *näitama*, *laenama*, *käänama*, *pöörama*, *keelama*, *kuulama*, *neelama*, *pillama*, *väntama*, *pal-kama*, *algama*, *salgama*, *pelgama* (*da*-teg.: **peljata**), *oigama*, *tõmbama*, *lendama*, *lupjama*, *jätkama*, *matkama*, *maldama*, *valdama* jm. astmevaheldusega sõnad, mille olevik on **tugevas**, *da*-teg. **nõrgas** astmes; *ma*-tunnus liitub kahesilbilisele kolmandasilbivärtelisele *a*-tüvele.

13. v a a t l e m a

	Lihtmin.	Olev.	<i>da</i> -teg.	Min. kesks.
Isik.	<i>vaatlesin</i>	vaatlen	vaadelda	<i>vaadelnud</i>
Umbisik.		<i>vaadeldakse</i>		vaadeldud

S a m u t i pöörduvad: *maadlema*, *käitlema*, *võitlema*, *kahtlema*, *suhtlema*, *vihtlema*, *nuhtlema*, *õmblema*, *karg-lemä*, *vaevlema*, *juurdlema*, *looklema*, *puiklema*, *vehklema* (*da*-teg.: **vehelda**), *kisklema*, *ristlema*, *hoidlema*, *suplema*, *kohtlema* (*da*-teg.: **kohelda**), *mõtlemä*, *ütlemä* jm. astmevaheldusega sõnad, mille olevik on **tugevas**, *da*-teg. **nõrgas** astmes; *ma*-tunnus liitub kahesilbilisele kolmandasilbivärtelisele *e*-tüvele.

Märkus. Sõnad *mõtlemä*, *ütlemä* omavad nõrgas astmes rööpkujusid: *mõtelda* ~ *mõelda*; *ütelnud* ~ *öelnud*; *mõeldakse* ~ *mõeldakse*; *üteldud* ~ *öeldud*.

14. kõnelema

	Lihtmin.	Olev.	da-teg.	Min. kesks.
Isik.	kõnelesin	kõnelen	kõnelda	kõnelnud
Umbisik.		kõneldakse		kõnelnud

Samuti pöörduvad: *jagelema, kogelema, kõhelema, ihalema, mõnulema, rabelema, rüselema, purelema, tõrelema, vedelema, viljelema* jm. astmevahelduseta sõnad, mille *ma*-tunnus liitub kolmesilbilisele *esma*- või teisesilbivärtelisele *e-tüvele*, ja sõna *aelema* (seegi tüvi on olnud varem kolmesilbiline: *ajelema*).

Märkus. Verb *kõnelema* erineb verbist *esitelema* silpide arvu poolest, seepärast ei kuulu need sõnad ühte pöördtüüpi. (Vrd. pääle silpide arvu ka silbivälteid; näit. *viljelema* ja *loetelema* ning sõnaosiseid *-[e]le-*: *jagelema, ihalema* ja *-[t]ele-* jm.: *õnnitelema, taotelema, mõtiskelema* jne.).

15. kirjutama

	Lihtmin.	Olev.	da-teg.	Min. kesks.
Isik.	kirjutasin	kirjutan	kirjutada	kirjutanud
Umbisik.		kirjutatakse		kirjutatud

Samuti pöörduvad: *joonistama, harjutama, kirjeldama, parandama, ähvardama, kohisema, häälitsema, muutsema, kaubitsema, mürisema, alanema, avatlema, imetlema, esitlema, käsitlema* (vrd. *esitelema, käsitelema*, mis pöörduvad nagu *tulema*), *õnnitlema, mõtisklema, otsisklema, selgitlema, häälitslema, vilksahtama* jm. astmevahelduseta sõnad, mille *ma*-tunnus liitub kolmesilbilisele (vokaal)tüvele.

128. Harjutusülesanne.

Vastava näidistüübi eeskujul (vt. tabel IV) pöörata õpetaja poolt antud sõnu.

Täiendavaid märkusi pööramise kohta.

129. Võrdleme järgnevaid pöördmuuteid:

<i>saan</i> — <i>saame</i>	<i>sain</i> — <i>sai</i>
<i>saab</i> — <i>saate</i>	<i>said</i> — <i>saite</i>

`saad	— saavad	`sai	— `said
`kain	— käime	käisin	— käisime
`käib	— käite	käisid	— käisite
`käid	— käivad	`käis	— käisid

Pöördtüüpidel **saama**, **käima** on isikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku (ning tuleviku) ja lihtmineviku **kahesilbilised** kujud harilikult teisel silbivältel, kuigi nende põhipöörded (1. pööre: *saan, käin; sain*) on üldiselt kolmandal silbivältel (ühesilbilised).

Põikjuhtumitena esinevad: *muuma, mäama, kaema, naima, treima*, mis on igas vormis kolmanda-silbivärtlised. (Vt. ptk. 142, märkus.)

129. Võrdleme järgnevate verbivormide esindust:

Olevik	Kaudne kõneviis	Olev. kesksõna
<i>Käod kukuvad</i>	<i>Käod kukuvad</i>	<i>Kukuvad käod</i>
<i>Lapsed õpivad</i>	<i>Lapsed õpivad</i>	<i>Õpivad lapsed</i>
<i>Taadid loevad</i>	<i>Taadid lugevad</i>	<i>Lugevad taadid</i>
<i>Talled hüppavad</i>	<i>Talled hüppavat</i>	<i>Hüppavad talled</i>
<i>Tunnid algavad</i>	<i>Tunnid algavat</i>	<i>Algavad tunnid</i>

Astmevaheldusega sõnadel jaguneb isikulise tegumoe kindla kõneviisi olevik kahte rühma: **nõrgaastmeline** (*kukuvad*) ja **tugevaastmeline** (*hüppavad*) olevik. Kaudse kõneviisi ja oleviku kesksõna vormid on astmevaheldusega sõnadel alati tugevas astmes (tulenevad ma-tegevusnimest, mis astmevaheldusega verbidel on tugevaastmeline; vt. pöördmuudete moodustamise kavandit — tabel III).

Märkus. Kaudse kõneviisi (tunnuse) lõpul on alati *t*: [lapsed] *õpivad* (küsimus: mida tegevat?); vrd. oleviku kesksõna mitmuse osastavat: *õpivad* [last] (küsimus: missugust?); mitmuse tunnus (kindla kõneviisi olevikus ja oleviku kesksõnas) on loomulikult *d*: [talled] *hüppavad* (küsimus: mida teevad?), *hüppavad* [talled] (küsimus: missugused?).

Tegijanimi.

130. Võrdleme järgnevaid verbivorme:

<i>ma</i> -teg.	Lihtmin.	Tegijanimi.
a) <i>tulema</i>	<i>tulin</i>	<i>tuli</i> <i>ja</i>
<i>pesema</i>	<i>pesin</i>	<i>pesi</i> <i>ja</i>
<i>nägema</i>	<i>nägin</i>	<i>nägi</i> <i>ja</i>
b) <i>põlema</i>	<i>põlesin</i>	<i>põle</i> <i>ja</i>
<i>lugema</i>	<i>lugesin</i>	<i>luge</i> <i>ja</i>
<i>kõnelema</i>	<i>kõnelesin</i>	<i>kõnele</i> <i>ja</i>

Sõnadel, mil *ma*-tunnus liitub lühikesele *e*-le, on tegijanime tunnuse *-ja* eel *i*, kui lihtminevikus on *i*-tunnus. Kui lihtminevikus on *si*-tunnus, siis neil sõnadel on tegijanime tunnuse *-ja* eel *e*.

Märkus. Sõna *lugema* (lihtmin.: *lugesin*) omab tegijanimis rööpkuju *lugija*, kuid selle sõnakuju tähendus on erinev [= palvevend, jutlustaja].

131. Võrdleme ning järeldame.

Tarvis rutem käia ning viia need kaubad turule ja müüa, sest inimene tahab ju süüa. Kuid mis käija ning viija ja müüja olen mina vana tudikene. Neiu mängis viiulit, kuid ta ei tahtnud poognaga lüüa, vaid mängis näpitsi. Too tulija oli pesija, — ta on mu minia.

Järeldis. *i* ja *ü* järel ei kirjutata üldiselt *j-i*. Ainukeseks erandiks on tegijanimi: tegijanime tunnus *-ja* tähistatakse alati — ka *i* ja *ü* järel — *j*-ga.

Lihtminevik.

132. Nagu selgunud, on lihtminevikul kaks tunnust: *-si-* ja *-i-*. Isikulises tegumoes esineb tavalisesti *s(i)*-tunnus: *käisin, valisid, õppis, seisin, kõnelesime, harjutasite* jne. *i*-tunnus isikulises tegumoes esineb täielikult (s. o. igas pöördes) ainult kahes pöördtüübis: *saama (sain)* ja *tulema (tulin)* ja mõnes üksikus erandlikus sõnas: *nägema (nägin), tegema (tegi), pidama (pidin)*. Pöörd-

tüübis *seisma* esineb eriarenguline *i*-imperfekt (3. pöördes ühendatult *s*-tunnusega. Vt. järgnevat märkust.)

Umbisikulises tegumoes esineb ainult *i*-tunnus: *loodi, oldi, paluti, muututi, satuti, seisti, hakati, rabeldi, joonistati* jne.

Märkus. Sõnadel, millel *ma*-tunnus on liitunud konsonandile (*laul-ma, and-ma, seis-ma, lask-ma, muut-ma*), on isikulise tegumoe lihtmineviku ains. 3. pöördes **kaks** mitmuse tunnust (*i* ja *s*) kõrvuti. Näit.:

<i>kuul-ma</i>	<i>kuul-si n</i>	<i>kuul-i-s</i>
<i>hoid-ma</i>	<i>hoid-si d</i>	<i>hoid-i-s</i>
<i>tõus-ma</i>	<i>tõusi me</i>	<i>tõus-i-s</i>
<i>muut-ma</i>	<i>muut sin</i>	<i>muut-i-s</i>

133. Vaatleme verbivorme :

<i>leppima</i>	—	<i>leppisin</i>	<i>hakkama</i>	—	<i>hakkasin</i>
<i>tukkuma</i>	—	<i>tukkusime</i>	<i>oskama</i>	—	<i>oskasite</i>
<i>laskma</i>	—	<i>laskis</i>	<i>kahtlema</i>	—	<i>kahtlesid</i>

Astmevaheldusega verbide isikulise tegumoe kindla kõneviisi lihtminevik on alati tugevaastmeline (tuleneb *ma*-tegevusnimest, mis on tugevas astmes).

Märkus. Imperfektis ei esine kirjakeeles oleviku tunnust — *va[d]*. Seega mitte: *laskisivad, kahtlesivad*, vaid: *lasksid, kahtlesid* jne.

134. Pöördelõppude ja mitmuse tunnuse tarvitusest.

Ainsus

Mitmus

1. p. (*ma*) *võiksin, õmbleksin* (*me*) *võiksime, õmbleksime*
2. p. (*sa*) *loeksid, räägiksid* (*te*) *loeksite, räägiksite*
3. p. (*ta*) *laulaks, kõneleks* (*nad*) *laulaksid, kõneleksid*

Pöördelõppe ja mitmuse tunnust isikulise tegumoe tingivas kõneviisis ei jäeta kirjakeeles kunagi lisamata.

Märkus. Olgu veel tähendatud, et 3. pöördel pöördelõpp puudub. Mitmuse 3. pöörde lõpul on mitmuse tunnus *d*. (Oleviku tunnust tingivas kõneviisis puudub: *kõneleksid*.)

135. Tüve ja tunnuste vahekorrast pöörd-
tüüpides *kukkuma* ja *hüppama*.

Võrdleme verbide tüvede ja tunnuste tarvitust järgnevais
näiteis:

<i>kukkuda</i>	<i>sadada</i>	<i>hüpata</i>
<i>kukkudes</i>	<i>sadades</i>	<i>hüpates</i>
<i>kukkugem</i>	<i>sadagem</i>	<i>hüpakem</i>
<i>kukkuge</i>	<i>sadage</i>	<i>hüpake</i>
<i>kukkugu</i>	<i>sadagu</i>	<i>hüpaku</i>

Kui astmevaheldusega pöördtüüpides *kukkuma*
ja *hüppama* sõnatüvi on **tugevas** astmes, siis on **da**-
tegevusnime tunnuses **d** ja käskiva kõneviisi tunnuses **g**;
kui pöörsõna tüvi on **nõrgas** astmes, siis on **da**-tegevus-
nime tunnuses **t** ja käskiva kõneviisi tunnuses **k**.

136. Võrdleme järgnevate verbivormide astet ning
silbiväldeid:

<i>da</i> -tegevusnimi	<i>nud</i> -kesksõna
<i>paluda, sibilida</i>	<i>palunud, siblinud</i>
<i>muutuda, puududa</i>	<i>muutunud, puudunud</i>
<i>tekkida, kududa</i>	<i>tekinud, kudunud</i>
<i>neelda, tunda</i>	<i>neelnud, tundnud</i>
<i>seista, lasta</i>	<i>seisnud, lasknud</i>
<i>rutata, nuhelda</i>	<i>rutanud, nuhelnud</i>

nud-kesksõna ning sellest tuletatud muuted on hari-
likult **da**-tegevusnime astmes ja silbivältes. **Põik-**
juhtumeiks on kolme esimese pöördtüübi (*saama*,
käima, *tulema*) sõnad: *saada* — *saanud*, *käia* — *käinud*,
tulla — *tulnud* (ka *tulgem*, *tulge*, *tulgu*) ja mõned erand-
sõnad: *minna* — *läinud*, *näha* — *näinud*, *teha* — *teinud*.

137. Võrdleme järgnevate pöördtüüpide tunnuste liit-
mist tüvele:

a) <i>vaatle-ma</i>	<i>vaadel-da</i>	b) <i>kõnele-ma</i>	<i>kõnel-da</i>
<i>vaatle-sin</i>	<i>vaadel-dud</i>	<i>kõnele-sin</i>	<i>kõnel-dud</i>
<i>vaatle-sime</i>	<i>vaadel-di</i>	<i>kõnele-sime</i>	<i>kõnel-di</i>
<i>vaatle-sid</i>	<i>vaadel-dakse</i>	<i>kõnele-sid</i>	<i>kõnel-dakse</i>
	jne.		jne.

Astmevahelduseta pöördtüübi *kõnelema* tunnused liituvad tüvele samuti, nagu liituvad astmevaheldusega pöördtüübi *vaatlema* tunnused, ja nimelt: kui *vaatlema*-tüübis tunnus liitub vokaaltüvele (*vaatle-sin*), siis *kõnelema*-tüübis sama tunnus liitub samuti vokaalile (*kõnele-sin*); kui aga ühes tüübis mõni tunnus liitub konsonandile (*vaadel-dakse*), siis teises tüübis seesama tunnus liitub samuti konsonanttüvele (*kõnel-dakse*).

Märkus. Pöördtüübis *vaatlema* on vokaaltüvi tugevas astmes (*vaatle-*), konsonanttüvi — nõrgas astmes (*vaadel-*).

138. *nud-* ja *tud-* kesksõna deklimeerimisest.

Võrdleme mineviku kesksõna kujusid järgnevais lauseis:

a) *Haavatud kaitsevõelasele anti arstiabi. Elatanud inimesi ei sunnita tööle. Uppunud noormees tõsteti kaldale. Laulatatud paar asus koduteele. Vigastatud sõdalasi tuleb toetada. Hukkunud laevadest on kahju. Vastuvõetud õpilased tulid kooli.*

b) *Haavatuile anti arstiabi. Elatanuid ei kohustata tööle. Uppunule hakati kunstlikku hingamist tegema. Laulatatuile sooviti õnne. Vigastatuid tuleb toetada. Hukkunuist on kahju. Vastuvõetuile pakuti einet.*

Mineviku kesksõna, mis on seotud järgneva käändsõnaga, olles selle täiendiks, ei muutu (*haavatud kaitsevõelasele*). Iseseisvalt esinev mineviku kesksõna muutub nagu harilik käändsõna (*laulatatud, laulatatuile*).

139. *da-*tegevusnime ja umbisik. tegumoe kindla kõneviisi eitava oleviku vormivahekordadest.

Võrdleme järgnevaid jämendatud verbivorme:

*da-*tegevusnimi

Umbisik. eitav olev.

*Meil tuleb palju kirjutada, Videvikus ei kirjutata, joo-
joonistada, joonestada, nistata, joonestata, ka-
kavandada ja rehkendada. vandata ega rehkendata!*

Üldse on meil palju *harjutada* ning *õppida*, sest tuleb *hoolitseda*, et võiksime korralikult *lõpetada* keskkooli. Üldse ei *harjutata* ega *õpita* väsinult. Miks ei *hoolitseta* hariduse eest ega *lõpetata* korralikult keskkooli?

Mitmesilbilistes sõnades on *da*-tegevusnimes alati *-da* (*kirjutada*, *tarvitada*; küsimus: mida, mis teha?), *umbisikulise tegumoe* kindla kõneviisi oleviku eitavas kõnes aga — *-ta* (*ei tarvitata* ega *hoolitseta*; küsimus: ei tehta mida?).

140. Võrdleme järgnevaid ja m e n d a t u d pöördvorme:

a) *Virgul kootakse, õmmeldakse, tikitakse; säälpestakse, rullitakse, triigitakse.* (Ed. Vilde.) *Riivitakse, kooritakse, hakitakse, lõigutakse, raiutakse, hõõrutakse ja tambitakse, pliidi kolmel avausel hakkavad pajad ja kartulid kahisedes tossama ...* (M. Metsanurk.)

b) *Ei ole inimesel ometi sellest küll, et tal kõht täis ja keha kaetud, et ta ise teab, kui palju tal raha, vaid ta tahab kõigest sellest ka teistele aimu anda, tahab, et teda tuntaks, austataks, meelitataks, tema ümber lipitsetaks, teda kui häätegitjat, kunstarmastajat, teaduse toetajat, hariduse edendajat meelde tuletataks.* (A. H. Tammsaare.)

Umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi *olevikku* (tunnus *-kse*) ei pea asendatama sama tegumoe *tingiva kõneviisi* *olevikuga* (tingiva kõneviisi tunnus *-ks*).

Vrd. veel: *Täna ostetakse uus raamat. Täna ostetaks uus raamat, kui oleks raha. Homme kirjutatakse onule kiri. Täna kirjutataks onule kiri, kuid puudub postmark.*

141. Verbi tüve lõppvokaali muutus.

Võrdleme *umbisikulise tegumoe* vorme sõnades, millel *ma*-tunnus liitub *t*-le või *p*-le:

<i>ma</i> -teg.	Olevik	Umbisik. teg.
<i>muut</i> - <i>ma</i>	<i>muudan</i>	<i>muudetakse</i>
<i>kast</i> - <i>ma</i>	<i>kastan</i>	<i>kastetakse</i>
<i>tap</i> - <i>ma</i>	<i>tapan</i>	<i>tapetud</i>

Sõnades, millel *ma*-tegevusnime tunnus liitub *p*-le või *t*-le, on umbisikulises tegumoes tüve lõppvokaali *a* asemel *e*. Sama vokaalimuutus esineb erandsõnades: *vedama* — *vean* — *veetud*, *pidama* [= hoidma] — *pean* — *peetud*, *ajama* — *ajan* — *aetud*.

142. Umbisikulise tegumoe tunnuse *-d(a)* ja *-t(a)* esinemisalad.

Võrdleme järgnevaid verbivorme:

<i>ma</i> -teg.	Umbisik. tegumood (tunnus <i>-da-</i> , <i>-d-</i>)	<i>ma</i> -teg.	Umbisik. tegumood (tunnus <i>-ta-</i> , <i>-t-</i>)
<i>saama</i>	<i>saadakse</i>	<i>sadama</i>	<i>sajatakse</i>
<i>võima</i>	<i>võidud</i>	<i>põdema</i>	<i>põetud</i>
<i>tulema</i>	<i>tuldi</i>	<i>paluma</i>	<i>paluti</i>
<i>veenma</i>	<i>veendakse</i>	<i>needma</i>	<i>neetakse</i>
<i>naerma</i>	<i>naerdi</i>	<i>seisma</i>	<i>seisti</i>
<i>vaatlema</i>	<i>vaadeldav</i>	<i>vaatama</i>	<i>vaadatav</i>
<i>kõnelema</i>	<i>kõneldakse</i>	<i>käsitlema</i>	<i>käsitletakse</i>

Pika vokaali, diftongi ja *l*, *n*, *r* järel on umbisikulise tegumoe tunnus harilikult *-da-* või (vokaali ees) *-d-*. Tunnus *-ta-*, *-t-* esineb pika vokaali ja diftongi järel nendes sõnades, millel on umbisikuline tegumood nõrgas astmes (*põeti*, *seotud*; vrd. *põdema*, *siduma*). *l*, *n*, *r* järel on umbisikulise tegumoe tunnus *-ta-*, *-t-*, kui isikulise tegumoe *ma*-tegevusnime tunnuse (*-ma*) eel on *d* (*neetakse*, *nõutav*, *võitud* [mitte: *nõuetav*, *võietud*]; vrd. *needma*, *nõudma*, *võidma*).

Kui umbisikulise tegumoe tunnuse eel on lühike vokaal või helitu konsonant (*s*), siis on tunnuseks *-ta-*, *-t-*.

Märkus. Rööpvormiliselt esineb pika vokaali ja diftongi järel umbisikulises tegumoes tunnus *-da-* (*-d-*) kui ka *-ta-* (*-t-*) järgnevais *saama-* ja *käima-*pöördtüübi sõnades: *muudakse* ~ *muutakse*, *määdi* ~ *määti*, *treidud* ~ *treitud*, *naidud* ~ *naitud*, *kaedama* ~ *kaetama*.

Mõnel pöörd sõnal *kse*-olevikus *da*-tunnuse *d* puudub; näit.: *luuakse*, *käiakse*, *tullakse*, *surrakse*, *nähakse*, *tehakse* jne. (Vt. pöördtüüpide põhikavastikku ja tabel IV.)

Umbisikulise tegumoe vorme, nagu: *õpitakse, kirjutati, hoitagu* jne. ei pea asendatama võõrapäraste liitvormidega: *saab õpitud, sai kirjutatud, saagu hoitud* jne. (Vrd. palve- ja õnnistus-sõnu: *pühitsetud saagu Sinu nimi; saagu hoitud ilma laitmata* jne.)

143. Võõrsõnade konjugeerimine.

Võõrsõnade konjugeerimisel tuleb silmas pidada nende lõpposa **päärõhulisest silbist** alates (viimane kaasa arvatud). Näit.: a) *konjugeeruma, kristalliseeruma* [= seltima], *deformeeruma* [= moonduma, ümber kujunduma], *poleeruma* jne. konjugeeruvad nagu *muutuma* (astmevahelduseta sõnad, millel *ma*-tunnuse eel on kaks silpi kolmandal silbi-vältel); b) *refereerima* [= kõnendama, esitama], *instrueerima*, [= juhendeid andma, õpetama], *remonteerima, remóntima* (olev. *remondin*), *protokolleerima, protokollima, maskeerima, deklíneerima, telegraáfima* jne. pöörduvad nagu *kukkuma* (astmevaheldusega sõnad, millel olevik on **nõrgas, da**-tegevusnimi **tugevas** astmes).

144. Harjutusülesanne.

Kirjutada vabateemaline jutustis, kus esineks rohkesti mitmesuguseis eri vormides verbe, ning pidada hoolikasti silmas nende õiget vormistikku.

IV. Abisõnad ehk partiklid.

145. Abisõnadeks ehk partikliteks nimetatakse sõnu, mis ei muutu (või muutuvad puuduliselt, jädemeliselt) ning mis tähenduselt ja talitluselt erinevad käänd- ja pöörsõnadest. Abisõnade liiki kuuluvad **määrsõnad, kaassõnad, sidesõnad ja hüüdsõnad** (vt. sõnaliike; ptk. 58).

146. Määrsõnad ehk adverbid.

Määrates lähemalt esemete või nähtuste tegevust või olukorda, määrsõnad väljendavad:

a) kohta: *siin, siia, siit, sääl, sinna, eemal, eemale, kaugel, kaugelt, üleval ~ ülal, ülalt ~ ülevalt, üles, kuhugi ~ kuskile, kuski ~ kuskil, kustki ~ kuskilt* jne.;

b) aega: *täna, homme, eile, nüüd, ammu, varsti, ikka, alati, kaua, millal* jne.;

c) viisi: *ruttu, ilusasti, kiiresti, vihaselt, kogevalt* [= meelega], *kõrvuti ~ kõrou, paiguti, päälekuti, jalgsi, põlvili, rinnuli, põhjuli, avali, kaheli, kolmeli, keeleli* [= suusõnal], *vastastikku, ligistikku, meritse* [= merd mööda] jne.;

d) määra: *vähe, pisut, natuke, väga, ainult, liiga, peaaegu, vaid, määratu, koletu* jne.;

e) jaatust: *jah, neh, muidugi, igatahes, kindlasti, arvatavasti, vististi* jne.;

f) eitust: *ei, ei sugugi, vaevalt* jne.;

g) küsimust: *kus? kuhu? kust? millal? kunas? kuidas? kuis? miks? mispärast? kauaks* [= kui kaua]? *nõndaks* [= kas nõnda]? jne.

Märkus. Viisi-määrsõnad *vastastikku, ligistikku* jne. esindavad lõputa ainsuse sisseütleva kuju, seepärast on sõnaosa *-stikku* siskonsonant *k* ülipikk ja märgitakse vastavalt *kk*-ga. (Vrd. *ta astus laevastikku* ja *nad asuvad ligistikku* või *asetesid vastastikku*.)

-stikku-lõpulisest määrsõnast tuletatud omadussõna, näit. *vastastikune*, omab (liiteosas) teisevärtelist *k*-häälikut, mis märgitakse kirjas üheli.

Määra väljendavad määrsõnad *natuke* ja *vähe* omavad teataval määral erinevat tähendust: *natuke* tähendab väike hulk, mitte just palju; *vähe* — liiga vähe, tõesti vähe, peaks rohkem olema. Näit.: *toit on natuke soolane*, tähendab: *toit on mitte just palju* (kuid siiski *pisut*) *soolane*, *soolakas* [tuleks magendada]; *kuid: toit on vähe soolane* tähendab: *toit on napilt soolastatud* [soola tuleks lisada].

147. Kaassõnad: ees- ja tagasõnad ehk pre- ja postpositsioonid.

Kaassõnu tarvitatakse ühenduses käändsõna teatava kindla käändega, harilikumalt omastavaga või osastavaga, harukordsemalt ka muude käänetega (seesütleva)

vaga, kaasaütlevaga, ilmaütlevaga, rajavaga). Kaassõnad tähistavad kohta, aega, põhjust ja muid asjaolusid või vahekordi; näit.: (*pingi*) *all*, (*maja*) *ees*, (*ukse*) *taga*; *pärast* (*lõunat*); (*sõja*) *tõttu*, (*elu*) *eest* jne.

Näiteid kaassõna tarvitamisest koos käänetega.

Omastavaga :

(<i>kapi</i>) <i>otsas</i>	(<i>laua</i>) <i>all</i>	(<i>venna</i>) <i>järel</i>
(<i>ukse</i>) <i>ette</i>	(<i>toa</i>) <i>taha</i>	(<i>sõbra</i>) <i>järele</i>
(<i>kooli</i>) <i>juurde</i>	(<i>linna</i>) <i>kohal</i>	(<i>värvuse</i>) <i>järgi</i>
(<i>pilvede</i>) <i>poole</i>	(<i>mägede</i>) <i>taha</i>	(<i>käe</i>) <i>kõrvaale</i>

Osastavaga :

<i>enne</i> (<i>koitu</i>)	<i>pärast</i> (<i>tööd</i>)	<i>piki</i> (<i>teed</i>)
<i>vastu</i> (<i>voolu</i>)	<i>mööda</i> (<i>teed</i>)	<i>päri</i> (<i>tuult</i>)
<i>alla</i> (<i>mäge</i>)	<i>keset</i> (<i>tuba</i>)	(<i>sood</i>) <i>kaudu</i>

Muude käänetega :

(<i>põlvest</i>) <i>saadik</i>	<i>ühes</i> (<i>sõbraga</i>)	<i>ilma</i> (<i>raamatuteta</i>)
(<i>algusest</i>) <i>päälle</i>	<i>kaasas</i> (<i>meestega</i>)	<i>kuni</i> (<i>maanteeni</i>)

148. Sidesõnad ehk konjunktsioonid.

Tähenduselt on sidesõnad:

a) ühendavad: *ja*, *ning*, *kui* (*ka*), *nii* (~ *nõnda*) — *kui* (*ka*), *ei* — *ega*, *ka*;

b) eraldavad: *ehk*, *või*, *kas* — *või*, *ega* [= *ei ka*, *ning ei ka mitte*];

c) vastakad ning piiravad (möönvad): *aga*, *ent*, *kuid*, *vaid*, *ometi*, *siiski*, *kuigi*, *ikkagi*, *igatahes*, *kummatigi*, *ehkki*, *ehk küll*, *olguigi et*, *ei* (*mitte*) *ainult* — *vaid ka*, *sellegipärast*;

d) järeldavad: *nii siis*, *järelikult*, (*nii*) — *et*;

e) põhjendavad: *sest et*, *sellepärast* ~ *seepärast et*, *seks et*, *et*, *kuna* [= *et*, *sest et*];

f) seletavad: *sest*, *seepärast* ~ *sellepärast*, *nimelt*, *ju*;

g) võrdlevad: *kui, nagu, otsekui, otsegu, justkui, nõndakui, mida — seda, kuivõrd (kuivõrra) — sedavõrd (seevõrra ~ sellevõrra, niivõrd), mitu — setu*;

h) küsivad: *kas, eks, ega [=kas ei, ju ei], kuis, ons [=kas on, on siis, on see]*.

i) määruselised: *kui, enne kui, siis kui, kuna [=siis kui, sel (tol) ajal kui; selle vastu kui]*.

Märkus. Sidesõnade *ja* ja *ning* tähenduse kohta olgu märgitud, et *ja* ühendab eritähenduslikke mõisteid; näit.: *Rõõm ja mure vaheldusid meie perekonnas. Vend ja õde õppisid lugema. Tütar ja poeg käivad koolis. Keha ja vaim on värske. Tarvis on lugeda ja laulda. Lauljanna laulis teise ja viimase aaria* (tähendab, teisele järgnes veel kolmas — viimane). Sidesõna *ning* aga seob tähenduslikult samalaadilisi või tihedas ühenduses olevaid mõisteid; näit.: *Ja Jeesus kostis ning ütles. Haige magas ning norskas. See oli tema esimene ning viimne eksitus. Noorpaare kuulutati kolmandat ning viimset korda* (vrd.: *Noorpaari kuulutati korraka teist ja kolmandat korda*). *Suvel on tarvis puhata ning kosutada närve. Mure ning kurbus oli majas* (vrd. *rõõm ja mure kaksikvennad*). *Ühepäevine kannatus ning valu oli teinud vägilase vanaks. Lauljanna laulis teise ning viimase aaria* (tähendab: teataval korral lauldud teine aaria oli ühtlasi viimane tookordne laululugu).

Sidesõna *ehk* seostab (eraldab) samatähenduslikke, üheväärseid mõisteid (sünonüüme); näit.: *sidesõna ehk konjunktsioon; abisõna ehk partikkel; tähestik ehk alfabeet; kääne ehk kaasus; omastav ehk genitiiv; arv ehk numerus; koer ehk peni; hunt ehk susi; seebra ehk mägi hobu* jne. Sidesõna *või* eraldab eritähenduslikke mõisteid; näit.: *grammatika või algebra; küla või vald; isa või ema; tütar või poeg; Jaak või Jüri; punane või valge; õppida või jalutada; ostma või müüma; külm või soe; elu või surm; ei või jaa* jne.

149. Hüüdsõnad ehk interjektsioonid.

Hüüdsõnad (hüüatused, häämitsused) väljendavad:

a) rõõmu: *hõissa! hurraa! ahaa! halii!*

b) kurbust (valu ning tuska); *ai! ai-ai! oeh! ah!*

c) ehmatust (kartust): *aih! uih! võih!*

d) imestust: *nonoh! tohoh! tohoo! ohoo! oo! oi-oi! soo-oh! hm! mh! ennäe!*

e) hüüdu (hõikamist); *ae! õe! hei! hõi! halloo!*

f) pakkumist: *säh! sähke! nah!*

g) tänu: *aitäh! aituma!*

h) parastamist: *ahah! paras paras!*

i) ähvardamist: *oot-oot! katsu-katsu!*

k) peletamist: *hurjoh! vuih! kõtt! kõss! hõits!*

l) tülgestust: *ptüi! päh! püh!*

m) loomade hõikamist (kutsumist): *tpruu! nõõ! kiis-kiis! tibu-tibu! notsu-notsu! tsuku-tsuku!*

n) linnulaulu ja muid looduse häälightsusi: *kukku! kukku! rääk! rääk! ti-ri-li-ri-lii! siri-lii! sirr-sorr! klu-kluu! kukeleegu! tikk-takk! kopsti! prauhti! kolksti! põmdi!*

150. Harjutusülesanne.

1) Kirjutada välja oma kirjalikkudest töödest keelevead, rühmitada nad grammatika põhialade kohaselt (näit.: a) vältevead, b) astmevead, c) nimisõna suur ja väike algustäht, d) käänamisvead jne.) ja põhjendada ning selgitada nende parandust.

2) Koostada oma keele-eksimuste kohaselt (õpitu järgi) õigekeelsusjuhiste kokkuvõte.

3) Kirjutada uusi lauseid (töid), kus esineksid künagised vigased sõnakujud õieti.

Sisustik.

	Lk.
Saateks	5
Lühendid ja märgid	7

A. Häälikuõpetus.

I. Algmõisted.

Lause, sõna, silp, häälik ja täht — 9.

II. Tähestik.

Tähestik — 10. Tähtede tüüpe — 11. Võõrtäht eesti nüüdiskirjas — 12.

III. Häälikud.

Häälikute laadiline jaotus: Vokaalid ja konsonandid — 14. Helilised ja helitud häälikud — 15. Ortograafilisi juhiseid *p, t, k; b, d, g* esinemise kohta — 16. **Häälikute kestuseline jaotus:** Kolm liithäälikute kestusjärku ehk väldet — 20. Liithäälikute vältevahekordade ülevaade — 22. Kaks liithäälikute kestusjärku ehk väldet — 23. Diftongid — 23. Diftongi välde — 24. 2. ja 3. välte diftongi eristamine — 24. Konsonantühendid — 26. Konsonantühendi välde — 27. **Väldete kirjaviis:** Liithäälikute väldete kirjaviis — 29. Liithäälikute väldete kirjaviis — 32.

IV. Silp.

Silp — 35. Lahtine ja kinnine silp — 35. Silbitamine ja ülekandmine — 36. Sõna sisehäälikud — 37. Sõnaosa ja võõrsõna sisehäälikud — 38. Silbivälde — 38.

V. Häälikute vaheldus, muutus ja kadu.

Astmevaheldus — 41. Häälikute astmevahelduse ülevaade: Vältevaheldus — 42. Laadivaheldus — 44. *i, u, ü* muutus astmevaheldusel — 46. **Vokaalide kadu:** Sisekadu — 47. Lõppkadu — 47.

VI. Häälikute peenendus.

Hammashäälikute peenendus — 49.

VII. Rõhk.

Silbirõhk — 51. Lauserõhk — 53.

B. Vormiõpetus.

I. Sõnaliigid.

Sõnade liigitelu tähenduse järgi — 55. Nimisõna liigitelu ja ortograafia — 57. Sõna osad — 62. Sõnade liigitus muutmisviisi järgi — 64.

II. Käändsõnad.

Käändsõnade muutmise — 64. Arv — 64. Käänded — 65. Käänamisnäidis — 66. Käändelõpud. Ühtivus — 67. Põhikäänded — 68. Käändtüüpide põhikavastik — 69. **Kokkuvõtlikke ning täiendavaid märkusi käänamise kohta:** Tüve lõppvokaal — 82. Ainsuse osastav — 83. Ainsuse sisseütlev — 86. Mitmuse omastav — 90. Mitmuse osastav — 92. Osastavaline mitmus — 98. Lõputa mitmuse sisseütlev — 101. Täiendavaid märkusi võõrsõnade deklioneerimisest — 101. Liitsõna deklioneerimine — 102. Pärinimede deklioneerimine — 103. **Omadussõnade võrdlemine** — 105. Komparatiiv — 106. Superlatiiv — 107. **Asesõnad.** Asesõnade liigitelu — 110. Asesõnade deklioneerimine — 111. Asesõnade rööpkujude tarvitamine — 116. **Arvsõnad.** Arvsõnade liigitelu — 117. Lihtarvud — 118. Liitarvud — 119. Arvsõnade deklioneerimine — 120.

III. Pöörsõnad.

Pööramine — 121. Pöörsõna jaotus tegevuslaadi järgi — 122. Pöördmuuted: Pöörded ja arv — 123. Ajad — 123. Kõneviisid — 125. Tegumood — 127. Pöördelised ja käändelised muuted — 128. Pöörsõna liitmuuted — 130. Kõnevormid — 131. Pööramisnäidis — 133. Pöörsõna põhimuuted — 136. Pöördtüüpide põhikavastik — 139. **Täiendavaid märkusi pööramise kohta** — 146. Tegijanimi — 148. Lihtminevik — 148. Pöördelõppude ja mitmuse tunnuse tarvitusest — 149. Tüve ja tunnuste vahekorras pöördtüüpides *kukkuma* ja *hüppama* — 150. *nud-* ja *tud-* kesksõna deklioneerimisest — 151. Verbi tüve lõppvokaali muutus — 152. Umbisikulise tegumoe tunnuse *-d(a)* ja *t(a)* esinemisalad — 153. Võõrsõnade konjugeerimine 154.

IV. Abisõnad.

Määrsõnad — 154. Kaassõnad — 155. Sidesõnad — 156. Hüüdsõnad — 157.

Tabelid.

I. Käändmuudete moodustamise kavand — 68. lk. järel. II. Käändtüüpide tabel — 80. lk. järel. III. Pöördmuudete moodustamise kavand — 136. lk. järel. IV. Pöördtüüpide tabel — 144. lk. järel.

Eesti
Üliõpilaste Seltsi
RAAMATUKOGU.

Trükivigu.

Lk.	Rida	On trükitud	Peab olema
27	11 ülalt	Kononantühendi	Konsonantühendi
32	15 alt	Lihthäälikute	Liithäälikute
105	6/7 „	<i>jõuga kui nõuga</i>	<i>nõuga kui jõuga</i>
120	17 „	<i>tahande</i>	<i>tuhande</i>
143	14 ülalt	<i>veennua</i>	<i>veennud</i>